

Revija za družbena vprašanja

TEORIJA in PRAKSA

1971

5

letnik 8

iz vsebine

- ZDENKO ROTER: Odprto pismo o anonimni kritiki
- VLADO SCHMIDT: Znanstveno-tehnična revolucija, šola in vzgoja
- JOŽE VOLFAND: Demokratizacija odnosov v samoupravni šoli
- SLAVKO KOCJAN: Dedovanje zasebnih kmetijskih gospodarstev
- STANE KAVČIČ: Slovenija v skupnosti jugoslovanskih narodov (Aktualni intervju)
- LOJZE SOČAN: Zunanjetrgovinski sistem in enotnost trga
- JERZY J. WIATR: Poljska 1971

TEORIJA in PRAKSA

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede
in novinarstvo Univerze v Ljubljani

UREJUJE UREDNIŠKI ODBOR:

Vlado Benko, Adolf Bibič, Rudi Crnkovič,
Zvone Dragan, Lojze Filipič, Mitja Gor-
jup, France Hočevar, Peter Klinar, Jože
Knez, Božo Kovač, Stane Kranjc, Milan
Kučan, Boris Majer, Boštjan Markič,
Zdravko Mlinar, Mojca Murko-Drčar,
Milan Osredkar, Zdenko Roter, Lojze
Skok, Majda Strobl, Mitja Švab, Zvonimir
Tanko, Ivo Tavčar, Niko Toš, Franc
Urevc, France Vreg, Boris Ziherl

GLAVNI UREDNIK:

Stane Kranjc

ODGOVORNI UREDNIK:

Zdenko Roter

SEKRETARIAT UREDNISTVA:

Adolf Bibič, Zvone Dragan, Albin Mah-
kovec, Boštjan Markič, Mojca Murko-
Drčar, Zdenko Roter, Ivo Tavčar, Ruža
Tekavec

OBLIKOVALEC:

Jure Cihlař

LEKTORJA:

Mojca Močnik, Jože Snoj, Rastko Močnik

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

Ljubljana, Titova cesta 102, tel. 311-039
in 311-377 int. 232

1971

5

NAROČNINA:

Letna naročnina za *posameznike* 30 din,
polletna 15 din, posamezen izvod 3 din,
za *organizacije* letna naročnina 40 din,
posamezen izvod 4 din. Cena dvojne šte-
vilke za nenaročnike je 6 din. Celoletna
naročnina za tujino je 80 din, za posa-
mezen izvod 8 din.

TEKOČI RACUN:

501-3-386/2. Fakulteta za sociologijo, po-
litične vede in novinarstvo — za revijo
Teorija in praksa; devizni račun FSPN:
501-620-7-3204-10-646 — za revijo Teorija
in praksa

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20 v
mesecu. Maksimalni obseg uvodniških
člankov je do 10 novinarskih strani, za
članke in razprave do 20 strani, za po-
glede, glose, komentarje do 10 strani,
za prispevke v rubriki »Brez ovinkov«
do 5 strani; rokopisov ne vračamo

TISK:

ČGP »Delo«, Ljubljana, Titova cesta 35,
maj 1971

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja, let. 8,
št. 5 str. 705—880, Ljubljana,
maj 1971

vsebina

ZDENKO ROTER: Odprto pismo o anonimni kritiki 707

ČLANKI, RAZPRAVE:

VLADO SCHMIDT: Znanstveno-tehnična revolucija, šola in vzgoja 712
JOZE VOLFAND: Demokratizacija odnosov v samoupravni šoli 730
SLAVKO KOCJAN: Dedovanje zasebnih kmetijskih gospodarstev 746

AKTUALNI INTERVJU:

STANE KAVČIČ: Slovenija v skupnosti jugoslovanskih narodov 760

POGLEDI, KOMENTARJI:

LOJZE SOČAN: Zunanjetrgovinski sistem in enotnost trga 766
FRANC ŠETINC: »Kaj mislimo o informiranju?« 774
ĐURO KNEŽEVIČ: Delegatski sistem in osnovne organizacije ZK 784
STANE VLAJ: Občan v krajevni skupnosti 794
JANEZ SKULJ: Posebni programi družbene stanovanjske pomoči 798

DRUŽBA IN KULTURA:

DIMITRIJ RUPEL: Kulturna integracija (ali dezintegracija) mesta in vasi 804

VPRAŠANJA POLITIČNEGA SISTEMA:

MATEVŽ KRIVIC: Medrepubliško usklajevanje, predsedstvo, skupščinski sistem 812

MNENJA:

VINKO KASTELIC: Usmerjanje delitve dohodka in osebnih dohodkov (v družbenih dejavnostih) 821

DRUŽBA IN ARMADA:

VOJA VUKIČEVIČ: Koherentnost narodnih kultur v kulturnem življenju JLA 825

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja, let. 8, št. 5, str. 705—880, Ljubljana, maj 1971

SOCIALISTIČNE DEZELE:

JERZY J. WIATR: Poljska 1971: Problemi socialističnega razvoja političnega sistema 832

BREZ OVINKOV:

J. ZEMLJAK: Nekaj misli o ustanovnih amandmajih 841
M. D. MURKO: Kako je šel Husak v Canosso 845
J. STANIČ: Krepiti socializem — toda kakšen? 847
M. D. MURKO: Veleposlanik je mrtev 849
Z. ROTER: Začarani krog 852
A. IGLIČAR: Odložitev služenja vojaškega roka odbornikom in poslancem 853

NAGRAJENI TEKSTI:

ROMAN KIRN: Mir, velika želja ljudi 20. stoletja 855

PRIKAZI, RECENZIJE:

MARJAN BREZOVSEK: Občina 858
ANDREJ KIRN: Družbeni položaj in funkcija znanosti v samoupravni družbi 864
Kronika 868

BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN ČLANKOV

Avtorski sinopsisi 877

CONTENTS

ZDENKO ROTER: An Open Letter Concerning Anonymous Criticism	707
ARTICLES, STUDIES:	
VLADO SCHMIDT: The Scientific-Technical Revolution, School and Education	712
JOZE VOLFAND: Democratization of Relations in Self-Government Schools	730
SLAVKO KOČJAN: Inheritance of Private Farms	746
TOPICAL INTERVIEW:	
STANE KAVČIČ: Slovenia in the Community of Yugoslav Peoples	760
VIEWS, COMMENTS:	
LOJZE SOČAN: The System of Foreign Commerce and the Unity of Market	766
FRANČ SETINC: „Our Opinion Concerning Infoamations“	774
ĐURO KNEŽEVIC: The System of Delegates and Basic Organizations of the League of Communists	784
STANE VLAJ: Citizens in Local Communities	794
JANEZ SKULJ: Special Programmes for Social Aid concerning Apartments	798
CULTURE AND SOCIETY:	
DIMITRIJ RUPEL: Cultural Integration (or Disintegration) of the Town and Village	804
QUESTIONS OF POLITICAL SYSTEM:	
MATEVŽ KRIVIC: Co-ordination among Republics, Presidium, the System of Assembly	812
OPINIONS:	
VINKO KASTELIČ: Directing the Distribution of Income and Personal Income	821
ARMY AND SOCIETY:	
VOJA VUKIČEVIC: Coherence of National Cultures in Cultural Life of the Yugoslav Peoples Army	825
SOCIALIST COUNTRIES:	
JERZY J. WIATR: Poland 1971	832
STRAIGHT AWAY:	
J. ZEMLJAK: Some Thoughts concerning the Constitutional Amendments	841
M. D. MURKO: The Way Comrade Husak Went to His Canossa	845
J. STANIČ: To Strengthen Socialism — But what Kind of Socialism?	847
M. D. MURKO: Our Ambassador is Dead	849
Z. ROTER: Vicious Circle	852
A. IGLIČAR: Postponement of Military Service of Committee-Men and Delegates	853
TEXTS GIVEN AWARDS:	
ROMAN KIRN: Peace, the Great Wish of 20th Century People	855
REVIEWS, NOTES:	
MARJAN BREZOVŠEK: Commune	858
ANDREJ KIRN: The Social Position and Function of Science in Self-Management Society	864
Chronicle	868
BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND ARTICLES	
Authors' Synopses	872
	877

СОДЕРЖАНИЕ

ЗДЕНКО РОТЕР: Открытое письмо о анонимной критике	707
СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ:	
ВЛАДО ШМИДТ: Научно-техническая революция, школа и воспитание	712
ЕЖЕ ВОЛФАНД: Демократизация отношений в школе действующей по принципу самоуправления	730
СЛАВКО КОЧЯН: Наследование единоличных крестьянских хозяйств	746
АКТУАЛЬНОЕ ИНТЕРВЬЮ:	
СТАНЕ КАВЧИЧ: Словения в содружестве югославских народов	760
ВЗГЛЯДЫ, КОММЕНТАРИИ:	
ЛОИЗЕ СОЧАН: Система внешней торговли и единство рынка	766
ФРАНЦ ШЕТИНЦ: «Что мы думаем о информатиках?»	774
ДЖУРО КНЕЖЕВИЧ: Делегатская система и первичные организации СК	784
СТАНЕ ВЛАИ: Член общины в местном сообществе	794
ЯНЕЗ ШКУЛЬ: Специальные программы общественной жилищной помощи	798
ОБЩЕСТВО И КУЛЬТУРА:	
ДИМИТРИЙ РУПЕЛ: Культурная интеграция (или дезинтеграция) города и деревни	804
ВОПРОСЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ:	
МАТЕВЖ КРИВИЦ: Междуреспубликанская координация, председательство, парламентарная система	812
МНЕНИЯ:	
ВИНКО КАСТЕЛИЦ: Направление в разделении дохода и личных доходов	821
ОБЩЕСТВО И АРМИЯ:	
ВОЯ ВУКИЧЕВИЧ: Взаимосвязь народных культур в культурной жизни югославской армии	825
ПО СТРАНАМ СОЦИАЛИЗМА:	
ЕРЖИ И. ВИАТР: Польша 1971	832
БЕЗ ОБИНЯКОВ:	
Я. ЗЕМЛЯК: Несколько мыслей о конституционных изменениях	841
М. Д. МУРКО: Как товарищ Гусак отправился в Каноссу	845
Я. СТАНИЧ: Укреплять социализм — но какой?	847
М. Д. МУРКО: Посол мёртв	849
З. РОТЕР: Заколдованный круг	852
А. ИГЛИЧАР: Отсрочка военной службы членам комитетов и депутатам	853
ПРЕМИРОВАННЫЕ СТАТЫ:	
РОМАН КИРН: Мир — величайшее желание людей 20 века	855
ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ:	
МАРЯН БРЕЗОВШЕК: Община	858
АНДРЕЙ КИРН: Общественное положение и функция науки в системе общественного самоуправления	864
Хроника	868
БИБЛИОГРАФИЯ КНИГ И СТАТЕЙ	
Авторские синопсисы	872
	877

Odprto pismo o anonimni kritiki

Odprta pisma, ki jih včasih beremo, so ponavadi namenjena temu ali onemu uredništvu ali uredniku. Nekdo se čuti omejevanega v svobodi izražanja ali nezadovoljnega z razmerami v okolju, kjer živi. Spet drugi ni zadovoljen z usmerjenostjo kake revije ali časopisa in objavi odprto pismo uredništvu. Seveda bi lahko navedel še druge primere za to vrsto odprtih pisem. Obenem mislim, da so ta pisma tudi izraz določene napetosti v kulturno-političnem ozračju v ožjem ali širšem okolišju, neke vrste konfliktna situacija, ki je lahko objektivno utemeljena, lahko pa jo kot tako dojemajo subjektivno le prizadeti, posamezniki. Ta pisma lahko izražajo tudi angažiranost in nekonformnost piscev. Hkrati pa mi ta vrsta odprtih pisem pomeni tudi znamenje določene demokracije, saj je mogoče tudi zelo nasprotujoča si stališča soočiti javno, tako rekoč pred vsemi, ki so za to zainteresirani.

Ta »odprta pisma« ločujem (čeprav gre večkrat le za formalno razliko) od različnih pisem bralcev, ki jih dandanes objavljamo vsepovsod in jih ponekod, v nekaterih časnikih ali na RTV, včasih spremljajo bolj ali manj domiselna modrovanja, polna spodbudnih tolažb posameznih urednikov, včasih pa tudi tehtna pojasnila in resni odgovori. Pisma bralcev sicer niso manj pomembna, čeprav dostikrat obravnavajo čisto osebne probleme ali osebna mnenja ob vprašanjih, ki so tako ali drugače sprožena v javnosti. Objavljanje teh pisem v sedanjem času kaže na velika prizadevanja uredništev ali redakcij posameznih rubrik ali oddaj, da bi vzpostavili čimbolj tesne zveze in komunikacije z bralci. To pa seveda ne pomeni, da s takimi pismi ne bi bila možna, poleg drugega, tudi določena manipulacija, demagoško usmerjanje jeze in razpoloženja ljudi na nebištvena vprašanja družbenega razvoja ali na nepravde vzroke njihovega nezadovoljstva.

Svoje odprto pismo namenjam vsem, ki jim je pri srcu prodorna, ustvarjalna, odprta, kritična publicistika, glede katere se na Slovenskem tako ali tako ne moremo preveč pohvaliti. Predmet odprtega pisma pa je predvsem posebna vrsta »kritike« in »kritikov«, ki

imajo kdaj pa kdaj »na nosu« družbeno angažirano pisanje v tisku in publicistiki, tudi v naši reviji. Spotikajo se ob razne sestavke, ob določene misli ali stališča, zmigujejo z glavo in ugotavljajo, da bo treba nekaj storiti. Zakaj pravim, da je to **posebna vrsta »kritike«** in »kritikov«? Njena in njihova posebnost je najprej v tem, da so najpogosteje anonimni in da želijo anonimni tudi ostati. Svoje opazke, vzdevke, nerazpoložene izrekajo po hodnikih ali pa na različnih ožjih, zaprtih razgovorih, ko pričakujejo in kadar ne pričakujejo, da bi jim lahko kdo ugovarjal, pojasnjeval in vsaj postavil vprašanje. Druga posebnost te »kritike« je, da včasih tudi pozivajo **druge** k kritičnemu dialogu ali polemiki ob tem ali onem sestavku v tej ali drugi reviji, sami pa tega ne storijo, tudi takrat ne, ko bi to zmogli. Ponavadi to pojasnjujejo s tem, da ne utegnejo, da so preobremenjeni z delom, ali pa s tem, da bi s svojo udeležbo v polemiki (zaradi uglednosti, funkcije in položaja) dali nekemu članku prevelik pomen, vsekakor pa pomen, ki ga odprto vprašanje ali članek o njem ne zasluži. Posebnost teh »kritikov« je tudi v tem, da so pogosto alergični na imena nekaterih avtorjev. Popolnoma vseeno je, kaj ti »nesprejemljivi« avtorji pišejo, kajti že vnaprej je jasno, da ne morejo pisati dobro oziroma tako, kot bi bilo po mnenju »kritikov« primerno in potrebno. Včasih se tako pokaže, da bi kak sestavek sploh ne vzbudil dvomov »kritikov«, če bi ga podpisal kdo drug, na katerega, recimo, niso, kot smo dejali, alergični, ker gre pač za »našega človeka«! Posebnost pa je še v tem, da so nekateri »kritiki« prav tako alergični na to, če se v tisku in publicistiki prične obravnavati **določena tema**. Pa tudi v tem, da ti »kritiki« pogostoma z negotovanjem reagirajo, če táko (doslej neobravnavano ali celo tabu temo) publicist načena samo z enega vidika.

Poleg pravkar pojasnjene vrste »kritike« in »kritikov« pa se želim soočiti še s tisto anonimno kritiko in kritiki, ki znova ugovarjajo, pa tudi očitajo uredništvom, ker dopuščajo objavljanje **tako imenovanih »problematičnih«** tekstov, ne da bi se s posebno uredniško opombo ogradilo, distanciralo od sestavka, kakor pravijo in predlagajo. Ali če to pojasnim še na drug način: nekateri »kritiki« znova zatrjujejo in »dokazujejo«, da objava tega ali onega »problematičnega« sestavka pomeni »značilno usmerjenost« določenega uredništva, »opredeljenost«, da dokazuje, da »podpira določen politični koncept«. Ob tem navadno ena skupina teh »kritikov«, ugotavlja, da tako početje povzroča idejnopolitično zmedo, vznemirja družbenopolitične delavce, da začenjajo kar naenkrat dvomiti o »uradni liniji«. Druga skupina te vrste »kritike« ob drugače »problematičnih« sestavkih izraža včasih razočaranje nad »novo« usmerjenostjo nekega uredništva; ugotavlja, da uredništvo »popušča dogmatičnemu pritisku in tradiciji«, ker objavlja tudi »konservativne« članke.

Razlike med različnima skupinama te vrste »kritike« bi lahko pojasnili še drugače. **Prva vrsta »kritikov«** izrecno ali posredno za-

hitev **samo** razlaganje, utemeljevanje, pojasnjevanje, dokazovanje splošno sprejetih obćih stališč in globalnih rešitev, pa tudi vseh sugeriranih načinov in oblik uresničevanja tistega, kar so si zamislile odločujoče politične, gospodarske in kulturne skupine pri nas (na republiški, lokalni ali podjetniški ravni). Vse, kar je objavljenega zunaj tega, je »problematično«, krivoversko, nedopustno, politikantsko ali pa ima celo določeno »ozadje«.

Druga vrsta »kritikov« pa izrecno ali posredno zahteva, naj bi revija objavljala **samo** takšne članke, ki so »dosledno« kritični, ki odkrivajo tabuje, razkrinkujejo mite, članke, ki so oponentsko naravnani do »uradnih« dokumentov, stališč politikov, sklepov ali predlogov uradnih forumov, za vsako ceno in po vsej sili, ne glede na stvar *sámo*. Samo pod takimi pogoji so pripravljene priznati naprednost tiska in publicistike in upoštevati njihova prizadevanja.

Obema skupinama »kritike« in »kritikov« je lastna svojevrsna »filozofija«. V prvem primeru gre za **nazor, trdno prepričanje ali celo vero o tem, da so jasnovidnost, spoznavna sposobnost in znanje za revolucionarne praktične rešitve dani praviloma samo majhni skupini ljudi, eliti, posebej žzbranim na vseh ravneh in področjih dela. Mislijo in celo prepričani so o tem, da je v procesu revolucionarnega spremljanja družbe napredna vedno samo manjšina, ki ji potem večina lahko zvesto sledi, kot da bi bila revolucija le dejanje majhne skupine, ki vleče s seboj in za seboj neuke ljudske množice. Ker pa je treba na prepričanje množic vplivati, jih preoblikovati, morajo temu cilju enosmerno in enoznačno služiti vsa sredstva množičnega obveščanja, tudi tisk in politična publicistika, vsi, ki jim je pri srcu revolucija. O resnici, ki je lastna tej manjšini, o viziji prihodnosti, ki jo nosi v sebi, nikakor ni mogoče dvomiti. Dvomi lahko le tisti, ki tvega, da si nakoplje zoper sebe jezo, nemilost in politični obračun, ki ga bo težko plačal. Problematično pa je prav tako dvomiti o preteklih odločitvah in poteku revolucije. O resnici pretekle revolucije je mogoče spraševati le z dovoljenjem in na podlagi natančno določenega okvira in meja spraševanja. V drugem primeru pa gre prav tako za nekakšno vero o tem, da mora revolucija po začetnih velikih uspehih in preobrazbah nujno stagnirati. Nove institucije, ki jih revolucija vzpostavi, morajo po določenem času postati nujno okostenele, neučinkovite in obrnjene proti ljudem. Prav tako pa naj bi okostenele tudi generacije, ki so revolucijo izvedle. Čeprav jim je morda priznati velike zasluge za izvedene družbene spremembe, njihova sposobnost za revolucioniranje družbene prakse ugasne, potem ko zasedejo vodilne družbene in politične položaje. Zlasti naj bi to veljalo za voditelje revolucije, ki so najbolj odgovorni za konserviranje revolucije in za blokiranje procesov permanentne revolucije. Prejšni revolucionarji naj bi se polastili prav vseh središč oblasti in moči, ju monopolizirali in z lažnimi revolucionarnimi gesli varali ljudske množice. Zato naj bi bilo prav, da bi čimpreje odšli iz družbenega prizorišča.**

Zastavlja se vprašanje, zakaj se je treba za tovrstno »kritiko« meniti, odgovarjati nanjo in ne zamahniti z roko ob njej. Pa tudi vprašanje, zakaj tudi sam o njej pišem **anonimno**, ne da bi koga ali kaj imenoval. Najprej je pisati o tem dobro in potrebno zato, ker gre večkrat za ljudi, ki imajo pomemben vpliv na tokove družbenega in javnega življenja pri nas, in zato nikomur ne more biti vseeno, kaj mislijo in govorijo. Potem zato, ker ne more biti nobenega dvoma o tem, da imajo lahko mnogokrat tudi prav in bi njihove kritične besede in ocene, če bi bile javne, pomagale razčiščevati položaj, odpravljati enostranosti tiska in publicistike, njeno občasno apriornost in monopolnost. Javno nastopanje teh »kritikov« in »kritike«, v okviru pravil publicistike, zlasti politične, priznanih v svetu, bi izboljševalo stanje obojestranske in celo vsestranske odgovornosti. Na eni strani vso odgovornost nosilcev javnih funkcij, ljudi, ki razpolagajo z veliko družbeno in politično močjo in ki jim, vsaj večini med njimi, ni mogoče odrekati zavzetosti za čim hitrejši in čim boljši nadaljnji razvoj naše družbe. Njihovo neposredno soočanje z drugačnimi pogledi (seveda mislim na poglede v okviru socialistične družbene platforme) bi krepilo njihovo avtoriteto in ugled ter pomagalo vzpostavljati pristne in neposredne vezi z vsemi, ki želijo napredek in se o tem tudi izrekajo, čeprav niso nosilci javnih funkcij. Čeprav sem poudaril, da je najboljša oblika soočanja različnih pogledov in mnenj prav publicistika, to ne pomeni, da nosilci javnih funkcij nimajo tudi drugih pozitivnih možnosti za soočanje. Na voljo so jim razgovori z uredništvi, z avtorji posameznih sestavkov in še marsikaj drugega. Nadvse pomembno je samo to, da so sobesedniki v takem dialogu v enakopravnem položaju in da pogovori potekajo v ozračju medsebojnega zaupanja. Takšno ravnanje bo utrjevalo dejansko samostojnost uredništev, publicistov in novinarjev, tisto samostojnost, ki vključuje tudi polno družbeno odgovornost.

Tako bi do popolnejšega izraza prišla tudi odgovornost novinarjev, publicistov, tiska in publicistike, saj bi se njihova zavest o soustvarjalni dolžnosti okrepila in ne bi mogel prevladovati vsaj včasih in za trenutke občutek, da pri nosilcih javnih funkcij publicistika, ki je »preveč kritična«, nima nobenega vpliva in pomena. Če ta občutek postaja stalen, namreč prej pogloblja zavest neodgovornosti kot odgovornosti.

Permanenten dialog **vseh** dejavnikov o vseh vprašanih političnega in družbenega življenja na publicistični ravni bi tako mnogo pripomogel, da bi se ustvarjalo zares množično ustvarjalno in demokratično ozračje, ki je v sedanjem trenutku reafirmacije slovenske narodne in državne suverenosti tako potrebno. Lažje bi izginjale iz življenja mnoge oblike politične apatije, brezbržnosti posameznikov, skupin ali kar celih družbenih slojev, pojavov, ki so »politično in idejno zaskrbljujoči« in vredni pozornosti. Takšen permanenten dialog pa bi tudi najhitreje, učinkovito in najmanj boleče odpravljal

ostaline tistega stanja politične organizacije in odgovornosti, ko je skoraj vse breme velikih družbenopolitičnih odločitev na zvezni, nacionalni, lokalni ali podjetniški ravni ležalo na posameznih voditeljih ali skupini voditeljev. Samoupravna demokracija deklarativno odpravlja to stanje in odnose, toda v praktičnem življenju ostaline, kot to imenujemo, še obstajajo. Te ostaline so različne, a med njimi ni nepomembna tudi anonimna kritika. Takšna ostalina je tudi mišljenje, da so pestrost, protislovnost in ostrina kritičnega odnosa publicistike in tiska do družbene stvarnosti v določenem trenutku le izraz samovoljnega in neodgovornega obnašanja uredništev, publicistov in novinarjev in ne predvsem reakcija na pestrost, protislovnost in kritičnost družbenih razmer. Dialog je možen predvsem o (ne)ustreznosti teh reakcij na družbene razmere, ne pa o tem, da imajo uredništva pravico in dolžnost, da se tvorno, samostojno in odgovorno vključujejo na svoj način in s svojimi sredstvi v spreminjanje neustreznih družbenih razmer, v njihovo revolucioniranje. Prav tako pa bi permanenten dialog mnogo prispeval k temu, da ne bi imele resnično nobenega odmeva tiste teze o stagnaciji revolucije, ki pavšalno obtožujejo revolucionarne generacije in celoten sistem družbenopolitičnih in kulturnih institucij in ki pozivajo k totalni kritiki in sprevačanju vsega obstoječega.

Prav bi bilo, da bi to »odprto pismo« spodbudilo k odpravljanju sedanjega stanja. Nobenega dvoma ne more biti o tem, da lahko k temu pripomorejo tudi vsi posredovalci pisane in govorne besede (množični mediji). In to toliko bolj, kolikor bolj se bodo zavedali svoje samostojnosti, odgovornosti ter bodo prav zato tudi sistematično gojili »notranji« dialog in polemiko. S tem se bodo najbolj uspešno zaperstavlili katerikoli obliki monopolnega prilaščanja kateregakoli medija, časopisa, revije ali koga drugega, pa naj gre za oblastniško ali grupno prilaščanje.

Zelim, da bi se o teh vprašanih tudi na straneh naše revije oglasili vsi, ki jim je do tega, da bi se napredek v položaju in v vsebini tiska, publicistike in drugih medijev začutil hitreje in uspešneje.

Ljubljana, konec aprila 1971

Znanstveno-tehnična revolucija, šola in vzgoja

Na nobenem področju družbenega življenja ni pogled v prihodnost tako potreben kakor na vzgojnem, saj bodo današnji osnovnošolski učenci poklicno aktivni še čez pol stoletja in jih moramo že zdaj usposablјati za *takratne* razmere in delovne okoliščine, ki se bodo od sedanjih — kot vse kaže — močno razlikovale. Med glavnimi povzročitelji teh sprememb navajajo raziskovalci družbenega razvoja znanstveno tehnično revolucijo in spričo tega zasluži pozornost pedagoške konsekvence, ki jih prinaša. Pretežno večino le-teh lahko izpeljemo iz dveh temeljnih značilnosti te revolucije, namreč iz hitrega razvoja znanosti in iz avtomatizacije.

»Eksplozijo znanosti« označujejo npr. takile znani podatki: število visokošolskih študentov se je v zadnjih štiridesetih letih skoraj podeseterilo — od 2,5 milijona v letu 1930 jih bo v kratkem 20 milijonov.¹ (Pri nas je bil razvoj še hitrejši: desetkratno povečanje — od 942 do 9414 študentov je dosegla od šolskega leta 1919/20 do 1968/69 samo ljubljanska univerza; temu pa moramo od 1945. leta prišteti še mnoge višje in visoke šole v Ljubljani in Mariboru, ki jih prej ni bilo.

Dalje: število znanstvenikov se v zahodni Evropi podvoji vsakih petnajst let, v ZDA vsakih deset let, v Sovjetski zvezi celo vsakih osem let. Na začetku prejšnjega stoletja je izhajalo na svetu kakih sto znanstvenih časopisov, na začetku sedanjega že deset tisoč, na začetku šestdesetih let tega stoletja jih je bilo okoli sto tisoč, na koncu stoletja pa jih bo približno milijon. Danes živi 90 odstotkov vseh znanstvenikov, ki so sploh kdaj živeli. Rezultat vsega tega je pretresljiv: po zadnjih podatkih Unesca se svetovno znanje podvoji vsakih osem do deset let. Prav tako hitro pa trenutno veljavna spoznanja zastarevajo. Takoj bomo videli, kakšne posledice naj bi to imelo za tiste, ki hočejo danes šolarje čimveč naučiti, čez deset let pa dovršen del tega sploh ne bo več resničen; poleg tega pa šolarji večino snovi še pozabijo. Še prej pa si oglejmo avtomatizacijo.

¹ N. Mac Kenzie, »Teaching and learning ... in higher education«, Unesco, Pariz 1970, str. 11—12.

V nasprotju z obrtniško in industrijsko produkcijo avtomatizacija človeka osvobaja neposredne udeležbe v produkcijskem procesu in ne prevzema le njegovo fizično delo, temveč tudi stereotipne duševne funkcije (kontrolne in vodstvene). Zato se težišče človekovega dela premika na pripravo, raziskovanje in izboljšavanje produkcije ter na superkontrolno avtomatičnih naprav. Čedalje manj je fizičnega dela, vse več pa inženirskega, konstrukcijskega in znanstvenoraziskovalnega dela. Izginja nasprotje med (nekvalificiranimi) fizičnimi opravili in intelektualnim vodstvom produkcije; težišče se prenaša na ustvarjalno dejavnost. S tem pa se delo intelektualizira in produkcija postaja aplicirana znanost.²

1. Vpliv znanstveno tehnične revolucije na trajanje šolanja

Pedagoške konsekvence teh sprememb so očitne in si jih večinoma niti ni treba izmišljati z verjetnostnim izpeljevanjem iz splošnejših izhodišč, ker so mnoge že tu. Najbolj na dlani je dejstvo, da zahteva takšno dogajanje od vsakogar več znanja, da torej v razvitih deželah podedovano trajanje osnovnošolske obveznosti ne zadošča več in se podaljšuje na devet in deset let. Sicer pa podaljševanje obveznosti niti ni potrebno, ker tudi brez tega večina osnovnošolskih absolventov — tudi pri nas — šolanje nadaljuje. Za industrijsko produkcijsko tehniko je zadoščal elementarno pismen delavec, kvečjemu še strokovno izučen — in tako je moral biti pripravljen vsaj do 14. življenjskega leta, ko je bil telesno že dovolj razvit, da je lahko zgrabil za delo, ne pa, da bi še posedal po šolskih klopeh, kajti — kot je takrat veljalo — »kdo bo pa delal, če bodo vsi v šolo hodili«. V časih intelektualizacije dela pa ta nekdanj neovrtna modrost ne drži več. Kar je bil nekdanj luksuz za elito, postaja zdaj potreba za množice. V najrazvitejših deželah uresničujejo ali celo že presegajo normo, naj dobivata dve tretjini mladine ustrezne starosti popolno srednješolsko izobrazbo, ena tretjina pa visokošolsko (pri nas niti deset odstotkov); računajo pa, da bo proti koncu stoletja v teh deželah — z obiskovanjem šol oziroma z izobraževanjem ob delu — dobivala vsa mladina ustrezne starosti srednješolsko izobrazbo, polovica pa visokošolsko.³ V skladu s tem se že zdaj ne-

² Izčrpne oznake znanstveno-tehnične revolucije z obsežnim navajanjem bogate svetovne literature o tem problemu prinaša delo R. Richta in sodelavcev »Civilizace na rozcestie«, (Praha 1967), zlasti razširjena tretja izdaja (Praha 1969). Druga izdaja je prevedena v nemščino (*Zivilisation am Scheidewege*, Prag 1968).

³ Že dosedanje, z naraščanjem števila študentov zbrane izkušnje so zanikale trditve nekaterih psihologov, češ da je glede na razdelitev inteligentnosti v neizbrani populaciji približno samo ena petina mladine v ustrezni starosti sposobna za visokošolski študij. Izkušnje in mnoge temeljite raziskave namreč kažejo, da ta sposobnost ni samo stvar »narave«, temveč tudi »družbe«, da ni dana ali ne dana enkrat za vselej, ni odvisna samo od prirojenih dispozicij, marveč tudi od socialnoekonomskih okoliščin individualnega razvoja, zlasti pa od trajanja, vsebine in metod poprejšnjega šolanja.

nehno večja odstotek diplomirancev med prebivalstvom in v izobrazbeni strukturi zaposlenih — namreč drugod, pri nas pa nezadržno nazaduje.⁴

Ta razvoj poraja mnoge nove probleme. Eden je na primer ta, da je bila srednja šola prvotno koncipirana za manjšino, za »elito« (pomislimo samo na gimnazijo!) zdaj pa tišči vanjo večina osnovnošolskih absolventov; naraščanje količine, v tem primeru števila dijakov, pa izsiljuje — kot nas uči dialektika — spremembo kvalitete, zahteva spremenjeno vsebino pouka in drugačno vlogo srednje šole v šolskem sistemu v tej smeri, da danes nobena vrsta srednje šole ne more biti več glede enega in drugega vidika tako ekskluzivna, kakor je bila doslej. To tudi zaradi tega, ker se splošna in strokovna izobrazba ob naraščajočem deležu splošne vse bolj prepletata: nekateri vsebinski elementi strokovne izobrazbe prehajajo v splošno izobrazbo ta proces se je pričel že z vdiranjem izobraževalnih potreb meščanstva v fevdalno pojmovanje splošne izobrazbe in se zdaj na višji ravni zakonito nadaljuje), splošna izobrazba pa dobiva večjo tehtnost v okvirih strokovnega izobraževanja, pri nas še zlasti spričo samoupravljaljskih nalog. Zato povzroča danes v vseh deželah z razvitim šolskim sistemom organizatorjem šolstva največ skrbi prav srednja šolska stopnja, ne morda osnovna ali visokošolska. Povsod so tudi naleteli na ugovor: če hočemo reformirati srednjo šolo v pravkar omenjeni smeri, da bi jo približali širši in torej tudi manj zmogljivi »publiki«, bo pač morala znižati svojo zahtevnost in njena raven bo nazadovala. To pa je potrebno in tudi mogoče preprečiti — z doslednim odpravljanjem razredne, regionalne in ekonomske selekcije ter z uveljavljanjem psihološke od predšolske dobe dalje, da bi izkoristili vse potencialne sposobnosti otrok in mladine, dalje, s čim boljšimi objektivnimi pogoji pouka že na osnovni in srednji šolski stopnji, ki naj ga posredujejo kar najbolj usposobljeni učitelji, na srednji šoli pa še posebej z individualizacijo pouka glede na naraščajoče razlike v interesih in sposobnostih učencev na tej stopnji. Tako bi smiselno izrabili njeno vsebinsko širino in možnosti za vodoravno in navpično prehajanje. Zato ima v taki »odprti« šoli individualizacija pouka precej večji pomen, kot ga je imela v tradicionalni, ki je združevala učence za eno samo nalogo; kdor ji ni bil kos, pa je lahko pospravil. Žal to spoznanje pri nas še ni prodrlo.

Prodrlo pa tudi ni spoznanje, da takšna šola ni le pedagoško zahtevnejša, temveč da je tudi silno draga, saj je etično in znanstveno utemeljena le tedaj, če so vsi njeni učenci od predšolske starosti naprej imeli *enake* možnosti za svoj psihofizični razvoj; sicer bi se utegnilo zgoditi, da bi z individualizacijo pouka koga prikrajšali, ker je že dotlej imel slabše razvojne možnosti, in bi se v teh primerih humano zamišljena individualizacija pouka v praksi sprevrgla v pretvezo za opravičevanje socialne diskriminacije.

⁴ Aleksandra Kornhauser, »Kam greš, Slovenija«, NR, št. 24/1970.

Podobni problemi segajo dandanes že tudi na visokošolsko stopnjo, ker je tudi ta stopnja bila nekdanj za elito, zdaj pa postaja množična, čeprav v manjši meri, in tudi tu se z večanjem vpisa veča razpon v sposobnosti študentov. K temu se bomo še vrnili.

2. Stalno dopolnilno izobraževanje kot zahteva znanstveno tehnične revolucije

Podaljševanje šolanja pa ni edini in niti ne najboljši način, kako ustreči povečani potrebi po znanju — ne le zaradi občutnih večjih izdatkov za posameznika in družbo, ki so s tem povezani, temveč tudi zaradi čedalje večjega razpona med biološko in socialno zrelostjo, kar spet prinaša mnoge nevšečnosti. Poleg tega pa šolsko znanje kmalu zastari, vsaj polovica inženirjevega diplomskega znanja npr. v desetih letih, kaj bo moral znati čez dvajset let pa sploh ni znano. Podobno je v drugih poklicih. Ni brez soli misel, naj bi izdajali visokošolske diplome s časovno omejeno veljavnostjo in tako prisilili diplomirance k stalnemu študiju, visokošolske zavode pa k organizaciji sistematičnih podiplomskih tečajev, ki bi jih prizadeti z zanimanjem obiskovali, saj bi se s tem še najlaže usposabljali za obnovitev svoje diplome. Tako bi dobila večjo težo zahteva, da je treba študirati sproti, ob delu. Tisti lepi časi, ko je zaposleni s šolskim znanjem srečno zvozil do upokojitve, so pač minili. Posloviti se je treba od tradicionalne delitve na učenje in delo: učenje ne pripravlja samo na življenje, temveč ga tudi spremlja. Tako je nastala potreba po dopolnilni izobrazbi in po posebni pedagoški disciplini — teoriji izobraževanja odraslih.⁵ Nakazuje se perspektiva, ki velja v svetu za največji dosežek na področju izobraževanja odraslih in ki ga pri nas že uresničujemo — po zaslugi izobraževalnih skupnosti, republiške in temeljnih — pri nekaterih oblikah nadaljnega študijskega izpopolnjevanja učiteljstva: delovni čas zaposlenega bo razdeljen na produkcijski čas, ko dela, in na prav tako plačan kvalifikacijski čas, ko se dopolnilno izobražuje, pri čemer se bo prvi skrajševal, drugi pa podaljševal. Tako bo strokovno izobraževanje, ko mu bo šola postavila teoretične temelje, vse bolj prehajalo v izobraževanje ob delu, javna šola pa bo predvsem splošno izobraževalna. Da bi javna šola koga usposobila za določeno delovno mesto, tega pa noben pameten človek že danes ne pričakuje več.

Ne prepletata pa se samo učenje in življenje oziroma delo, temveč tudi izobraževanje ob delu z oblikami pomoči zaposlenim »šolarjem«, ki približujejo njegovo učinkovitost rednemu, šolskemu izobraževanju. Torej ne tako, kot je še pri nas pogostoma v navadi, ko je npr. interesentom dovoljen vpis na visokošolski zavod, nato pa smejo tudi prihajati k izpitu — ob vmesni zelo skromni pomoči študijskih centrov, kjer ti sploh delujejo. Ta študij se

⁵ Oddelek za pedagogiko na filozofski fakulteti pripravlja posebno usmeritev za študij teorije izobraževanja odraslih in industrijske pedagogike.

imenuje »izredni« najbrž zato, ker je res izredno, če študent v takih okoliščinah sploh napreduje.

Da bi izobraževanje ob delu na srednji, višji, visoki in po-diplomski stopnji odigralo vlogo, kakršna mu spričo prikazanega stanja pripada, morajo biti dani vsaj trije pogoji, in sicer:

1. ustanove, ki skrbijo za to izobraževanje, morajo biti nenehno v stiku s svojimi oskrbovanci — večinoma v obliki vsaj mesečnih individualnih in skupinskih konzultacij — ter dobivati od njih zaradi kontinuirane vzratne informacije pismene kontrolne naloge ter jih na tej podlagi sproti obveščati o njihovem napredku z individualnimi nasveti za nadaljnje delo. Tako bodo te ustanove tudi zbirale izkušnje, da bodo lahko kos precej novi didaktični nalogi, namreč individualizaciji pouka glede na delovno mesto teh »učencev«. Uresničevanje omenjenega pogoja seveda zahteva, da se na teh ustanovah ustrezno poveča število za to delo strokovno in pedagoško usposobljenega učnega osebja;

2. zadosten in plačan kvalifikacijski čas za udeležence tega šolanja na delovnem mestu ter razni ukrepi, ki jih spodbujajo k prizadevnemu delu, od priznanj in nagrad njihovega delovnega kolektiva za dosežene študijske uspehe do jasne perspektive, kako bodo v svoji delovni organizaciji napredovali po uspehih, ko jih bodo dosegli.

3. zaposlenim, ki tako študirajo, morajo biti pri študijskih centrih ali še bolje pri njihovi delovni organizaciji na voljo sodobna tehnična sredstva pouka, torej ne samo učbeniki in skripta, temveč tudi magnetofonski zapisi predavanj, učni filmi, diapozitivi, radijski in televizijski prenosi učne snovi s posebnimi, poslušalcem že prej razposlanimi teksti za boljše razumevanje teh oddaj in za ponavljanje itd. Sploh je sodobna izobraževalna tehnologija za ta način izobraževanja še pomembnejša kot za »šolsko« učenje.

Če ti pogoji niso izpolnjeni, ostaja znana zahteva po »permanentnem izobraževanju« samo lepo zveneče geslo. Smo pa že slišali tolažbo, čeprav nam do takih pogojev še dosti manjka, da ni taka nesreča, če osnovno šolo tudi malce zanemarimo, saj bo naše delovno ljudstvo še pozneje imelo dovolj priložnosti za izobraževanje. Tu moramo pa res poklicati na pomoč psihologe in fiziologe, ki naj skušajo tem tolažnikom dopovedati, kaj pomeni za uspešen proces učenja plastičnost *mladega* organizma, da je torej sposobnost za učenje v otroški dobi največja, pozneje pa pojema in to tem bolj, čim manj je bila v mladih letih v uporabi.

Kopičenje novih ter naglo zastarevanje znanstvenih izsledkov, intelektualizacija dela ter naraščajoče zahteve po usposobljenosti zaposlenih — vse to ne terja samo, da moramo šolati več ljudi, šolanje podaljševati ter povezovati izobraževanje z delom, temveč izsiljuje tudi spremembe v vsebini, organizaciji in načinih pouka na vseh stopnjah šol. Ta druga vrsta sprememb je za pedagoge zanimivejša, ker je navsezadnje od nas odvisno, kdaj in kako bodo uresničene, in je zato tem bolj potrebno, da se do njih aktivno opredelimo.

Predvsem je očitno, da je prizadevanje, da bi z dodajanjem učne snovi dohajali napredek znanosti, popolnoma brezupno in da torej enciklopedično usmerjena šola ne sodi v naš čas. Namesto take naravnosti, ki se še krčevito bori za obstanek — kar pogledjmo naše učne načrte in zlasti učbenike — naj bi šola prenesla težišče svoje zahtevnosti na učence, od tega, da si snov zapomnijo, do razvijanja njihovega mišljenja.⁶ V tem je bistvo novosti, ki jih zahteva od šole znanstveno-tehnična revolucija, in to spreminja celoten stil šolskega dela na vseh njenih stopnjah od kleti do podstrešja.

Kar se tiče te razlike med »starim« in »novim«, so se v zadnjem času pojmi pri nas nekoliko zamešali, ko da bi novo prinašala predvsem »moderna didaktična tehnologija« in sploh uvedba tehnike v šolo. Tako smo poleg pretiranih obetov v zvezi z raznimi tehničnimi pripomočki za pouk (kakor že večkrat v zgodovini didaktike, so tudi to pot najbolj glasni vseh vrst nestrokovnjaki) lahko pred kratkim npr. tudi prebrali, da pomeni uporaba računalnika za šolske namene »začetek novega obdobja na področju vzgoje in izobraževanja«.⁷ Da bi se to razbistrilo, je treba kratko in jasno povedati: za tradicionalni pouk je značilno, da posreduje učitelj učencem učno snov v izdelani obliki, in ti si jo morajo zapomniti ter pri preverjanju znanja obnoviti. Če namesto učitelja posreduje učno snov v izdelani obliki radio, »edukativna televizija«, projektor, magnetofon, učni film ali kakšna druga oblika »moderne didaktične tehnologije«, in si jo morajo učenci zapomniti, so torej slej ko prej posoda, ki jo je treba napolniti, je to še zmeraj tradicionalni pouk, ki pušča odprta vrata pozitivizmu, se obrača k zapomnjevanju učencev in zanemarja njihovo mišljenje ter vzgaja ljudi, ki so navajeni pasivno sprejemati, za spreminjanje sveta pa niso uporabni. Za pouk, kakršnega zahteva znanstvena revolucija, pa je značilno, da so učenci subjekt učnega procesa (zato pa ni sodobne šole brez individualizacije pouka!) in jih ta položaj spodbuja k miselni dejavnosti. S to dejavnostjo uporabljajo svoje znanje za reševanje problemov, ki nastajajo pri pouku, in si morajo tako učno snov šele pridelati, hkrati pa s tem razvijajo svoje miselne sposobnosti. »Moderna didaktična tehnologija« je lahko zelo koristna, če je podrejena temu didaktičnemu konceptu.⁸

Poudarek na oblikovanju sposobnosti za miselne operacije je nujen, ker bodo morali sedanji učenci pozneje bolj samostojno

⁶ Podrobneje glej: Vl. Schmidt, »Vzgoja samoupravljalcev«, »Teorija in praksa«, št. 2/1970, str. 200—205.

⁷ »Začetek novega«, »Delo«, 25. marca 1971.

⁸ Obe najboljši deli o teh vprašanjih v svetovni literaturi (Jerome S. Bruner, »The Process of Education«, Cambridge, Mass. 1960, in W. Okon, »U podstav problemovega učenja sie«, Varšava 1964, v češčini: »K zakladum problemoveho učenie«, Praha 1966) bi morali brez odlašanja prevesti in uvrstiti v program nadaljnega izobraževanja našega učiteljstva.

spremljati napredek znanosti in jih je zato treba usposobiti predvsem za dojemanje temeljnih, teoretičnih spoznanj, ki so v splošni poplavi spremenljivosti relativno še najbolj stabilna, imajo za napredek znanosti tudi največ zaslug in so v primerjavi z deskriptivnimi in aplikativnimi dognanji za razumevanje novih spoznanj tudi plodnejša. To navaja sodobno didaktiko k prizadevanjem tako predelati učne predmete (tudi na stopnji osnovne šole!), da bi dobili glavno besedo njihovi temeljni pojmi. Mišljenje, ki si ga je učenec razvil ob delu z učno snovjo, je namreč najbolj uporabno tudi za obvladovanje *drugačnih* problemov in pozneje v življenju, če (nekdanji) učenec spozna, da je določen problem, na katerega je zdaj naletel, poseben primer prej spoznane splošne zakonitosti. To se pravi, da didaktična pomembnost učne snovi narašča z njeno teoretično poglobljenostjo. Izkušnje so pokazale, da je treba za to nalogo pridobiti najboljše, vodilne predstavnike ustreznih znanosti, ker zmorejo ti najboljše odtehtati bistveno od nebistvenega. To izkušnjo bi naši študentje najbrž radi potrdili, saj tudi pravijo, da je pri asistentu mnogo težje opraviti izpit kot pri ordinariju, ki neznanje nebistvene snovi kandidatu uvidevno spregleda. Morda pa bi se naša osnovna in srednja šola bolj uspešno otresali faktografske navlake, če bi jima vsebino pouka skupaj s pedagogi odmerjali najboljši strokovnjaki, ki jih premoremo, in ne »asistenti«.

Temeljne teoretične pojme moramo pri pouku še zato postavljati v ospredje, ker je ena izmed možnosti kako obvladovati naraščajočo množino spoznanj tudi večja sposobnost za posploševanje, ki jo tak pouk razvija. Če se ukvarjamo z vsakim drevesom posebej, ne bomo prišli nikamor, več upanja na uspeh daje prodiranje v gozd, pri čemer ugotovimo, kaj vse je nebistveno ali vsaj manj bistveno in lahko to zanemarimo ter se tako razbremenimo, da se lahko ukvarjamo z najvažnejšim. To pa je razlog več, da razvijamo teoretično mišljenje. *Kjer pa je teorija zanemarjena, so vsa dejstva tako važna, da nobenega ni mogoče pogrešati.* V tem je vir faktografske natrpanosti v učni snovi naših šol in podcenjevanja miselnih sposobnosti naših učencev.

S tem preusmerjanjem k teoretičnemu mišljenju moramo začeti na začetku, pri čemer takoj dregnemo v sršenovo gnezdo, ker se moramo spopasti z ustaljeno prakso, ki se opira na načelo klasične didaktike o nazornosti pouka. To načelo, ki se je — zlasti od 17. stoletja dalje — upiralo sholastičnemu načinu mišljenja in pomagalo pri uveljavljanju razvoju naravoslovnih znanosti ustrežnejših poti spoznavanja, je pozneje, ko je bilo potrjeno še s psihološkimi dognanji, z ugotovljenimi značilnostmi otroškega mišljenja, doživelo takó neomejeno priznanje, da zlepa kdo ni več dvomil o njegovi absolutni veljavnosti. Za slovensko učiteljstvo lahko trdimo, da mu je to načelo s svojo zahtevo, da mora pri pouku zaradi otroške dojemljivosti oblikovati učencem konkretne zaznave in predstave, bolj kot katero koli drugo didaktično načelo prešlo v meso in kri.

Dokler je bila osnovna šola za večino svojih učencev edina šola, je takšno usposabljanje za konkretno dojetanje pojavov še bilo sprejemljivo. Odkar pa vse več osnovnošolskih absolventov šolanje nadaljuje na srednjih in visokih šolah — te pa so se že od nekdaj bolj obračale na abstraktno mišljenje svojih obiskovalcev, pridobiva tehtnost spoznanje, da osnovna šola s svojim navajanjem učencev h konkretnemu dojetanju sveta le-te slabo pripravlja na njihovo nadaljnje šolanje, če že tej nalogi celo ne nasprotuje. Tako npr. čedalje bolj bo de v oči prenatrpanost njenega pouka z mnogimi dejstvi, ki ne dajejo hrane nobenemu mišljenju, še celo pa ne abstraktnemu, ampak si jih morajo učenci kratko in malo zapomniti. Tradicionalno pojmovanje nazornosti, ki hoče pri pouku čimveč konkretnega, pri tem ni brez krivde, kajti dejstvo je zmeraj bolj konkretno kakor posplošitev, ki vodi do teorije. S tem ni rečeno, naj se v sodobni šoli za načelo nazornosti zahvalimo, uporabljati pa ga moramo kot sredstvo za razvijanje abstraktnega mišljenja. Spoznavanje konkretnega naj bo tudi v osnovni šoli iz psiholoških razlogov potrebno izhodišče in sredstvo pouka, ne pa njegov končni smoter. Smoter pa je oblikovanje pojmov, prehajanje od konkretnega k abstraktnemu, pri čemer naj učitelj nazorno izhaja iz *bistvenih* sestavin posameznih pojavov, ki omogočajo miselne operacije, zlasti posploševanje, in preidejo tako v pojem. Odlično teoretično utemeljitev za takšno pojmovanje nazornosti daje marksistična spoznavna teorija s svojim opredeljevanjem razmerja med pojavom in bistvom in zelo bi bilo koristno, če bi jo s tega vidika vključili v program učiteljskega izobraževanja, hkrati pa to usmerjenost konkretno izdelali pri pouku specialnih metodik. In nasprotno: nazornost, ki jo bolj ali manj zavestno uravnava gnoseologija, v kateri se »okorno kljuse omejenega buržoaznega razuma zbegano ustavlja pred prepadom, ki deli bistvo od pojava«, ni uporabna za razvijanje abstraktnega mišljenja učencev s prehajanjem od konkretnega, kar naj bi danes bila njena najvažnejša naloga. Pojmovanje nazornosti, za kakršno se tu zavzemamo, ni novo,⁹ iz prej navedenih razlogov pa zasluži v sedanjem času posebno pozornost.

Da bi pouk tudi na srednji šolski stopnji čimbolj razvijal teoretično mišljenje, naj bi bila učna snov osredotočena okrog temeljnih, ključnih problemov posameznih predmetov. To pa seveda zahteva, da zmanjšamo pri pouku delež dejstev. Včasih že zgolj s tem ukrepom pospešimo razvoj mišljenja. Določena količina faktičnega znanja je za mišljenje kajpada potrebna, saj s prazno glavo ni o čem misliti. Če pa so dijaki s kopičenjem takega znanja preobremenjeni — in mnoge izkušnje naših šol opozarjajo, da je tako, se njihova psihična dejavnost omejuje na (kratkotrajno) zapomnjevanje tega gradiva in do mišljenja sploh ne pridejo. Čim bolj se dijak tako uči, tem manj misli. To pa je čista izguba časa. Toda

⁹ Glej npr. P. Simleša, »Suvremena nastava«, Zagreb 1969, str. 123—131.

zato, ker šola s svojo usmerjenostjo v premnoga dejstva tako po nepotrebnem trati njihov čas, ne ostaja dijakom dovolj časa za miselno delo, ki bi jim prinašalo trajno pridobitev, da bi namreč uporabljali znanje za obvladovanje omenjenih temeljnih problemov v posameznih disciplinah, spoznavali tako najvažnejše trajnejše ve-ljavne zakonitosti ter se ob tem še miselno usposabljali. Vrednost izobraževanja v naših šolah bi se močno izboljšala, če bi premaknili zavest naših šolnikov v tej smeri, da njihovo izobraževalno delo še ni uspešno, če zmorejo dijaki z razumevanjem učno snov obnavljati, temveč je šele tedaj, če so s poukom dosegli, da je znanje dijakov operativno, da ga znanje smotrno uporabljati za reševanje novih nalog, ko smo jih hkrati še navadili na najbolj učinkovite načine samostojnega učenja. Tak izobraževalni smoter je seveda zelo zahteven, saj je vsaka smiselna aplikacija teorije ustvarjalno delo in z njim dejansko zahtevamo vzgojo ustvarjalnih ljudi.

Povečana pomembnost teoretičnih znanj vpliva tudi na vsebino visokošolskega pouka, utrjuje nazor, da je glavna naloga visoke šole razvijati in učiti teorijo ter navajati študente, da jo bodo znali smiselno uporabljati, čeprav v družbi še ni povsod prodrlo spoznanje, da je najbolj praktična dobra teorija, varuje, dalje, pred razbijanjem študijske snovi v mnoge aplikativne discipline ter s tem pred pred-godnjimi usmeritvami in specializacijami.

4. Didaktične posledice integracijskih procesov v znanosti

Med značilnostmi hitrega znanstvenega razvoja, ki zahtevajo, da se spremeni vsebina pouka, so tudi tako imenovani integracijski procesi v sodobni znanosti. V zadnjih desetletjih je namreč nastalo več najpomembnejših odkritij na mejah, na stičiščih po tradiciji ločenih znanstvenih disciplin, in tudi s povezovanjem po svojem predmetu sicer močno oddaljenih znanosti, tako da so meje med njimi postale zelo relativne in gibljive. Te izkušnje so spodbujale k interdisciplinarnim raziskavam, pri čemer se je kmalu pokazalo, da raziskovalci laže najdejo skupen jezik, če niso zaprti v meje svoje stroke, marveč so široko razgledani in poznajo konsekvence določene znanosti za stališča druge znanosti. Izkazalo pa se je tudi, da tako izšolanih raziskovalcev skorajda ni in da ta vrsta duhovne omejenosti ne ovira samo raziskovanja in smotrne uporabe znanosti v praksi, ki tudi čedalje bolj zahteva doslej nenavadno prepletanje znanstvenih disciplin, temveč revoltira tudi mladino, ki je med nedavnimi »študentskimi nemiri« zahtevala tudi bolj prožne možnosti za kombinacijo študijskih strok.

Šola namreč še kar naprej poučuje vsako znanost zase, didak-tično predelano v ustreznem učnem predmetu. Ta izoliranost med predmeti je svoj čas, kot je znano iz ne tako davne preteklosti naše osnovne šole, že doživljala kritiko do tolike mere, da so načelo predmetnosti sploh opustili in združevali v »metodične enote« učno

snov ne glede na to, h kateremu predmetu je spadala, ter jo prisiljeno kopičili okrog pojava, ki ga je otrok poznal iz svoje vsakdanje izkušnje. To so utemeljevali s psihološkimi argumenti, z značilnostmi otroškega doživljanja in s potrebo približati organizacijo pouka interesom učencev; pri tem pa sta bili sistematičnost znanja in njegova teoretska raven močno prizadeti. Namesto da bi učence uvajali v osnove znanstvene sistematike in jim tako razvijali sposobnost za abstraktno mišljenje, so jih seznanjali s posameznimi, z vseh štirih vetrov v eno metodično enoto znesenimi drobci, ki niso v taki povezavi nastopali v nobeni znanosti in tudi ne v življenju.

Spričo omenjenih integracijskih tendenc v razvoju sodobne znanosti pa ni mogoče dovolj s priznanjem oceniti *namena* teh reformatorjev, naj bi učenci učno snov raznih predmetov bolj kompleksno doživljali, le sredstva niso bila ustrezna. Misel o povezovanju učnih predmetov je pozitivna, ker razbija škodljivo izoliranost predmetnih področij; ni pa bilo doslej sprejemljivega kriterija za povezovanje. Z integracijskimi procesi v znanosti se tak kriterij ponuja in bi ga kazalo uveljavljati pri določanju vsebine in medsebojnih odnosov učnih predmetov. Namreč v tem smislu: v gimnazijskem učnem načrtu imamo npr. matematiko in logiko, ničesar pa dijaki pri matematiki ne zvedo o logiki in pri logiki ničesar o matematiki, čeprav bi s takšnim povezovanjem vsebine pouka lahko v neprisiljeni obliki spoznavali elemente sodobne mejne znanosti — matematične logike. Podobno je z biofiziko, čeprav sta v učnem načrtu gimnazije že biologija in fizika. Z ustreznim prepletanjem v vsebini pouka že zastopanih predmetov, kot so matematika, fizika, fiziologija, biologija, psihologija in logika, bi mogli približati dijakom temeljne pojme kibernetike.¹⁰ Močno bi jim še koristilo, če bi jih kritično uvajali v razumevanje razvoja in v način mišljenja, ki dandanes povzroča matematizacijo družbenih ved. Itd. V nasprotju s tem so v naši šoli premalo med seboj povezana spoznanja celo v okviru *istega* predmeta, ker je v učnem procesu zanemarjeno posploševanje, ki bi navajalo učence — ko je bilo obdelano logično zaključeno poglavje učne snovi, da bi osvetljevali pridobljeno snov z *novih* vidikov, odkrivali v njej nove odnose, jo uporabljali za miselno obvladovanje novih nalog in za poglobljeno razumevanje doslej obravnavane snovi ter jo uvrščali v širši sistem in se tako usposabljali za znanstveno mišljenje. Potrebno pa bi bilo razširiti tak način pouka in mišljenja tudi na odnose *med predmeti*. To bi seveda zahtevalo — poleg interdisciplinarnih razgledanosti (to naj bi dosegli z nadaljnjim izobraževanjem učiteljstva) — tudi stalno »interdisciplinarno« sodelovanje med učitelji posameznih predmetov, kar sedaj pač ni v navadi, ki bi morali zaradi smiselne koordinacije snovi drug za drugega vedeti, kaj kdo pravkar obravnava, da bi se medsebojno dopolnjevali. Nobena pedagogika ni tako zaverovana v *sistematično* poučevanje *posameznih*

¹⁰ Primerjaj O. Pavlik, »Automatizacija i škola«, Zagreb 1970, str. 30—32.

učnih predmetov, kakor je sovjetska, in vendar v zadnjem času ugotavlja, da uporabljajo fizika, kemija in biologija mnoge pojme, ki so važni za vse naravoslovne predmete, in je torej treba te pojme obravnavati koordinirano, v enotnem sistemu naravoslovnih disciplin; napoveduje pa celó koordinacijo srednješolskih učnih načrtov fizike, kemije in biologije v enoten cikel.¹¹ Pri nas pa se tradicionalna medsebojna izoliranost srednješolskih učnih predmetov nadaljuje ne glede na sodobne tokove v didaktiki in naravoslovnih znanostih. (Lahko se tolažimo, da se namesto tega dijaki vsaj pri dialektiki učijo načela medsebojne povezanosti pojavov!) V zvezi s tem je zanimivo, da se — predvsem v ZDA in tudi v Sovjetski zvezi — z vsebino in metodami *osnovnošolskega* pouka intenzivno ukvarjajo mnogi univerzitetni profesorji, pa ne le pedagogi, temveč zlasti matematiki, fiziki, kemiki in biologi, ker so ugotovili, da sedanji osnovnošolski pouk teh predmetov ni v skladu s sodobnimi razvojnimi potmi in potrebami v njihovih vedah in hočejo v sodelovanju z izbranimi osnovnošolskimi učitelji kar sami reševati položaj. Takšno zavzetost bi pozdravili tudi pri nas.

Omenjeni tokovi v znanosti pa s svojimi uspehi spodbujajo tudi zanimanje za interdisciplinarni študij, in to tem bolj, ker ga narekujejo še družbene potrebe, toda tradicionalna organizacija univerzitetnega študija po fakultetah in katedrah se ne sklada z uvedbo take novosti. Če bi se hotel kdo pri nas usposobiti npr. za ekonomiko izobraževanja, družbeno izredno pomembno disciplino, za katero bi nam bili izvedenci nadvse potrebni, mu je dovoljeno študirati dve fakulteti, drugo za drugo, ekonomsko v celoti in pedagogiko na filozofski fakulteti v celoti, čeprav bi lahko bil izvrsten strokovnjak, če bi mu smiselno izbrali za to njegovo usmeritev najvažnejše predmete z obeh fakultet s približno zahtevnostjo ene fakultete ter mu podelili univerzitetno diplomu za ekonomista izobraževanja. Toda glede na veljavne določbe vsaj za zdaj to še ni mogoče. Prav tako ni mogoče usposobiti s kombinacijo študija pedagogike s študijem naravoslovnih predmetov nič manj potrebnih strokovnjakov, ki bi vnašali prej prikazane novejša nazore v pouk fizike, kemije, biologije itd., ker sta pač pedagogika in fizika (kemija, biologija) pod streho dveh fakultet in ne le ene. Najbrž bi lahko vsaka na univerzi zastopana disciplina navedla podobne primere. Nove vsebinske potrebe se tako spopadajo s podedovanimi organizacijskimi okviri.

5. Vplivi znanstveno tehnične revolucije na visoko šolstvo

Znanstveno tehnična revolucija prinaša visokemu šolstvu še hujše težave — z naraščanjem števila študentov in z naraščanjem znanstvenih spoznanj, ko se čedalje bolj pogloblja prepad med tem, kaj naj bi diplomiranci znali, in možnostjo jih tega naučiti. Zagata, ki smo jo spoznali na srednješolski stopnji — da namreč postaja

¹¹ V. N. Fedorova, »Prognoziranje novoj sistemi jestestvenonaučnih discipline, »Sovetskaja pedagogika«, št. 3/1971, str. 37—46.

nekdanja šola za elito množična šola, se z naraščajočim vpisom širi tudi na univerzo in povzroča prenatrpane učilnice in — kar je še slabše — preveliko število študentov na učitelja, ker pač s prostori in pedagoškim osebjem tega hitrega razvoja ne dohajamo. Ista revolucija pa v nasprotju s tem tudi zahteva, naj bo študent čim bolj aktivno udeležen pri svojem izobraževanju, kajti pasiven objekt izobraževanja ne bi bil pozneje sposoben za ustvarjalno delo, kakršno terjajo nenehne spremembe. Med najvažnejšimi pogoji za študentovo aktivno vlogo v izobraževalnem procesu pa je njegov osebni stik z učiteljem, ki se predvsem ravna po številu študentov na učitelja. Čim manj jih je, tem tesnejši je lahko ta stik in more učitelj usmerjati študente v nižjih semestrih z individualnimi in skupinskimi konzultacijami, v višjih pa s pritegovanjem k svojemu raziskovalnemu delu. To je najboljša šola, ki bi mahoma rešila problem osipa bolje kot vse globokoumne razprave, teze in resolucije. Resda je to tudi draga šola, toda še zmeraj cenejša, kot so napake, ki jih poraja neznanje. V mnogih deželah so že krenili po tej poti in v zadnjih letih močno znižali število študentov na učitelja in asistenta. S tem se je visokošolski pouk bistveno izboljšal, čeprav kak profesor s petimi študenti po stari navadi še zmeraj tako dela, ko da bi jih poučeval sto.

Še bolj spreminjata visokošolski pouk hitro kopičenje in kratkotrajna veljavnost znanstvenih spoznanj in morajo biti zato diplomiranci usposobljeni predvsem za iskanje novega, za uporabo teorije v konkretnih primerih, v novih okoliščinah, za samostojno mišljenje in posploševanje, skratka, za zahtevnejše oblike umske dejavnosti. Te naloge spreminjajo vsebino visokošolskega pouka (očitno je npr., da postavljajo v ospredje temeljne probleme stroke, da dajejo večjo težo metodološkim vprašanjem, da se obračajo proti enciklopedičnemu obravnavanju snovi itd.), spreminjajo, dalje, način tega pouka (uveljavljajo tiste njegove oblike — seminarje, praktične vaje, pritegovanje študentov k raziskovanju ipd., ki dajejo študentom več možnosti za samostojnejše študijsko delo, zlasti za sprotno uporabo njihovega znanja) in spreminjajo končno tudi *kontrolni proces*, preverjanje in ocenjevanje znanja študentov, saj ni dvoma, da bi se — okvirno rečeno — prenos zahtevnosti od zapomnjevanja k mišljenju ne posrečil, če bi se pri izpitih zadovoljevali s študentovim obnavljanjem naučene snovi, kot se to danes še pogostoma dogaja.

Skupen imenovalac vseh omenjenih sprememb je v tem, da je spremenjena didaktična koncepcija visokošolskega pouka za učitelje na tej šolski stopnji pedagoško zahtevnejša. Izobraževalni proces, ki hoče pripraviti študenta do tega, da bi si zapomnil vsebino debele učene knjige, je za učitelja precej manj zahteven kakor proces, ki naj usposobi študenta za sodelavca pri nastajanju take knjige. V razmerah, kakršne prinaša znanstveno-tehnična revolucija, pa je potrebno tudi in predvsem to drugo; pedagoška izobrazba

visokošolskih učiteljev pa te povečane zahtevnosti večinoma ni dohajala. To neskladje je približno pred desetimi leti povzročilo v deželah z razvitim visokim šolstvom nastanek nove pedagoške discipline — visokošolske didaktike s poglobitveno nalogo usklajevati visokošolski pedagoški proces s konsekvencami, ki jih poraja hitri razvoj znanosti. Šele ta nujnost je vsaj omajala veljavo stališča, ki je dobrih sto let »varovalo« univerzo pred napredkom pedagoškega dela, češ da odloča pedagoško uspešnost učiteljeva *znanstvena* kvalifikacija, kajti dober znanstvenik je tudi dober pedagog; če pa ni dober znanstvenik, mu nobena pedagogika ne more nič pomagati. Drugi del tega stališča je vsekakor pravilen, za prvi del pa, žal, dokazujejo mnoge izkušnje, da ne drži. Kljub temu pa se je to stališče še kar obdržalo. Tako je prišlo do tega, da je na univerzi vse znanstveno, le njen pedagoški proces je slej ko prej vsota amaterskih kreacij. Zato se je tudi — v primerjavi z drugimi stopnjami pouka v šolskem sistemu — v stoletjih najmanj spremenil univerzitetni pouk in je ponekod — tudi v časih vsemirskih poletov in računalnikov — še obdržal svoje izhodiščne srednjeveške oblike, ko učitelj iz leta v leto kratko malo bere svoje lekcije, slušatelji pa jih zapisujejo, kakor vedo in znajo, ter na izpitih obnavljajo.

Zavest, da je treba v visokem šolstvu izboljšati kvaliteto pedagoškega dela, je segla tudi k nam in novi rektor jo je v svojem nastopnem govoru dovolj jasno izpričal. Sodelovanje med univerzitetnimi organi v Ljubljani in Združenjem visokošolskih zavodov v Mariboru na eni strani ter oddelkoma za pedagogiko in psihologijo na filozofski fakulteti na drugi — in nikogar ni bilo treba pri tem posebej prepričevati, da je takšno sodelovanje potrebno — je v letošnjem šolskem letu pripeljalo do tega, da so se v obeh mestih začeli tečaji oziroma seminarji o visokošolski didaktiki, ki so jih zlasti mlajši visokošolski pedagoški delavci prav dobro sprejeli. Ker kaže, da bo mogoče s področja te discipline organizirati tudi nekatere raziskave ob pomoči sodelavcev s posameznih fakultet, njihove rezultate pa vključiti v nadaljnje pedagoško izobraževanje visokošolskega učiteljskega naraščaja, lahko pričakujemo, da se bo predmet pedagoške znanosti na Slovenskem razširil od osnovnošolske in srednješolske pedagogike ter pedagogike izvenšolskega izobraževanja odraslih še na visokošolsko pedagogiko. Prva industrijska revolucija je s svojo potrebo po znanju sprožila pri nas začetke pedagoškega izobraževanja osnovnošolskega in gimnazijskega učiteljstva, z znanstveno-tehnično revolucijo pa se ta zakonitost nadaljuje še na visokošolski stopnji.

6. Zahtevnejše naloge učiteljskega izobraževanja

Omenjena razširitev je le delni simptom širše, z eksplozijo znanja izzvane zakonitosti, ki zahteva več pedagoške izobrazbe učiteljev *vseh* vrst in stopenj šol. Stvar je v tem: dokler se je znanost

počasi razvijala in se ukvarjala z zbiranjem in klasifikacijo posameznih ugotovitev, je bilo razumljivo, da je šola videla svojo najvažnejšo nalogo v tem, da učence čim več nauči, jih založi z znanjem za vse življenje. To je postavljalo v ospredje vsebino učne snovi in jo je mogel učencem zadovoljivo posredovati tudi dober predmetni strokovnjak, tudi če v metodiki, didaktiki in psihologiji ni bil kdove kako izveden. Ko pa je spričo hitrega naraščanja spoznanj postalo iluzorno, da bi mogla šola ta razvoj z zapomnjevanjem snovi dohajati, izkazalo pa se je, da more mladino zanj usposabljanje z razvijanjem sposobnosti za miselne operacije, je učna snov vse manj namen pouka in čedalje bolj sredstvo, ki naj omogoči, da bo učenec pridobival navade umskega dela, se učil, kako se učiti, uporabljal snov za reševanje novih nalog, ugotavljal posplošene zakonitosti na podlagi danih primerov, iskal nove primere za dane zakonitosti, interpretiral nove ugotovitve s pomočjo prejšnjega znanja itd. Za takšno *vodstvo učenčevega mišljenja* pa učiteljevo poznavanje stroke ne zadošča več; pridružiti se mu mora še temeljito obvladovanje pedagogike, metodike in pedagoške psihologije. V tem je povezava med hitrim razvojem znanosti v obdobju znanstveno-tehnične revolucije ter večjo zahtevnostjo do pedagoške izobrazbe učiteljstva na *vseh* šolskih stopnjah, v številni visokošolsko. To naj bi zlasti imele stalno pred očmi šole za usposabljanje učiteljstva pri presojanju kvalifikacij kandidatov za pouk specialnih metodik, da bi temu primerno odtehtale njihovo strokovno-predmetno in pedagoško-psihološko ustreznost ter v skladu s tem položajem izravnale strokovno-vsebinske in pedagoške vidike svojega dela.

Ta problem ni zadovoljivo rešen — spričo zgolj dveletnega študija in drugih neugodnih okoliščin — niti na pedagoških akademijah, čeprav imajo eno samo nalogo — izobraževati učitelje. Mnogo težje je to na fakultetah in visokih šolah, med katerimi ima vsaka zelo različne naloge; diplomiranci *vseh* teh šol pa se tudi zaposlujejo v višjih razredih osnovnih šol in srednjih (strokovnih) šolah kot učitelji. Njihova pedagoška izobrazba, če so je sploh kaj dobili, ni zadostna, ker se mora pedagogika, če je na fakulteti ali visoki šoli uvrščena v vsebino študija glede na druge, osrednje naloge šole boriti za skromen prostor pod soncem. Posledica tega je, da se ti diplomiranci na pedagoških delovnih mestih leta in leta učijo ob svojih didaktičnih napakah, njihovi učenci pa to drago plačujejo. To se bo popravilo šele takrat, ko se bomo odločili, kakor so se že v mnogih drugih državah, in izločili sleherno obliko pedagoškega usposabljanja iz sedanjega visokošolskega študija; kdor pa se bo od diplomirancev želel pedagoško zaposliti, se bo moral po diplomi en semester praktično (s hospitacijami in nastopi) in teoretično (pedagoško, psihološko, sociološko, antropološko) za učiteljevanje posebej izobraževati, najbolje v organizacijskem okviru, ki bi ga dajal za tak namen preurejeni pedagoški inštitut pri univerzi

in ta bi učinkovitost tega študija tudi raziskovalno ugotavljal. Takšna izpopolnitev pedagoškega izobraževanja bi se bogato obrestovala.

Hkrati s pedagoško izpopolnjeno vsebino učiteljske izobrazbe pa se strokovno delo v šoli čedalje bolj diferencira. Sprva je šola opravljala samo zelo skromne izobraževalne naloge: dajala je osnovno pismenost in večinoma le dopolnjevala strokovno znanje, ki ga je učenec že dobival pri izvenšolskem delu. Za vzgojo sta skrbeli cerkev in družina; vzgojne naloge — predvsem vzgojo poslušnih podložnikov — je šola prevzela šele z etatizacijo (pri nas v drugi polovici 18. stoletja). Od takrat dalje je šola dobivala zmeraj več novih nalog in v zadnjih desetletjih, ko družina ne dohaja več naraščajoče zahtevnosti na vzgojnem področju (tudi to je ena izmed značilnosti znanstveno-tehnične revolucije), je ta razvoj zelo hiter. Pred našimi očmi se širi podaljšano in celodnevno bivanje učencev v šolah in v zvezi s tem šola prevzema prehrano, strokovno pomoč učencem pri učenju in izbiri poklica, vzgojno svetovanje, spolno vzgojo, z organizacijo otrokovih interesnih dejavnosti skrbi za smotrno preživljanje njegovega prostega časa (tudi pedagogika prostega časa s svojim posebnim stilom vzgojnega dela¹² je nastala s skrajševanjem delovnega časa v obdobju znanstvene revolucije), in ta skrb naj postane *pouku enakovredna* kategorija pedagoškega dela itd. To pa seveda pomeni, da odhaja šola z učiteljem kot *edinim* strokovnjakom na šoli v šolski muzej; pridružujejo se mu za praktično svetovalno in za znanstvenoraziskovalno delo šolani sociologi, šolski pedagogi in šolski psihologi (z učinkovitim in načrtnim prizadevanjem za *skladen* in čim hitrejši razvoj teh svetovalnih služb na šolah je republiška izobraževalna skupnost skupaj s temeljnimi izobraževalnimi skupnostmi izpričala, da dobro razume te razvojne tendence) ter pedagoško usposobljeni specialisti za vodstvo interesnih dejavnosti učencev. Ko pa bomo še oskrbeli šole s sodobno didaktično tehnologijo — tudi s tem se bomo morali prej ali slej sprijazniti, da bi omogočili učiteljem in učencem osredotočiti se na ustvarjalne elemente pouka in učenja — bo treba namestiti še tehnično izšolano osebje in šola bo postala zelo zamotan laboratorij, ki bo združeval izvedence od kuharice do strokovnjaka za računalnike.

7. Vzgojni smotri znanstveno tehnične revolucije

Poleg sprememb v izobraževanju in šoli prinaša znanstveno-tehnična revolucija novosti tudi v vzgojno delo. Doslej nas je zanimalo, kako naj bi bili ljudje izobraženi, da bi kar najbolj uspešno uporabljali in razvijali znanost ter uveljavljali novo produkcijsko tehniko — avtomatizacijo. Preostaja nam še vprašanje, kako naj bi bili za ta namen vzgojeni.

Posebnost te vzgojne naloge se pokaže, če jo primerjamo z

¹² Vl. Schmidt, o. d. str. 208—215.

vzgojo, kakršno je zahtevala prva industrijska revolucija v obvezni in za večino prebivalstva edini, tj. osnovni šoli, z glavnim smotrom pripraviti mladino za objekt zunanjega vplivanja, da bi jo lažje delovno usposobili in ji razvili sprejemljivost za njene dolžnosti do prestola in oltarja. Obe nalogi — vzgojiti proizvajalca in državljana — sta zahtevali pasivnega in discipliniranega izvrševalca navodil. Samostojnosti, izvirnosti, ustvarjalnosti, pripravljenosti sprejeti odgovornost za posledice samostojnih odločitev in kar je še podobnih žlahtnejših umskih in moralnih kvalitiet, ni zahtevala od delavcev niti industrijska produkcijska tehnika in še manj država in bi jim povzročale same nevednosti. Zato je tudi z vsebino, metodami in previdno odmerjenim trajanjem šolanja bilo dobro poskrbljeno, da se jim take kvalitete ne bi razvile.

Znanstveno-tehnična revolucija pa terja prav to. Tu dialektika lepo deluje: s kvantitativnim naraščanjem, s podaljševanjem šolanja se tudi kvalitativno spreminjata njegova vsebina in njegov smoter. S svojo potrebo po znanosti zahteva ta revolucija aktivne ljudi, ki imajo gibalno silo za ravnanje v sebi, ki se ne zganejo šele na pritisk od zunaj ali zaradi pasivne discipliniranosti, marveč so motivirani avtonomno. Ni znanosti brez izvirnosti in ustvarjalnosti — teh kvalitiet pa z nobenim zunanjim pritiskom ni mogoče oživiti. Podobno je v produkciji. V mehaniziranem obratu, v katerem je delavec dodatek stroja, je od zunaj vsiljena in s predelavci kontrolirana disciplina še kaj zalegla; avtomatizacija pa zahteva avtonomno motivirano zavest odgovornosti tem bolj, ker so pri tej produkcijski tehniki majhnemu številu delavcev zaupane ogromne vrednosti. Skratka — potreben je aktiven človek kot nasprotje od zunaj manipuliranemu človeku, aktiven po svojem lastnem preudarku, ne po direktivi od zunaj, domiseln človek, ki se znajde v položaju po svoji presoji, brez predpisov in navodil, ki je sposoben za »partizansko improvizacijo« in je kot tak pravo nasprotje delavcu ob tekočem traku, od katerega so zahtevali, naj v določeni časovni enoti opravi določen gib in nič drugega.

Zaradi napredka znanosti in s tem družbe je torej potrebno vzgajati ljudi, ki bodo sposobni sami sprejemati odločitve in zanje odgovarjati in ne bodo voljan objekt ukrepanja drugih, ter jim že od vsega začetka ustvarjati ustrezen položaj v pedagoškem procesu.¹¹ Vsaka oblast, izkoriščevalsko-razredna ali etatično-birokratska, pa hoče poslušne izvrševalce svojih ukazov. V tem je temeljno nasprotje sodobnega sveta, ki ga pri nas rešujemo s samoupravljanjem. Vsaka oblast pa tudi določa vzgojne smotre. Značilno za vse družbeno določene vzgojne smotre v zgodovini je bilo to, da so bili posamezniku predpisani kot norma za njegovo ravnanje in zagotovljeni s kazenskimi sankcijami, če je to normo kršil. Posebnost vzgojnih smotrov znanstveno-tehnične revolucije pa je v tem, da jih sploh ni mogoče predpisati in zagotavljati s sankcijami, tako kot je mogoče zahtevati discipliniranost, marljivost, pokorščino itd. Te last-

nosti so predpisovali in vzgajali ne glede na gojenčevo stališče do teh vzgojnih smotrov in lahko so končno njegovo ustrezno ravnanje s sankcijami tudi izsilili. Ne moremo pa tako vzgajati ustvarjalnosti, kritičnosti, izvirnosti ali celo najdragocenejše osebnostne kvalitete — individualnosti. Vzgojni proces s takimi smotri je mogoč le tedaj, če prihaja spodbuda za uveljavljanje teh kvalitet od gojenca (in vzgojitelj naj ustvarja pogoje za to spodbudnost), ali kakor navadno pravimo — če je gojenec subjekt vzgojnega procesa. Tudi vzgoja za smotrno preživetje prostega časa, ki ne dopušča, da bi kaj izsiljevali, je pa za vsestranski razvoj osebnosti nepogrešljiva, zahteva prav tak položaj gojenca v vzgojnem procesu. Vzgojni sistem, kakršnega smo podedovali iz stare Jugoslavije in kakršnega smo razvijali v prvih letih po osvoboditvi, zgledujoč se po sovjetski pedagogiki, pa se je za razlikovanje med objektom in subjektom vzgoje kaj malo zanimal — pa tudi drugje niso glede tega na boljšem — in smo zato z iskanjem ustreznije vsebine in organizacije vzgojnega dela sicer šele na začetku poti,¹⁴ vendar z obetajočimi izhodišči za nadaljnji razvoj.¹⁵

Omenjene vzgojne smotre zahteva znanstveno-tehnična revolucija povsod, kjerkoli se razvija, ne glede na družbenopolitično ureditev, in bi jim utegnil kdo očitati, da ne prinašajo nič specifično našega, da so idejno nevtralni, nadrazredni. Res je tudi, da jih nismo utemeljevali s političnimi razlogi in s tem opustili navado, udomačeno pri nas od 1945. leta dalje; izpeljali smo jih iz neposrednih posledic hitrega razvoja znanosti in zanikali s tem uradno stališče etastične pedagogike, češ da nastajajo vzgojni smotri zmeraj kot aplikacija politike. Priznati pa moramo, da tu uporabljeni vidik za določanje vzgojnih smotrov ni izčrpen — kot ni izčrpen noben posamičen vidik — in ga je treba dopolniti, kajti vzgoje jugoslovanskega socialističnega patriotizma ali vzgoje v duhu tradicij našega osvobodilnega boja z njim res ni mogoče utemeljevati. Toda če bi ostajali samo pri teh »domačih« vidikih, bi hudo zaostajali.

Kljub temu »svetovljanstvu« pa so obrazloženi izobraževalni in vzgojni smotri zelo naši. Prav tako naj bi namreč bili izobraženi in

¹⁴ Kaj pomeni vzgoja samostojnosti v dobi, ko znanost odloča o napredku, pove tale podatek več kakor cela razprava: na simpoziju sovjetskih in poljskih zgodovinarjev v Lvovu 1966. leta so ugotovili, da oblastno vodenje v znanosti znižuje učinkovitost znanstvenega dela, in sicer obratno proporcionalno na četrto potenco zaposlenih. To se pravi, da npr. trije znanstveniki, ki delajo samostojno, opravijo toliko kakor 81 znanstvenikov, ki so omejeni zgolj na izvajanje navodil (R. Richta, »Zivilisation am Scheideweg«, Prag 1968, str. IV, 34).

¹⁵ Podrobneje o tem gl. VI. Schmidt, »Analiza vzgojnega procesa«, Sod. P, št. 1—2 in 3—4/1970.

^S Iz takega položaja pa naši pedagoški teoriji še nismo pomagali dovolj, če smo jo samo suvereno ozmerjali s tipično samozavestjo nestrokovnjaka, ne da bi z eno samo besedo omenili, če že ne podprli, njena v to smer naravnana in niti ne brezuspešna prizadevanja. (Gl. »Teze o idejno-političnih vprašanih vzgoje in izobraževanja«, »Komunist«, 5. II. 1971.) Le kdaj se bodo poklicni pedagogi naučili svoje stroke vsaj toliko, kolikor je že znajo vsi drugi?!

vzgojeni tudi samoupravljavci. Vsaki tradicionalni politični oblasti je človek objekt manipuliranja in je zato šele v pogojih razvitega samoupravnega sistema mogoča učinkovita vzgoja kvalitet, kakršne zahteva tudi znanstveno-tehnična revolucija.¹⁶ Znano ugotovitev, da določena razvojna stopnja proizvajalnih sil izsiljuje ustrezne proizvodne odnose, lahko potemtakem konkretiziramo v stališču, ki je za nas nadvse spodbudno, da proizvajalne sile, kakršne ta revolucija prinaša z aplikacijo znanosti, zahtevajo za svoj razmah samoupravljanje. Prav tako velja to za njene pedagoške posledice. Znanost lahko zahteva individualnost, ustvarjalnost, izvirnost ipd.; dokler pa niso dane družbene razmere, ki bi omogočale in terjale množično uveljavljanje takih lastnosti — teh razmer pa znanost sama ne more ustvariti, za to je potrebna materialna družbena sila — jih tudi ni mogoče uspešno vzgajati in takšne zahteve ne morejo prodreti niti v pedagoški teoriji. Etatiistična pedagogika v industrijsko razvitih socialističnih deželah je za to poučen zgled.

Med družbenimi pogoji za smotrno uvajanje novega na področju vzgoje in izobraževanja je tudi razvito pedagoško raziskovanje. Znanstvena revolucija zahteva tu — kot smo videli — mnoge spremembe, od nove tehnologije pouka in spremenjenih vsebin ter načinov izobraževanja do drugačnega gojenčevega položaja v vzgojnem procesu. Očitno je, da naše sedanje raziskovalne možnosti tem nalogam niso kos, in moramo našo pripravljenost za sprejemanje novih tokov pokazati najprej z razvijanjem pedagoških, psiholoških in socioloških raziskovalnih kapacitet. V položaju, ko je treba marsikaj izboljšati, je še zlasti nevarno, da bi komu popustili živci in bi začel prenašati tuje dosežke na naša tla brez poprejšnjega preizkušanja, kako se bo novost obnesla v naših razmerah. Ob tem je treba vnovič opozoriti, da lahko dobimo iz tujine koristne vsebinske pobude in metodologijo raziskav; ko pa vnašamo novost v našo prakso, jo moramo konkretizirati glede na posebnosti učencev, raven vzgojiteljev, njihove delovne pogoje, funkcijo določenega učnega predmeta v našem izobraževalnem sistemu, glede na naše vzgojne smotre itd. Kako se bodo s to konkretizacijo spremenile meje veljavnosti tako spremenjene novosti — tega pa nam ne more vnaprej povedati nobeno še tako bistro racionalno razsojanje, počakati moramo na nauk prakse in ga organizirati z empiričnim raziskovanjem, da bi ne eksperimentirali v nacionalnem merilu, kot smo že večkrat. To vedo in upoštevajo danes že v deželah v razvoju v Afriki in ni treba da bi glede tega za njimi zaostajali. Tudi v tem tekstu navedene spreminjavalne predloge za delo šol naj bi razumeli le kot teoretična izhodišča za empirične raziskave.

¹⁶ Več o teh kvalitetah glej Vl. Schmidt, »Socialistična pedagogika med etatizmom in samoupravljanjem« in »Vzgoja samoupravljavcev«, »Teorija in praksa«, št. 1 in št. 2/1970.

Demokratizacija odnosov v samoupravnih šoli

I

Pred dvema letoma se je Zveza mladine Slovenije zelo odgovorno lotila nekaterih perečih vprašanj vzgoje in izobraževanja, predvsem šole, v zvezi z njo pa posebej položaja mladih v samoupravljanju na srednjih šolah. Na temelju teh razprav je RK ZMS izoblikovala stališča, ki naj bi spodbudila vse zainteresirane dejavnike, predvsem pa napredne družbene sile, k uspešnemu dopolnjevanju in uresničevanju sprejetih stališč. Težišče stališč je bilo v tem, da se razvijajo samoupravni odnosi na šoli, posebej še demokratičnost odnosov med pedagogi in učenci na srednjih šolah.

Ugotovitev, da naša šola, vzgoja in odnosi na tem področju zaostajajo za uveljavljajočimi se družbenimi odnosi, ki jih počasi, vendar vztrajno in ustvarjalno gradimo pri nas, ni nova. Prav tako je tudi res, da od tedaj, ko je bila objavljena resolucija zvezne skupščine o razvoju vzgoje in izobraževanja na temelju samoupravljanja, vse živahneje razpravljamo o treh temeljnih vprašanih socialistične šole v samoupravni družbi: o vsebinski preobrazbi vzgojno-izobraževanega dela, o nadaljnji bogatitvi in krejitvi samoupravnih in delovnih odnosov v šoli in o tem, da moramo dosledneje opredeljevati sistem vzgoje in izobraževanja kot sestavni del družbene reprodukcije. To zadnje pomeni v praktičnem jeziku preseganje tistega, o čemer se je še do nedavna mnogokrat govorilo in še večkrat mislilo, namreč da naložbe v razvoj vzgoje in izobraževanja niso rentabilne. Velikanska družbena sredstva, ki so namenjena temu področju, so pač nujnost, morda celo nujno zlo. Na drugi strani pa je prevladovalo tradicionalno mišljenje, da je šola zaprta ustanova, ki ne sme biti motena, ampak jo moramo pustiti, da bo v miru uresničevala določeno vzgojno-izobraževalno in idejno-politično funkcijo. Ta natančnejša, pa morda ne v celoti pravilna opredelitev konflikta med šolo in družbo je v uvodu potrebna zaradi tega, ker je zelo pomembna, če hočemo raziskati razvoj samoupravnih odnosov na šolskem področju.

Razveseljivo pa je, da dan za dnem v praksi, v družbenih dogovorih in načrtovanju presegamo omenjena mišljenja. Vse bolj, čeprav prepočasi. Neispodbitna resnica je, da poskušamo pri tem, ko iščemo način, kako bi čimprej rekli sedanji šoli — z bogom, stara šola, zavračati konservativno mišljenje o vlogi in položaju šole v socialistični družbi. Na drugi strani pa dokaj prizadevno iščemo možnosti, da bi ustvarili takšne razmere, ki bi šoli omogočile kvalitetnejši razvoj (v vsebini pedagoškega procesa, v odnosih, v povezovanju z družbo) in primernejši izraz, skladen s temeljnim družbenoekonomskim procesom — samoupravljanjem.

II

Z razvojem samoupravljanja smo začeli izvajati deetatizacijo tudi na področju vzgoje in izobraževanja, torej tudi v šoli. Uveljavljanje samoupravljanja v reformirani socialistični šoli pa se je omejilo bolj na iskanje takih samoupravnih oblik, ki bi na enem izmed področij negospodarskih dejavnosti zagotovile samoupravno dejavnost in učinkovitost pedagogov samoupravljalcev, dotedanjih »državnih uslužbencev«, a tudi zainteresiranih (učencev, staršev, družbe).

III

Po uvedbi samoupravljanja se je izoblikovala tudi drugačna koncepcija o šoli, o socialistični družbeno angažirani šoli, o samoupravni šoli. Nekdo je takrat zapisal, naj bi bila »šola konstituirana kot življenjska in socialna skupnost po svojih programih, a demokratična po svojih sredstvih in metodah vzgoje«.

Težnje po reformi šole, vsebine in odnosov v njej so bile v bistvu naperjene tudi proti pedagoški teoriji, ki je preveč nekritično presajala na naša tla izkušnje sovjetske pedagogike. Vzgoja socialističnih državljanov kot temeljni cilj takratne socialistične pedagogike pa je v bistvu izražala duha administrativnega socializma, ki je menil, da je možno z etatizacijo na vseh področjih družbenega življenja graditi nove družbene odnose, socialistično, demokratično družbo. Nova etapa v razvoju družbenih odnosov je torej zastavila sistemu vzgoje in izobraževanja nove naloge, temeljni cilj socialistične pedagogike pa je vsestransko razvit človek. Težnje za svobodno, demokratično socialistično šolo na samoupravnih temeljih so zato globoko vtakane v temeljne niti razvoja in določene vizije socialistične samoupravne družbe.

Pri oblikovanju kvalitetnejšega modela sistema vzgoje in izobraževanja je bila šola deležna največje pozornosti, kar je pomenilo odločna prizadevanja

- za vsebinsko preobrazbo vzgojno-izobraževalnega dela;
- za utrjevanje samoupravnega položaja delavcev na področju vzgoje in izobraževanja;

— za demokratizacijo odnosov znotraj šole in

— za doseganje tistega cilja, ki zahteva, da šola najzvesteje izraža kvaliteto družbenega razvoja in obenem z vsakim dnem potrjuje funkcijo enega izmed pomembnih gibal tega razvoja.

IV

ZM je v stališčih o položaju mladih v samoupravljanju na srednjih šolah opredelila odnos do celotnega sistema vzgoje in izobraževanja, predvsem pa do šole in do uresničevanja tistega cilja reformirane šole, ki govori o bogatitvi in krepitvi samoupravnih in delovnih odnosov v šoli, o demokratizaciji teh odnosov in o humanizaciji vzgoje in izobraževanja. Stališča v bistvu pomenijo tudi zahtevo, da na novo ovrednotimo položaj, funkcijo in vsebino šole na sedanji stopnji družbenega razvoja, posebno pa položaj in vlogo mladih v šoli.

Razprave o položaju mladih v samoupravljanju na šoli so se dokaj hitro ognile raznim čerem, ki bi lahko v trenutku zavrle celovita razmišljanja o tako imenovanem dijaškem samoupravljanju. Globoko v ozadje so bile potisnjene nekakšne samoupravne dolžnosti in pravice učencev, pač pa je bila pod drobnogledom bolj celotnost problemov samoupravnih odnosov v šoli in samoupravljanje nasploh.

Med drugimi je bila poudarjena ugotovitev, da cilji družbene in ekonomske reforme, razvoj proizvodjalnih sil, dosežki znanstveno-tehnološke revolucije in prepočasno, neizrazito uresničevanje ciljev vzgoje in izobraževanja zahtevajo, da začnemo iskati nove poti za samoupravno oblikovanje vzgojno-izobraževane dejavnosti, za uveljavljanje njene družbene vloge in za izboljšanje njenega družbenega položaja.

Verjetno nepopolna analiza notranje podobe šole je pomagala izoblikovati sodbo o tem, kako uresničujemo temeljni cilj socialistične vzgoje. Ta cilj pa je vsestransko razvita osebnost, samoupravljavska osebnost, če je ta termin pedagoško vzdržen. Resnica namreč je, da naša pedagoška teorija še ni opredelila te vsestranske osebnosti. Pač pa je nedavno Vlado Schmidt zapisal: »Vsestransko vzgojena osebnost je potemtakem osebnost, ki je dobila z zunanjimi vplivi vse možnosti za maksimalen razvoj svojih notranjih pogojev, ki je od zunaj nič ne ovira, da bi se razvila, kolikor je le mogoče.«

Stare opredelitve pedagoške teorije o tem, kaj ta vsestransko razvita osebnost pomeni, torej ne veljajo več. Vlado Schmidt, ki je, kot smo navedli, definiral pojem vsestransko razvite osebnosti, pa je nakazal še nekaj drugih zanimivih misli. »Če govorimo o vsestransko razviti osebnosti, to seveda pomeni,« nadaljuje avtor, »da je potrebno ustvariti take družbene pogoje, ki bodo vsakomur omogočili uresničevati tisto, kar je v njem.« Vsestranski razvoj osebnosti je v bistvu proces individualizacije, razvijanja individualnosti. Če to

torej misel postavimo na realna tla, v šolsko okolje, bi to pomenilo, da moramo z individualizacijo vzgojnega procesa v šoli, v samopravni delovni organizaciji, v okviru pedagoškega procesa ustvariti vse možnosti, da bo pedagoški proces, proces osvobajanja človeka.

Vzgojni cilj, ki mu pravimo vsestransko razvita osebnost, nikakor ni meglen ali nedoločen. Preprosteje rečeno, gre za osvobojenega človeka, za svobodno, socialistično zavedno, moralno trdno ter za delo in za družbene dolžnosti sposobno osebnost, za sposobnega samoupravljavca. Torej ne le za proizvajalca, ampak za proizvajavca — samoupravljavca. V pedagoškem jeziku bi temu lahko rekli — ne le za poslušnega učenca, ki zna reproducirati znanje, naučeno iz knjig in posredovano z učiteljevo pomočjo, temveč za nemirno kritičnega, ustvarjalnega, razmišljajočega učenca, ki skupaj z učiteljem prizadevno sodeluje (kot subjekt vzgoje in izobraževanja) pri oblikovanju in izvajanju celotnega pedagoškega procesa v šoli. Med poukom, na področju interesnih dejavnosti, v samoupravnih oblikah dogovarjanja in odločanja (v razredni skupnosti, v šolski skupnosti, v svetu šole in drugod).

To nujno skupno sodelovanje, ki ima prvine pedagoškega, samoupravnega in demokratičnega, ne pa le enega, drugega ali tretjega, se lahko izrazi pri obravnavanju vsega, kar zadeva učenca in pedagoga v šoli. Izvzeti bi morali le vprašanja, ki sodijo na področje temeljnih delavčevih pravic v šoli, izhajajo pa iz njegovega delovnega razmerja ali iz njegovega odgovornejšega družbenega položaja (oblikovanje in delitev osebnega dohodka, sistemizacija delovnih mest, sprejemanje in razreševanje delavcev in morda še kaj). Vendar pa je, ko razmišljamo o nujnosti demokratičnejših odnosov v šoli, pomembno predvsem aktivno oblikovanje ozračja, v katerem bosta imela oba subjekta največje možnosti presegati vse usedline starih, neosebni, nepedagoških, apriorno avtoritativnih odnosov. Potemtakem ne gre za število samoupravnih dolžnosti in pravic učencev (ali pa pedagogov, če se del njih počuti ogrožen), temveč gre za vsebino novih odnosov. Gre za to, da bo šola kot eden izmed pomembnejših vzgojnih dejavnikov razvijala v mladem človeku vse dispozicije za njegov svobodni razvoj.

V

V procesu socializacije in osvobajanja človeka je šola sicer v ospredju, ne more pa prevzeti vse teže naloge na svoja ramena. Če je bistvo naših družbenih odnosov v tem, da naj vsak človek postane subjekt celotnega družbenega dogajanja, tedaj je vloga vseh zavestih sil, družbe in družine, da sodelujejo pri uresničevanju tega cilja. Za primer lahko navedemo le eno skrb družbe — nemoteno kontinuirano rast človekove osebnosti, ne glede na materialno razvitost okolja, od predšolske dobe do univerze oziroma do zaposlitve. Ali — skrb družbe in zavestnih sil za nepretrgano izobraževanje

človeka, za premagovanje žalostne resnice, da imamo v človekovem življenju dve dobi — dobo šolanja in dobo dela. Dalje — poudarimo lahko družbeno odgovornost, pojmovano zelo konkretno, za oblikovanje takšnega sistema vzgoje in izobraževanja, ki bo omogočil kakovostno in učinkovito uresničevanje glavnih ciljev vzgojno-izobraževalnega dela. Govorimo torej o možnostih, da bi lahko vsaka osebnost v razvoju razvila vse notranje individualne posebnosti in sposobnosti, ki bi jih nihče ne omejeval.

Tem razumljiveje je, da sedanja prizadevanja za oblikovanje drugačnih samoupravnih odnosov v šoli, za razvijanje pristnih človeških oziroma pedagoških odnosov, med drugim zgrajenih na resnični in ne na apriorni avtoriteti, zahtevajo aktivnejši položaj vseh učencev v celotnem delu in življenju na šoli. Zahtevajo tudi od njih več znanja, večjo samoupravno usposobljenost, družbeno razgledanost, idejno-politično izoblikovanost. Tako je razumljivo, da je težnja po bolj demokratični šoli tudi težnja po učinkovitejši, še bolj izobraževalni in še bolj vzgojni šoli.

Od stopnje razvitosti medsebojnih odnosov je odvisno, ali učenec pogumno (in ne atraktivno ali formalno) uveljavlja svoj aktivni položaj. Samoupravna soudeležba učencev je nedvomno odvisna od tega, kako si pedagoško okolje razlaga družbeno nujnost in pedagoško-psihološko vrednost skupine samoupravne dejavnosti učencev in pedagogov. Nedvomno je realna ugotovitev, da je skupnost učencev šola družbenega samoupravljanja mladih ljudi. Že v takih oblikah enostranskega združevanja učencev so se mladim razvijale lastnosti, kot so samostojnost, odgovornost do dela, samodisciplina in samoiniciativnost, pravičen odnos do učitelja, do součencev ipd. V pedagoškem procesu se je obogateno razvijala osebnost (in učenčeva individualnost), o kateri govorimo.

V združeni dejavnosti učencev in pedagogov dobe te zasnove bistveno drugačne razsežnosti. Ne le zaradi tega, ker se bo v takšni skupni dejavnosti potrjevala resnična pedagoška avtoriteta in dejanska učenčeva subjektivna vloga. Bolj gre za to, da s to združeno, skupno, kvalitetnejšo dejavnostjo učencev in pedagogov pravzaprav poudarimo vlogo učiteljeve osebnosti pri uresničevanju vzgojnih ciljev šole.

Kakšna je korelacija med učiteljevo osebnostjo in vzgojnim oblikovanjem vsestransko razvite osebnosti, ni znanstveno dognano. Poznamo le domneve, in še to opiramo bolj na problem idejnosti pouka, na svetovnonazorsko vsebino učiteljevega poučevanja. Premalo pa se lotevamo vprašanja, kar je ob znanih podatkih o skoraj popolni feminizaciji pedagoškega dela še bolj vznemirljivo, kakšna je pravzaprav mentalna osebnost pedagoškega delavca. Tudi v razmišljanjih o tem, kakšne so možnosti, da se poveča samoupravna dejavnost učecev, odgovori na postavljeno vprašanje o fiziognomiji učiteljeve osebnosti niso nepomembni. Na eni strani so lahko temelj za objektivnejše vrednotenje sedanjih odnosov, lahko

pa so tudi zahteva po korenitih spremembah v odnosu do pedagoških delavcev. Gre pač za to: ali sta v tem trenutku temeljni vprašanji, ki zadevata pedagoške delavce, le njihova neustrezna kvalifikacijska usposobljenost in takšna ali drugačna svetovnonazorska opredeljenost ali pa bi morali pogumneje (in tudi znanstveno) postavljati celovito osebnost pedagoškega delavca kot pomemben dejavnik pri uresničevanju novih ciljev v sistemu vzgoje in izobraževanja. V tem primeru bi naša razmišljanja lahko segla še dlje od zahtev po spremembah edukacijskega usposabljanja pedagogov do zahtev po stalnem, vendar objektivnem preverjanju in selekciji obstoječih kadrovskih struktur. Prevsem kar zadeva njihovo mentalno prilagodljivost mladini in vsemu novemu v vzgoji in izobraževanju.

Ta problem lahko, zaradi specifičnih pojavov med mladino in zaradi konfliktnih situacij v naši družbi, še bolj poudarimo. V odnosih med učenci in pedagogi igra učiteljeva osebnost izjemno vlogo.

Če obravnavamo družbo kot dejavnik, ki na tak ali drugačen način pospešuje in omogoča, podpira in bogati oblikovanje vsestransko razvite osebnosti, je že tak vidik (osebnosti pedagoškega delavca) nadvse pomemben. Del šolske mladine je namreč že v svoji predšolski dobi v ospredju družbene skrbi, ki se nato le še izpopolnjuje in verjetno kvalitativno in kvantitativno spreminja. Saj je pravzaprav učitelj (ali vzgojitelj, če govorimo o predšolski dobi) po družbi določen za tistega, ki naj organizira optimalne možnosti in ozračje, v katerem bo otrok razvijal svojo individualnost. Zato lahko o takšnih ali drugačnih pedagoških, samoupravnih in demokratičnih odnosih med otroki in učitelji govorimo že od tistega trenutka, ko otrok stopi v organiziran proces vzgoje in izobraževanja. Seveda ostaja odprta dilema, katera razsežnost teh odnosov je v določenem trenutku bolj poudarjena.

Družbena prizadevanja bi morala biti torej zastavljena tako, da bi zagotovila učinkovito spremembo edukacijskega sistema (ne le vnanje, temveč predvsem notranje podobe). S tem, da ne zanemarjamo medsebojne soodvisnosti še drugih dejavnikov pri vzgoji vsestranske osebnosti (družina, sredstva javnega obveščanja itd.), moramo posebej poudariti, kako nujen je hitrejši proces integriranja šole v družbo. Ali kot smo že omenili — v trenutku, ko bo šola izražala bit celotnih družbenih procesov in bo tudi eden izmed naprednih agensov teh procesov, bodo dane večje možnosti, da se bo uspešneje uresničeval temeljni cilj socialistične vzgoje — vsestransko razvita osebnost.

VI

Razgovori o odgovornejši samoupravni poziciji učenca v celotnem delu in življenju na šoli so se ponekod zatakneli že zaradi tega, ker so se pojavile takele ugotovitve:

a) spet poskušamo uvajati nekaj, kar ni pedagoško ovrednoteno ajprej eksperimentirajmo!);

b) samoupravljanje v šoli je politično geslo, še zlasti pa je čia iluzija dijaško samoupravljanje;

c) kako naj razvijamo samoupravne odnose, ko pa nimamo urenih gmotnih razmer (niso bili mišljeni le osebni dohodki prosvetnih delavcev, ampak celotna materialna baza šolstva)? Itd.

O odnosu do samoupravljanja in do uveljavljanja enakopravnjšega učenčevega položaja bomo še spregovorili. Tudi o vrednosti in o utemeljenosti določene vrste ugovorov. Posebej pa se velja dotakniti mneja nekaterih pedagoških delavcev, da želimo v socialistični šoli (kar pri nas ni nič posebno novega, tako menijo) uvajati nekaj, kar ni pedagoško ovrednoteno, kar tudi ni dovolj raziskano in preiskušeno. Zaradi dveh razlogov je potemtakem potreben kratak sprehod po zgodovini pedagogike:

a) da ugotovimo, kako so se v različnih oblikah vzgoje in izobraževanja, na različne načine in z bistveno drugačnih družbenih pozicij lotevali vprašanja, kako zagotoviti učenčevo aktivno vlogo subjekta u procesu socializacije, v pedagoškem procesu, v šoli;

b) da poskušamo dokazati, kako bi morala socialistična družba na teoretičnih temeljih pedagoške teorije, zrasle v tej samoupravni družbi, do največje možne mere uresničiti (ali zagotoviti možnosti te uresnitve) že več sto let stara prizadevanja za takšne odnose v šoli, ki bodo omogočili celovito dejavnost obeh subjektov pedagoškega procesa v šoli.

S tem se v bistvu seveda dotikamo družbene koncepcije o šoli, o vzgoji in o izobraževanju.

Že v stari Grčiji so začeli s poskusi dijaškega samoupravljanja. Najhrabrejši učenec je nadziral mlajše in je pomagal odraslim v vzgoji. Ksenofont npr. govori o nekakšnih dijaških sodiščih. Zanimiva je Herbertova pedagoška šola, njegova vsebina vzgoje, ker je cilj vseh vzgojnih prizadevanj podredil obvladovanju učenčeve volje in njegovega telesa. Skladno s ciljem je ta šola uveljavljala klasična vzgojna sredstva — strog nadzor, opomin, kazen, prepoved itd. Pedagoško gibanje v Nemčiji v prvi polovici 20. stol. — gibanje so imenovali »odločni šolski reformatorji« — pa je zahtevalo, naj se šola organizira kot vzgojna skupnost učencev, predavateljev in staršev. V zgodovini pedagogike pa ima posebno pomembno in pravično ovrednoteno mesto sovjetski pedagog Anton Semjonovič Makarenko, avtor ideje o kolektivni vzgoji.

Ne glede na to, da je organiziral delo in življenje predvsem vzgojno neprilagojenih oziroma zapuščenih in zanemarjenih otrok, je v pedagoški praksi najodličneje pokazal, kakšne so možnosti za združeno pedagoško dejavnost (morda bi smeli reči tudi samoupravno) učencev in pedagogov. Ne gre za nekritično navdušenje do Makarenkovega poskusa. Gre za to, da ponazorimo primer, ob katerem bi se navzlic vsemu lahko marsičesa naučili. Ali je pedagoški opti-

mizem preživela pedagoška kategorija? Naša vsakdanja praksa kaže, da je mnogokrat bržkone res tako. (Na ta problem je deloma opozorila tudi nedavna raziskava etioloških faktorjev osipa na celjskih osnovnih šolah. Slabši učenci in tisti, ki ne zdelujejo, imajo minimalne možnosti, da bi preskočili v kategorijo uspešnih. Ne le zaradi napačne usmeritve vzgojno-izobraževalnega procesa, to pa je usmeritev k poprečju in ne k individualnemu učencu, pač pa tudi zato, ker je učiteljev odnos do takega učenca mnogokrat nepedagoški. Tudi v tem so korenine nedemokratičnih odnosov med učenci in pedagogi in s tem manjše možnosti za samoupravni utrip naše šole.)

Vendar za večino naštetih zgodovinskih primerov, ki ponazarjajo iskanje poti in oblik za to, da bi kvalitetneje organizirali in aktivirali učence v šoli, velja, da niso šli dlje od avtoritativne, disciplinske in državljanske vzgoje.

Za zgodovino dijaškega samoupravljanja pri nas je pomembno delo centralnega dijaškega sveta v Zagrebu 1919. leta. Glavni del njegove dejavnosti je bil na socialno-šolskem področju. Dijaški svet se je boril proti avtoritativni šoli in kasarniškem režimu v njej. Zahteval je, da se spremenita položaj in vloga šolskih organov in pa odnosi v šoli, demokratičnejše metode vzgojnega dela, drugačno organizacijo notranjega življenja in drugo.

Posebno pozornost so učenci namenili vprašanju avtoritete. Nekatera zanimiva pojmovanja avtoritete so v središču razmišljanj tudi danes. Saj so nekateri pedagogi, ki se opredeljujejo proti samoupravni dejavnosti učencev, na ves glas poudarjali, da se bo v povečani in vsebinsko bogatejši samoupravni soudeležbi učencev pri reševanju različnih izrazov dela in življenja na šoli rušila že tako omajana pedagoška avtoriteta.

VII

V ozadju te kritike je mnenje, da je avtoriteta dana pedagogu in šoli že zato, ker je to pedagog in ker je to šola. Avtoriteta je torej lastna šoli in učitelju. Pred seboj imamo torej apriorno kategorijo, sicer praktično in teoretično nevzdržno, a vendar v resnici kategorijo, ki obstaja in ki se najočitneje izraža v odnosih med pedagogi in učenci. Uvrstimo jo lahko med krivce, ki zavirajo uveljavljanje stališč o enakopravnejšem, bolj demokratičnem, aktivnem položaju učenca v vzgojno-izobraževalnem delu na šoli.

Ta apriorna pedagoška avtoriteta je kriva mnogih nesporazumov med učenci in učitelji. Povzroča celo vrsto nasprotij in sili učenca, da ostaja v poziciji vodenega, usmerjanega, nekritično podrejenega učenca — v poziciji objekta vzgojno-izobraževalnega procesa. V takem položaju ne more in noče izraziti in sprostiti vseh intelektualnih in drugih notranjih, mentalnih potencialov, ki bi utrjevali njegovo vlogo subjekta. Nasprotno — prilagaja se obstoječemu in išče najlažjo pot, ki ga bo pripeljala do uspeha.

Bojazen, da se bo v novih odnosih rušila pedagogova avtoriteta, ni nova. Stalno je prisotna in nedvomno precej vpliva na možnost skupne dejavnosti učencev in pedagogov. Seveda ni treba omenjati, da je v trditvah, kako se bo pedagogova avtoriteta v novih odnosih rušila, izredno veliko kratkovidnosti in prvinskega nerazumevanja vloge socialistične šole v samoupravni družbi. Ali se bo s krepitvijo enakopravnih odnosov v šoli rušila avtoriteta pedagoga in šole ali pa bo izrazila nove razsežnosti, nove vrednote? Ali se ne bo prav v demokratičnih odnosih med pedagogi in učenci, zasnovanih na resnični avtoriteti, avtoriteti, ki jo bodo izrazile pedagogovo znanje in sposobnosti, nedvomno izražena nazorska usmerjenost, njegova angažiranost, njegove delovne in moralne kvalitete, ali se ne bo prav v teh odnosih najbolj prepričljivo uveljavljala učiteljeva osebnost? In tudi učenčeva. Pedagoška avtoriteta ne more biti v nevarnosti v odnosih, ki so grajeni na samoupravnih, demokratičnih osnovah.

VIII

Če je uveljavljanje samoupravljanja postalo objektivni družbeni temelj, na katerem bi lahko zgradili novo, svobodno socialistično šolo na samoupravnih temeljih, to seveda ne pomeni, da je naša šola v 20-letnem razvoju (po začetkih samoupravljanja) korenito spremenila svojo notranjo podobo. Znaná so predvsem tale kritična spoznanja v šoli in našem vzgojno-izobraževalnem sistemu v tem trenutku:

- nedemokratičnost v odnosih med učenci in pedagogi,
- nerazvitost samoupravljanja,
- tradicionalna odvisnost od države (v taki poziciji se čuti učitelj, ki zlasti učne načrte sprejema silno togo),
- materialni problemi in na tej podlagi danes močno prisotne idejno-politične posledice,
- slabi učni rezultati na vseh stopnjah šol (skoraj 40-odstotni osip v osnovni šoli, izredno slabi rezultati na srednjih in visokih šolah),
- zanemarjanje pedagoškega raziskovalnega dela,
- togost pri uveljavljanju novih učnih metod, ostajanje pri verbalizmu in frontalnem pouku kljub boljši opremljenosti šol,
- izrazito izobraževalna usmerjenost šole in precejšnji idejno-vzgojni problemi,
- idejna neopredeljenost šole in preskromna prizadevanja, da bi šola postala socialistično družbeno organizirana šola,
- zaprtost šole in njeno prepočasno integriranje v občinska dogajanja, včasih celo cehovska zaprtost, ki se kaže zlasti v delu razširjenih svetov šol (predstavniki družbene skupnosti so na seje le malokdaj vabljeni),
- neaktiven oziroma neangažiran položaj obeh subjektov učno-vzgojnega dela,

— problem vsebine in organizacije samoupravljanja v sistemu vzgoje in izobraževanja,

— neprimerno omrežje šolstva itd.

Ta diagnoza naše šole in sistema vzgoje in izobraževanja je delna in nepopolna, morda pa vendarle vsaj nekoliko odseva resnice, ki jih pedagoški delavci nedvomno najbolj čutijo. Vprašanje je seveda, od kod ta dejstva izvirajo:

— v objektivni poziciji naše šole v povojnem družbenem razvoju,

— v sistemu administrativnega financiranja,

— v nekritičnem prenašanju sovjetske stalinistične, državne pedagogike v sistemu vzgoje in izobraževanja v samoupravni družbi.

V strokovnem izrazoslovju je močna opozicija proti izrazu samoupravna pedagogika. A ne samo to, tudi na vprašanje, katere so temeljne črte te »samoupravne pedagogike«, še ne vemo odgovora, čeprav je že bilo nekaj poskusov, da bi znanstveno razčlenili ta pojem.

Že to mlahavo iskanje dokazuje različnost v razpravah, ki so vse premalo znanstvena analiza sedanjega in argumentirana vizija novega »pedagoškega stanja«.

Temeljna resnica pa ostaja — etastična in samoupravna koncepcija o naši šoli in v naši šoli živita.

Razumjivo je, da niti prva niti druga koncepcija nista v celoti izraženi v biti naše šole. Pač zaradi tega, ker se že zaradi omenjenih zahtev šola preoblikuje, išče novih moči, da bi v vseh elementih vzgojno-izobraževalnega dela pokazala, kako uresničuje in uveljavlja novo vlogo v spremenjenih, kvalitativno bogatejših družbenih odnosih.

Ugotovitev, da poteka ta proces preoblikovanja prepočasi, da je demokratizacija odnosov med učenci in pedagogi marsikje šele na začetku, da so oblike samoupravnega dogovarjanja in odločanja s temeljnimi izobraževalnimi skupnostmi vred še neizrazite, da je šola kot eden pomembnejših vzgojno-izobraževalnih dejavnikov premalo učinkovita in strokovna, to in vse drugo potrjuje, da dilema, če že je, zasluži našo pozornost. Mislimo na tole dilemo:

a) ali šolstvo spremeniti, reformirati v okviru sedanjega sistema vzgoje in izobraževanja,

b) ali pa ga zgraditi na novih temeljih, na temeljih samoupravljanja, nato pa v takem novem sistemu zagotoviti, da se bo mlad človek z učiteljevo pomočjo pripravljati ne za včerajšnji in današnji, temveč predvsem za jutrišnji dan.

Ali je sploh prav, da nekateri to dilemo postavljajo?

Če kvalitetneje postavimo vzgojno-izobraževalni sistem na samoupravnih temeljih, bosta tudi drugače ovrednoteni etastična in samoupravna koncepcija v naši šoli.

O procesu uveljavljanja samoupravnih odnosov v šoli je neki pedagoški praktik zapisal: »Z uveljavljanjem sistema družbenega samoupravljanja v šolah, a posebno z ustanavljanjem dijaških skupnosti kot samoupravnih teles, se je začel lomiti ne le tradicionalni avtoritativni sistem upravljanja v šolah, temveč tudi tisti pedagoški instrumentarij, ki je temeljil na administrativni disciplini, hierarhiji in avtoriteti.«

Začela se je torej graditi nova koncepcija o šoli, koncepcija, ki je bila diametralno nasprotna stari etastični koncepciji. Že nekajkrat pa je bilo poudarjeno, da je doba administrativnega upravljanja na področju šolstva, administrativnega načrtovanja pouka in vsega, kar je na teh temeljih nastajalo, še poostrila nekatera nasprotja pri uveljavljanju kvalitetno novih odnosov v šolah.

Znane so težave, na katere je naletelo delovanje šolskih odborov, pa čeprav pomeni prav ta oblika samoupravljanja v šoli prvi korak k integraciji do tedaj izredno zaprte šole v družbo, z vsemi zainteresiranimi družbenimi dejavniki, ki bi lahko precej pomagali v procesu učinkovitejše notranje preobrazbe šole. S spremembami, ki jih je narekovalo nezadovoljstvo, s samoupravnim utripom in s procesom demokratizacije v šoli naj bi v skladu z reformnimi prizadevanji v sistemu vzgoje in izobraževanja storili korak naprej. Sveti šol in nato ustanovljene izobraževalne skupnosti kot »demokratična samoupravna oblika upravljanja sredstev za izobraževanje« pa danes, navzlic pozitivnim premikom v stopnji samoupravnih in demokratičnih odnosov v šoli, zahtevajo kritično oceno.

Izredno zanimiva bi bila analiza o delu šolskih svetov, še posebno zaradi znanega dejstva, da so predstavniki družbene skupnosti in drugih zainteresiranih marsikje vabljeni na seje svetov zelo redkokdaj oziroma le takrat, ko gre za letne bilance ali za pogovor o delu v novem šolskem letu. Čeprav je morda praksa tako imenovanih svetov v ožji in širši sestavi od šole do šole drugačna, pa vendarle drži domneva, da z delom šolskih svetov ne moremo biti zadovoljni, posebno ne, če ovrednotimo njihovo teoretično opredeljeno družbeno, idejno-politično in preobraževalno upravljalno vlogo. Znana je tudi težnja nekaterih vodstev šol, da predlagajo za člane svetov predvsem take predstavnike, ki bodo lahko uspešno pomagali pri bogatjenju materialne baze šole.

Omenili smo že vzroke za nerazvitost samoupravljanja v šoli, vendar pa je najbolj vseobsegajoč odgovor skrit v občem družbeno-ekonomskem položaju sistema vzgoje in izobraževanja. S tem pa tudi šole kot družbene institucije, ki zaradi tega, ker se je uveljavljal administrativno proračunski način financiranja, ni imela niti temeljnih možnosti, da bi uresničevala temeljno načelo samoupravljanja — tj. načelo ustvarjanja in delitve dohodka.

Prav zaradi tega bi se morali pogumneje lotevati teme o ekonomski ceni za izobraževanje, saj bi z njo dosegli temeljni pogoj za

popolnejše družbenoekonomske odnose po načelu dohodka tudi v vzgojno-izobraževalnem sistemu. V sedanjem položaju, ko iščemo možnosti za bogatejše samoupravne odnose v šoli, pa bi morali zlasti pozorno obravnavati tale vprašanja:

— Kaj bi pomenila radikalna sprememba sistema vzgoje in izobraževanja, sistema, ki bi se razvijal na samoupravnih temeljih?

— Kako doseči, da bi v delovanju temeljnih izobraževalnih skupnostih prešli od formalne decentralizacije in adaptacije proračunskega sistema financiranja k uveljavljanju njihove vsebinske vloge?

— Kako pospešiti proces oblikovanja takih demokratičnih odnosov med učenci in pedagogi, ki bodo zagotavljali enotno samoupravno strukturo šol, a to je združeno samoupravljanje učencev in pedagogov, pa tudi zainteresiranih?

X

Iz doslej povedanega med drugim smiselno sledi, da moramo v socialistični samoupravni šoli posebno poudariti vlogo osebnosti pedagoškega delavca kot enega izmed temeljnih nosilcev vzgojno-izobraževalnega dela. In drugič — posebej lahko poudarimo, da bo naša šola bolj izobraževalna in bolj vzgojna, bolj samoupravna in demokratična, če bomo dosegli večji napredek pri oblikovanju kvalitetno drugačnih odnosov med učenci in pedagogi. Gre za to, v koliki meri lahko učenec kot subjekt vzgojno-izobraževalnega dela uspešno uveljavlja in potrjuje to svojo vlogo.

Čeprav se bomo k vprašanju materialne baze šol še vrnili, že zdaj trdimo, da je poudarjeno vprašanje — združena samoupravna dejavnost učencev in pedagogov — eden izmed bistvenih elementov, ki lahko pospeši ali zavre kvalitetno preoblikovanje naše šole. Pri tem seveda ne gre za to, da bi se zmanjšala vloga organiziranih zavestnih sil v šoli, staršev, predstavnikov družbene skupnosti v samoupravnih organih in drugih. Uspešno uresničevanje programsko-metodološke strukture šole in s tem tudi razvijanje vseh oblik samoupravnega dogovarjanja, povezovanja in odločanja v šoli in zunaj nje (integracija šole v občinski prostor, povezovanje z gospodarskimi organizacijami, sodelovanje med šolsko in delavsko mladino, vpliv šole na oblikovanje vzgojno-izobraževalne politike v občini ipd.) je odločilno odvisno od razvitosti in kvalitete odnosov med pedagogi in učenci.

V ponazoritev opozorimo na razprave o vsebinski in idejni podobi šole. V kritičnih razmišljanjih je ost uperjena predvsem k temu, da je njen temeljni izraz vsebinsko poudarjanje zgolj izobraževalnega dela, pri čemer je zapostavljena vzgojna funkcija šole — sistematično prizadevanje, da bi dosegli humane, socialistične cilje vzgoje in izobraževanja, vzgoja vsestransko razvitega človeka. Pogovori z učenci dan za dnem potrjujejo ugotovitev, da je odnos med učiteljem in učen-

cem preveč omejen le na neoseben odnos med izpraševalcem in vprašanim. Temeljni cilj učitelja je zadostiti učnemu načrtu in nekaj naučiti. Učenec pa si želi v tem izrazitem avtoritativnem učno-vzgojnem odnosu s kar najmanjšim prizadevanjem pridobiti si dobro oceno.

Učni načrti še preveč diktirajo celotnemu vzgojno-izobraževalnemu delu v šoli. Pedagogi se nanje izgovarjajo zato, da bi opravičili svoj neosebni, posredovalniški, učiteljski položaj, učenci pa bi radi opravičili nedelavnost in zadovoljstvo s takim stanjem. Oba subjekta učno-vzgojnega procesa sta torej v neaktivnem položaju, ki ju v interpretaciji učnega načrta in celotnem pedagoškem procesu miselno ne angažira, ampak zahteva predvsem sposobnost posredovanja in reproduciranja. V taki vsebini pouka ni dovolj aktualnosti, angažiranosti, odmevnosti in dialoga. Med podajanjem snovi pa lahko učitelj poudarja tisto, kar mu je najbolj všeč, ali pa, kar je upoštevanja vredna alternativa, sploh ničesar ne poudarja. Se idejno in tudi drugače ne opredeljuje. Ni angažiran.

Metodološko ostaja učna ura v znanih okvirih — pri frontalnem pouku se uveljavlja edino metoda razlaganja, posredovanja učnih vsebin oziroma razlaga *ex cathedra*. S tem je pouk izrazito usmerjen k poprečnemu učencu, pa še ta ima silno omejene možnosti, da bi ustvarjalno sooblikoval — vsebinsko in metodološko — učno-vzgojno delo v razredu.

Vsebina in metodologija dela v razredu ter opisani odnosi med učenci in pedagogi se ustrezno prenašajo tudi v celoten proces dela in življenja na šoli. Tako ali drugače lahko govorimo o dveh ne-integriranih polih dela in življenja v samoupravni in delovni skupnosti (šoli), ki ima delovne cilje, za katere bi se morala do največje možne mere ustvarjalno in združeno zavzemati oba subjekta.

Ali tak, nekoliko posplošen opis pedagoškega stanja na šoli vpliva na učne rezultate, vpliva na uresničevanje vzgojno-izobraževalne funkcije šole in omejuje proces pedagoške in samoupravne preobrazbe šole?

Učiteljevo znanje, njegova zainteresiranost za družbena dogajanja in angažiranost v njih so lahko zagotovilo, da bo mogel v sproščenem sodelovanju z učenci ustvarjalno kreirati celotni pedagoški in samoupravni proces na šoli. V koliki meri je to mogoče ob sedANJI feminizaciji učiteljskega dela?

Če je odgovor negativen, to pomeni, da moramo postaviti vprašanje usmerjanja najsposobnejših kadrov za učiteljski poklic kot temeljno skrb vseh družbenih dejavnikov, posebno za Zveze komunistov.

Pogled na odnose učitelj — učenec v šoli, na temelju doseženih učnih in vzgojnih rezultatov, lahko motrimo tudi z vidika pedagoško raziskovalnega dela. Ne samo, da je v krizi pedagoška teorija, tudi pedagoško raziskovalno delo je skromno in nenačrtno ali pa je silno ozko vsebinsko usmerjeno, tako da moramo biti zaskrbljeni.

XI

Vprašanje o nujnosti združene pedagoške in samoupravne dejavnosti učencev in učiteljev oziroma problem položaja učenca v šoli glede na oblikovanje in izvajanje celotnega pedagoškega procesa je zanemarljiv pri načrtovanju in izvajanju makro- in mikro vzgojno-izobraževalne politike. Ta odnos se izraža v zakonskih predpisih, pri oblikovanju pomembnih odločitev v sistemu vzgoje in izobraževanja, v učnih načrtih, ki so preveč izobraževalni in so predvsem učiteljeva domena, v vsakdanjem pedagoškem delu in drugje.

Krepitvi učenčevega položaja so v pedagoških kolektivih močno nasprotovali predvsem tam, kjer so želeli ostati pri starem. Govorilo se je o neki novi igri, ki se ji reče dijaško samoupravljanje, o političnem geslu, o nepremišljenem koraku in o drugem. Nekaj pogledov na uveljavljanje dijaške samouprave smo že omenili. Del pedagogov je ustanovitev dijaških in razrednih skupnosti pozdravil, ker je v njih videl možnost za to, da bi se lažje reševala nekatera tekoča šolska, predvsem pa dijaška vprašanja. Sedanje pedagoško in samoupravno stanje na šolah dokazuje, da so jedro kvalitetnejše pozicije učenca v celotnem življenju in delu na šoli, pa tudi zunaj nje, silno različno razlagali in ga največkrat razumeli bolj kot politično kategorijo, že manj kot pedagoško, nikakor pa ne kot kompleksno — humano in pedagoško, samoupravno in demokratično kategorijo.

XII

Katere so temeljne značilnosti učenčevega položaja v samoupravnih odnosih na šoli?

Učenčeva udeležba v samoupravljanju je še vedno omejena le na razprave in predloge. Skupnosti učencev, ki naj bi razvijale iniciativo, samostojnost, zavestno disciplino in odgovornost učencev do njihovega dela in do uspehov v šoli in ki naj bi tudi pomagale predavateljem pri izvajanju raznih nalog v šoli, so potisnjene na stranski tir v samoupravni strukturi šole. Ostro so ločene od samoupravnih organov zaposlenih, ki edini lahko odločajo.

Kot zanimiv izraz neenakopravne udeležbe učencev v šolah lahko omenimo delovanje mladih komunistov. Ponekod so ustanovili aktiv mladih komunistov med drugim tudi zaradi tega, da novo sprejeti ne bi mogli sodelovati na sestanku oddelka ZK, kjer so se starejši tovariši komunisti (učitelji) pogovarjali o tako imenovanih občutljivejših rečeh.

Drugje pa so imeli prav nasprotno prakso. Učenci, novi člani ZK, so na oddelku lahko poslušali vse, tudi to, kar je za življenje in delo v šoli najbolj pomembno, o tem so lahko tudi razpravljali in odločali kot komunisti, kot predstavniki šolske skupnosti pa tega niso smeli, saj jim zakon tega ne dovoljuje.

In še neka zanimivost — učenec srednje šole po 55. členu zakona o srednjem šolstvu ne more odločati »v zadevah oblikovanja in delitve dohodka šole«, noben zakon pa ne prepoveduje, da bi učenec odločal o mnogo večjih sredstvih kot član izobraževalne skupnosti. (Zveza mladine npr. predlaga svojega člana ali člane v TIS.) To seveda tudi ni prepovedano 18-letnemu delavcu z volilno pravico, ki pa jo že ima tudi vsaj četrtošolec.

Zanimive, predvsem za kritično presojo, pa so še druge značilnosti samoupravnega položaja učenca.

Bistvo zakonskih določil je torej predvsem v tem, da lahko učenci na sestankih razrednih in dijaških skupnosti le razpravljajo o različnih vprašanih dela in življenja na šoli, šolski samoupravni organi pa so dolžni o predlogih učencev razpravljati in o njih odločati. Kakšen je dejanski položaj učencev v samoupravnih dogovorih in odločitvah, se kaže tudi v določilu, da so učenci v širši sestavi šole izenačeni s predstavniki širše družbene skupnosti. Ta njihov formalno določeni položaj kaže na bistveni nesporazum, ki je vtakan v obravnavanje učenčeve vloge v šoli.

Zakonska določila, če jih dosledno kritično vrednotimo, so na ta način dejansko vplivala na podrejen, nevpilven, neupoštevten položaj učenca v vseh delovnih odnosih v šoli. Učenec je tudi v samoupravljanju obravnavan kot eden izmed zainteresiranih zunanjih predstavnikov.

V skladu z izhodiščem, da učenčevo vlogo subjekta vzgojno-izobraževalnega dela v šoli razumemo predvsem tako, da učenec zavestno in ustvarjalno sodeluje z vsemi šolskimi dejavniki pri uveljavljanju in uresničevanju programa in nalog šole, pa tudi pri odločanju o vseh bistvenih vprašanih življenja, dela in odnosov v šoli, je tako ZMS sprejela stališča, ki pomenijo novo prvino v pedagoških, samoupravnih in demokratičnih odnosih v šoli. V njih je zlasti poudarjen odnos med učiteljem in učencem.

V stališčih, ki jih zlasti šolsko področje dobro pozna, je bilo tudi poudarjeno, da moramo v strukturi samoupravnih pravic in dolžnosti na šoli upoštevati nujnost nekaterih razlik med samoupravnimi pravicami zaposlenega in učenca. Večje samoupravne pravice pedagoga izhajajo iz delovnega razmerja in njegove večje družbene odgovornosti. Zato učenci ne morejo odločati o delitvi osebnih dohodkov, verifikaciji šolske diplome in pri urejanju odnosov med zaposlenimi. Ne predlogov in ne omejitev ne moremo šablonsko sprejemati, saj smo že poudarili, da v krepitvi samoupravnega položaja učenca in pedagoga ne gre za pravice in dolžnosti.

Razpravljati moremo o vsebini, možnostih, oblikah in organizaciji združene samoupravne dejavnosti učencev in učiteljev v šoli. Tako zasnovano ustvarjalno sodelovanje bo omogočilo tudi bistveno drugačne relacije v odnosih učitelj — učenec — starši — predstavniki družbene skupnosti in drugi oziroma v pedagoškem in sa-

moupravnem, političnem in družbenem življenju in delu v šoli. Hitreje se bo revolucioniral odnos med učencem in učiteljem.

Na takih programskih izhodiščih organizirano samoupravljanje pomeni, da ne moremo več govoriti »o dijaški samoupravi«, temveč govorimo o enotni samoupravni strukturi, enotnem samoupravljanju, v katerem bosta učenec in pedagog skupaj z drugimi enakopravneje ustvarjalno sodelovala. Govorimo torej o položaju učenca in učitelja (oziroma zaposlenega) v samoupravljanju v šoli. Šola bo dejansko postajala enotna vzgojno-izobraževalna in samoupravna demokratična skupnost — predvsem učencev in zaposlenih, a tudi različnih oblik političnega in družbenega organiziranja zaposlenih, učencev in zainteresiranih v šoli in zunaj nje.

Smiselna izpeljava doslej podanih razmišljanj se kaže v takile samoupravni strukturi srednje šole:

SVET ŠOLE

Delovna skupnost zaposlenih

ŠOLSKA SKUPNOST

Odbor

Komisije

ODDELČNE SKUPNOSTI RAZREDNE SKUPNOSTI

Odbor

DELOVNE SKUPINE

To je seveda le ena izmed možnosti, o katerih pa bi morali pogumneje razmišljati. Nekoliko drugače na srednjih šolah, spet drugače na poklicnih in drugače na višjih in visokih.

XIII

Nedvomno je ZK najbolj zainteresirana za tehtno politično in strokovno razpravo o tej problematiki, ki je vsebinsko silno raznovrstna in aktualna, obenem pa sorazmerno slabo raziskana in doslej medlo spremljana. Zato je razumljivo, da bo morala ZK integrirati različnost mnenj o praktičnih in teoretičnih, o konkretnih in splošnih vprašanjih, ki jih pred nas postavlja samoupravno ozračje v naših šolah, in tudi zahtevati, da se začrta vizija, h kateri se bomo morali hitreje pomikati. V nasprotnem primeru bo zastoj še očitnejši.

Dedovanje zasebnih kmetijskih gospodarstev

Uvod

Med značilnostmi našega gospodarskega razvoja moramo brez dvoma prišteti zaostajanje produktivnosti kmetijske proizvodnje v primerjavi s produktivnostjo drugih gospodarskih panog. Če je to zaostajanje manj opazno pri velikih družbenih kmetijskih organizacijah, ki uporabljajo sodobno tehniko in tehnologijo, pa je zlasti opazno pri produktivnosti velike večine zasebnih kmetijskih gospodarstev. To pa povzroča deagrarizacijo, večanja števila delavsko-kmečkih gospodarstev, staranje kmečkega prebivalstva in upadanje delovne sposobnosti zasebnih kmetijskih gospodarstev, s tem v zvezi pa tudi pomanjkanje življenjskih potrebščin (meso, mleko itd.). Poleg tega pa nizka proizvodnost na zasebnih kmetijskih gospodarstvih draži prehrabene proizvode, niža standard in deluje inflacijsko. Med vzroki takšnega stanja je tudi proces drobitve zasebnih kmetijskih gospodarstev, ker onemogoča, da bi v zasebno kmetijsko proizvodnjo uvajali sodobno tehnologijo in tako zasebno kmetijsko proizvodnjo iz naturalno-tržne preobrazili v visoko produktivno blagovno proizvodnjo.

Med vzroki, ki so pomembni za proces drobitve zasebnih kmetijskih gospodarstev, zavzema pomembno mesto tudi sedanja ureditev dedovanja. Veljavni zakon o dedovanju postavlja pri inštitutih dedovanja na podlagi zakona in nujnem deležu načelo fizične delitve zapuščine po ustreznih delih ne glede na predmet zapuščine. Če pa kdo izmed dedičev na podlagi oporoke ali pa po dednem dogovoru prevzame zasebno kmetijsko gospodarstvo, mora drugim dedičem izplačati (navadno takoj) ustrezno denarno vrednost, kar je za prevzemnika večkrat zelo huda obveznost. Poleg tega pa je hiba tega sistema tudi v tem, da kmetijsko zemljišče prehaja v last mnogih dedičev, ki niso kmetje. Zato bo morala prihodnja pravna ureditev dedovanja preprečiti negativne procese delitve zasebnih kmetijskih gospodarstev ter stimulirati dediča, ki bo prevzel celotno zasebno kmetijsko gospodarstvo. Pripomniti pa seveda moram, da bi bila

nova ureditev dedovanja zasebnih kmetijskih gospodarstev samo eden izmed ukrepov, ki naj preprečujejo nadaljno drobitev zasebnih kmetijskih gospodarstev. Če bomo hoteli zaježiti to drobitev, bomo morali npr. tudi priznati kmetom predkupno pravico na kmetijskem zemljišču in sprejeti ustrezne ukrepe davčne politike (prometni davek pri nakupu kmetijskih zemljišč in prispevek od kmetijskih zemljišč naj bi bili za nekmete večji, prav tako pa naj bi bili prispevki od kmetijskih zemljišč za kmete bolj proporcionalni in ne bolj progresivni za večjega kmeta).

O neustreznosti pravne ureditve dedovanja zasebnih kmetijskih gospodarstev so že veliko razpravljali. Tako je že gradivo »Družbeno-ekonomski in politični vidiki razvoja kmetijstva v Sloveniji«, pripravljeno za 13. sejo CK ZKS, ki je bila v začetku aprila 1970, ugotovilo, da bi bilo treba poleg drugega proučiti sistem zakona o dedovanju (Preosnove kmetijstva in podeželja, Ljubljana 1970. stran 56). Tudi javna razprava o nadaljnjem razvoju družbeno-ekonomskih odnosov v kmetijstvu je opozorila na to, da bi bilo treba urediti, da se zasebno kmetijsko gospodarstvo deduje samo kot celota, s tem da se drugim dedičem, ki so v slabšem ekonomskem položaju kot prevzemnik zasebnega kmetijskega gospodarstva, prizna in odmeri odškodnina oziroma odpravnina v denarju (nav. delo, stran 72). Prav tako so o tem govorili v razpravi na 13. seji CK ZKS (nav. delo, stran 91 in 92, stran 138 in 139). Predlog akcijskega programa za uresničevanje sklepov 2. seje konference ZKS pa določa, da je treba na podlagi sprejetih idejnopoličnih stališč konference ZKS o zemljiški politiki med drugim proučiti in izdelati ustrezne ukrepe za sistem dedovanja (nav. delo, stran 160). Zahtevo, naj bi dedovanje zasebnih kmetijskih gospodarstev čimprej uredili, so postavili tudi kmetje sami (gl. »Prvi samoupravni organ kmetov pri PZ Styria«, Delo dne 30. marca 1971). Sklepi in priporočila republiškega in gospodarskega zbora Skupščine SR Slovenije o vprašanjih, ki so pomembna za nadaljnji razvoj gospodarjenja z gozdovi v SR Sloveniji (Ur. l. SRS, št. 39/70), določajo nalogo, da je zaradi nesmotrne drobitve gozdne posesti treba proučiti ustreznost sedanjega zakona o dedovanju in predlagati ustrezne spremembe na tem področju. Komisija za revizijo zakonov s področja družbene in zasebne lastnine zemljišč Skupščine SRS pa je glede dedovanja zasebnih kmetijskih gospodarstev sprejela tole stališče:

»Zakonska ureditev dedovanja naj se tako pri dedovanju na podlagi zakona kakor pri oporočnem dedovanju in nujnem deležu uredi tako, da se zasebno kmetijsko gospodarstvo deduje praviloma kot celota. Dediču naj se omogoči, da bo vrednost deležev izplačeval v daljšem obdobju. Deleži dedičev, ki niso kmetje, naj bi bili pri dedovanju na podlagi zakona in pri nujnem deležu ustrezno manjši, če gre za dediče, ki niso kmetje. Zapustnikovo kmetijsko zemljišče naj se v primeru, ko dediči niso kmetje, proda skladu kmetijskih zemljišč v občini, izkupiček pa ustrezno razdeli med dediče.«

Skušal bom prikazati nekaj vprašanj in rešitev s področja dedovanja zasebnih kmetijskih gospodarstev, pri čemer pa nočem trditi niti tega, da bi bil popoln, niti tega, da bi bile predlagane rešitve najustreznejše. Izključni namen je, da spodbudim nadaljnjo razpravo o tej problematiki.

Predvsem je treba ugotoviti, da je ustrezno in tudi že po sedanjih ustavni ureditvi možno, da dedovanje zasebnih kmetijskih gospodarstev uredimo z republiškim zakonom. Upoštevati namreč moramo, da se kmetijstvo v posameznih republikah razvija neenakomerno in da so tudi naravni pogoji različni. Sicer pa so v zvezi z osnutki ustavnih amandmajev tako in tako predlagali, da naj bi dedovanje v celoti urejevale republike.

Zakon o dedovanju zasebnih kmetijskih gospodarstev naj bi imel splošne določbe, določbe o dedovanju na podlagi zakona, določbe o nujnih dedičih, določbe o dedovanju na podlagi oporoke ter prehodne in končne določbe, ki bi urejale prehod na novi sistem dedovanja zasebnih kmetijskih gospodarstev. V nadaljevanju bom obravnaval vse navedene določbe razen prehodnih in končnih določb, ker so te pač odvisne od tega, do kakšnih sprememb bo prišlo pri dedovanju zasebnih kmetijskih gospodarstev.

Kakšne naj bi bile splošne določbe

Splošne določbe zakona o dedovanju zasebnih kmetijskih gospodarstev bi vsebovale določbe, ki bi veljale za vse vrste dedovanja, tj. za dedovanje na podlagi zakona glede nujnega dediča in za oporočno dedovanje. Tako naj bi splošne določbe poleg načela, da lahko deduje zasebno kmetijsko gospodarstvo samo en dedič, opredelile še pojem zasebnega kmetijskega gospodarstva, določale, kaj spada v zasebno kmetijsko gospodarstvo ter kako je z dedovanjem, če ni kvalificiranega dediča, ki bi dedoval zasebno kmetijsko gospodarstvo.

Prva splošna določba bi tako morala biti, da lahko deduje zasebno kmetijsko gospodarstvo bodisi po zakonu bodisi po oporoki praviloma samo en dedič.

Druga splošna določba o dedovanju zasebnih kmetijskih gospodarstev bi morala opredeliti, kaj je zasebno kmetijsko gospodarstvo, tj. kakšna merila mora izpolnjevati zasebno kmetijsko gospodarstvo, za katerega naj bi veljale določbe tega zakona. Gotovo je namreč, da ne bi smel biti namen zakona o dedovanju zasebnih kmetijskih gospodarstev, da štiti pred drobitvijo vsako kmečko posestvo, tudi tako, na katerem ni možnosti, da bi uvajali moderno tehnologijo in prešli v produktivno blagovno proizvodnjo. Opredelitev pojma zasebno kmetijsko gospodarstvo bi morala tako obsegati objektivna in subjektivna merila.

Objektivnih meril je lahko več. Predvsem bi morali določiti, da mora zasebno kmetijsko gospodarstvo služiti kmetijski proizvodnji, in da za tako gospodarstvo štejemo tudi tisto zasebno kme-

tjsko gospodarstvo, ki se izključno ali pa pretežno ukvarja samo z eno kmetijsko panogo, npr. z živinorejo, vinogradništvom, vrtnarstvom ali sadjarstvom. Nadaljnje objektivno merilo bi lahko bilo, da je zasebno kmetijsko gospodarstvo zmožno preživljati neko določeno število odraslih oseb. V tej zvezi bi lahko kot objektivni kriterij upoštevali katastrski dohodek zemljišč. Kot objektivno merilo bi lahko vzeli tudi velikost zasebnega kmetijskega gospodarstva, tako da bi določili minimalno velikost, npr. 3 ha obdelovalne zemlje. Seveda bi ta minimalna velikost morala biti na slabo rodovitnem zemljišču (gorske kmetije) večja. Nikakor pa ne bi smeli sem šteti tistega kmetijskega obdelovanega zemljišča, ki leži v ožjih gradbenih okoliših mest in naselij mestne narave.

Med subjektivna merila bi šteli, da je lastnik zasebnega kmetijskega gospodarstva ena oseba ali pa sta lastnika zakonca. Ne bi pa v tej zvezi smeli določiti, da mora dohodek lastnikov zasebnih kmetijskih gospodarstev izvirati izključno iz kmetijske proizvodnje. Upoštevat namreč moramo, da so na današnji razvojni stopnji naše družbe tudi delavsko-kmečka gospodarstva zakonit pojav. Zato ne bi smeli iz posebne ureditve dedovanja izključiti zasebnih kmetijskih gospodarstev delavsko-kmečkega gospodarstva, če sicer tako gospodarstvo ustreza izbranim objektivnim kriterijem.

Naslednja splošna določba o dedovanju zasebnih kmetijskih gospodarstev bo morala določati, kaj vse naj štejemo v zasebno kmetijsko gospodarstvo. Veljavni zakon o dedovanju (Uradni list SFRJ, št. 42/65) to določa samo deloma in še to le primeroma v zvezi s pogodbo o dosmrtnem preživljanju, ko določa, da za nepremičnine veljajo tudi tiste premičnine, ki so namenjene za rabo in uživanje nepremičnin, kakor so: kmetijske priprave in orodje ter živina (122. člen). Pri tej določbi gre torej bolj za določanje pojma pritiklina. Brez dvoma bodo morale biti ustrezne določbe pri pravni ureditvi dedovanja zasebnih kmetijskih gospodarstev bolj določne. Brez dvoma bo treba sem šteti vse tisto, kar služi kmetijski proizvodnji. Poleg kmetijskih in gozdnih zemljišč bi sem spadala tudi stanovanjska in gospodarska poslopja ter kmetijske priprave, orodja in živina. Sem bi spadale tudi služnostne pravice, ki so povezane z zasebnim kmetijskim gospodarstvom, vse pravice in dolžnosti iz proizvodnega sodelovanja z družbenimi kmetijskimi organizacijami (kooperacija) ter morebitne pravice na agrarnih skupnostih, kakor tudi terjatve in dolgovi, ki so nastali v zvezi s kmetijsko proizvodnjo. Za druge predmete in pravice zapustnika naj ne bi veljal poseben režim dedovanja zasebnih kmetijskih gospodarstev, ampak bi se vse to dedovalo po določbah zakona o dedovanju.

Končno bi morale splošne določbe tudi določati, da prevzame zasebno kmetijsko gospodarstvo sklad kmetijskih zemljišč v občini v primeru, če ni dediča ali če ni dediča, ki bi bil po določbah zakona o dedovanju zasebnih kmetijskih gospodarstev sposoben, da je dedič

zasebnega kmetijskega gospodarstva. Ta sklad naj bi po načelih tega zakona izplačal tiste morebitne dediče, ki niso sposobni, da so dediči zasebnega kmetijskega gospodarstva.

Dedovanje na podlagi zakona

Do dedovanja na podlagi zakona pride, kadar je zapustnik umrl, ne da bi napravil oporoko, ali pa če je oporoko sicer napravil, pa je bilo ugotovljeno, da je neveljavna.

Kadar bi na podlagi zakona bilo do dedovanja upravičenih več dedičev, bi smel praviloma, skladno s prvo splošno določbo, dedovati zasebno kmetijsko gospodarstvo samo eden med njimi. Da bi pa to načelo lahko izvedeli, moramo rešiti dvoje vprašanj, in sicer, kateri od dedičev, ki bi bili na podlagi zakona upravičeni do dedovanja, tj. zakonitih dedičev, bi dedoval zasebno kmetijsko gospodarstvo in kakšne pravice bi imeli drugi dediči v zvezi z dedovanjem.

Pri prvem vprašanju tj. kateri od zakonitih dedičev na podlagi zakona bi dedoval zasebno kmetijsko gospodarstvo, moramo določiti, kateremu od dedičev bomo dali prednost. Mislim, da je pravilno, da na prvo mesto postavimo tistega izmed upravičenih dedičev, za katerega se dogovorijo dediči sami. Dediči naj bi bili tako prvi poklicani, da z medsebojnim dogovorom določijo, kdo med njimi naj bi dedoval zasebno kmetijsko gospodarstvo. Pri tem bi morali upravičeni zakoniti dediči obvezno upoštevati, da naj zasebno kmetijsko gospodarstvo najprej deduje tisti izmed upravičenih dedičev, ki je po poklicu kmet in ki živi ter dela na zasebnem kmetijskem gospodarstvu, nato pa tisti, ki bodisi nima drugega poklica ali kako drugače ni preskrbljen. V primeru, da ni nobenega takega dediča, bi upravičeni dediči smeli določiti tudi tistega, ki bi sicer imel drug poklic ali pa bi bil drugače preskrbljen, pa bi bilo glede na okoliščine utemeljeno pričakovati, da bo z zasebnim kmetijskim gospodarstvom primerno gospodaril (delavsko-kmečko gospodarstvo). Čeprav pravica, da dediči sklepajo dedni dogovor, izvira že iz načela, da smejo dediči prosto razpolagati s svojim dednim deležem, bi bilo treba po mojem mnenju to izrecno predpisati. Tu gre namreč za poseben primer, ki na eni strani omejuje pravico dedičev, da bi si v naravi razdelili zasebno kmetijsko gospodarstvo, na drugi strani pa jim daje pravico, da so prvenstveno sami poklicani, da določijo, upoštevaje navedena načela, kdo med njimi bo dedoval zasebno kmetijsko gospodarstvo. Zato ta dogovor ne bi bil dedni dogovor v pomenu določb zakona o dedovanju, temveč dogovor o določitvi dediča. Postopek za morebitno izpeljavo takega dogovora naj bi bil obvezen. Tudi bi moralo sodišče preskusiti, ali dogovor ustreza predpisanim pogojem, ker ga sicer ne bi smelo potrditi.

Če se poklicani dediči ne bi dogovorili, kateri od njih naj bi dedoval zasebno kmetijsko gospodarstvo, naj bi ga dedoval preživeli zakonec, če bi ga hotel dedovati, če bi bil za to sposoben in bi

izpolnjeval pogoje za dediča zasebnega kmetijskega gospodarstva, ki jih morajo upoštevati upravičeni dediči, če sami določijo dediča zasebnega kmetijskega gospodarstva.

Če niti tako ne bi mogli določiti dediča zasebnega kmetijskega gospodarstva, ga naj bi določilo sodišče izmed upravičenih zakonitih dedičev. Pri tem bi moralo sodišče najprej izločiti tiste upravičene dediče, ki so bodisi usposobljeni za drug poklic ali pa kako drugače preskrbljeni. Če bi kljub temu ostalo še več dedičev, ki bi tako izpolnjevali pogoje za dedovanje zasebnega kmetijskega gospodarstva, bi moralo sodišče pred odločitvijo obvezno vprašati pristojni občinski organ za kmetijstvo in krajevno skupnost za mnenje o tem, kateri izmed dedičev najbolje ustreza. Če pa bi imeli vsi upravičeni dediči drug poklic ali bi bili drugače preskrbljeni, bi pa sodišče, potem ko bi vprašalo pristojni občinski organ za kmetijstvo in krajevno skupnost za mnenje, določilo za dediča zasebnega kmetijskega gospodarstva tistega, za katerega bi bilo utemeljeno pričakovati, da bo z zasebnim kmetijskim gospodarstvom primerno gospodaril (delavsko-kmečko gospodarstvo). Če pa ne bi bilo nobenega takega dediča, bi sodišče v duhu temeljnih določb odločilo, da prevzame zasebno kmetijsko gospodarstvo sklad kmetijskih zemljišč v občini.

Inštitucija, da sodišče odloča, kdo bo dedoval večji del zapuščine ali pa vso zapuščino kljub predpisom, ki urejajo dedovanje na podlagi zakona, ni tuja našemu dednemu pravu. Tak primer poznamo pri dedovanju na podlagi zakona v drugem dednem redu, ko zapuščino pokojnika, ki ni zapustil potomcev, dedujejo njegovi starši in njegov zakonec, tako da dedujejo pokojnikovi starši eno polovico zapuščine po enakih delih, drugo polovico pa njegov zakonec (13. člen zakona o dedovanju). V tem primeru lahko sodišče na zahtevo zakonca, ki nima potrebnih sredstev za življenje, odloči, da deduje zakonec tudi del tistega dela zapuščine, ki bi ga po zakonu dedovali drugi dediči; lahko pa tudi odloči, da deduje zakonec vso zapuščino, če je njena vrednost tako majhna, da bi zakonec zašel v pomanjkanje, če bi jo delili (28. člen zakona o dedovanju). Enako je tudi, če pokojnikovi starši nimajo potrebnih sredstev za življenje (29. člen zakona o dedovanju). Novost v predlagani ureditvi, da sodišče odloča, kdo bo dedoval zasebno kmetijsko gospodarstvo, v primerjavi z navedeno možnostjo, da sodišče dodeli celotno zapuščino bodisi zapustnikovemu zakoncu bodisi zapustnikovim staršem, je v tem, da uporabljamo v prvem primeru ekonomski kriterij (zaradi kmetijske ekonomske politike hočemo preprečiti drobitev zasebnih kmetijskih gospodarstev), v drugem primeru pa uporabljamo socialni kriterij (upravičeni dediči nimajo potrebnih sredstev za življenje). Ker gre za uporabo različnih kriterijev, ki imajo tudi različen družbeni pomen, pa je nujna nadaljnja novost, in sicer da v prvem primeru sodišče tako ravna po uradni dolžnosti, medtem

ko v drugem primeru sodišče tako ravna samo na zahtevo zainteresiranih dedičev.

Druga vrstnega reda, po katerem naj bi se določil dedič zasebnega kmetijskega gospodarstva, kakor npr. da naravni otroci dedujejo pred posvojenci, zakonski otroci pred nezakonskimi in pod., kakor je to urejeno v nekaterih drugih zakonodajah (npr. v avstrijski), naj bi naš zakon ne uvajal, ker so ta načela tuja naši družbeni ureditvi. Poleg tega pa ta načela sama na sebi ne dajejo dovolj jamstva za primerno gospodarjenje z zasebnimi kmetijskimi gospodarstvi.

V primeru, da bi se potegovala za prevzem zasebnega kmetijskega gospodarstva dva ali več upravičenih dedičev, ki so po poklicu kmetje, in ki so delali ter živeli na kmetiji, pa bi bila možna tudi rešitev, da bi taki dediči skupaj prevzeli zasebno kmetijsko gospodarstvo kot skupno lastnino, tako da se gospodarstvo v naravi ne bi delilo. V takem primeru torej sodišče ne bi odločalo, kdo izmed upravičenih dedičev, ki sicer izpolnjujejo pogoje za prevzem zasebnega kmetijskega gospodarstva, bi prevzel zasebno kmetijsko gospodarstvo. Taka rešitev bi brez dvoma olajšala delo sodiščem in bi bila zato bolj uporabna. Vendar pa pri zakonih ne smemo gledati samo na njihovo uporabnost za sodnike, ker pač zakonov ne sprejemamo zaradi sodnikov, ampak zaradi širših družbenih interesov. Poleg tega bi ta rešitev zameglila in otopila namen, ki ga skušamo doseči, tj. da naj deduje zasebno kmetijsko gospodarstvo samo en dedič, ki bo lahko z zasebnim kmetijskim gospodarstvom uspešno gospodaril. Ta rešitev pa bi v praksi tudi povzročala številne spore in med dediči-skupnimi lastniki zasebnega kmetijskega gospodarstva velikokrat pripeljala do nevzdržnih odnosov.

Nadaljnje vprašanje pri dedovanju na podlagi zakona je, kaj in koliko bi dedovali drugi poklicani dediči, potem ko bi eden dedoval zasebno kmetijsko gospodarstvo v celoti, ter tudi, kaj je z drugimi njihovimi pravicami, ki nastanejo ob dedovanju. Tu gre za dve pravici:

— pravica zakonca, da skladno z 8. členom temeljnega zakona o zakonski zvezi (Uradni list SFRJ, št. 28/65), ki določa, da je premoženje, ki sta ga zakonca z delom pridobila v zakonski zvezi, njuno skupno premoženje, zahteva, da se njegov delež izloči iz zapuščine;

— pravica zapustnikovih potomcev, ki so živeli skupaj z zapustnikom in mu s svojim trudom, zaslužkom ali kako drugače pomagali pri pridobivanju, da se jim iz zapuščine izloči del, ki ustreza njihovem prispevku k povečanju vrednosti zapustnikovega premoženja, in da tako izločeni del ne spada v zapuščino (37. člen zakona o dedovanju).

Za dedovanje na podlagi zakona je značilno, da upravičeni dediči dedujejo določeni del zapustnikovega premoženja glede na celoto (aliquotni del). Torej se pri dedovanju na podlagi zakona

zapuščina razdeli v naravi med dediče po ustreznih deležih. Ker taka ureditev nasprotuje načelu, ki smo ga postavili, da naj praviloma deduje zasebno kmetijsko gospodarstvo samo en dedič, je treba spremeniti stvarnopravno naravo dednega deleža tistih upravičenih zakonitih dedičev, ki ne bi dedovali zasebnega kmetijskega gospodarstva. Ti dediči naj bi takrat ko bi eden od njih podedoval zasebno kmetijsko gospodarstvo, prenehali biti pravi dediči ter bi se njihov ugotovljeni dedni delež spremenil v njihovo terjatev do dediča in bi tako postal oblikacijskopravni delež. Podobno bi morali rešiti tudi vprašanje, ki nastane glede na pravice zapustnikovega zakonca in zapustnikovih potomcev, da ob dedovanju zahtevajo, naj se iz zapuščine izloči tisti del, ki jim sicer pripada v primerih, ki sem jih navedel.

Inštitut dedovanja na podlagi zakona pa bi moral imeti pri dedovanju zasebnih kmetijskih gospodarstev še nekatere posebnosti. Ker je v zakonu o dedovanju predpisano, da dediči na podlagi zakona dedujejo v prvem dednem redu po enakih delih (10. člen zakona o dedovanju), bi bil dedič, ki bi dedoval zasebno kmetijsko gospodarstvo v primeru, če bi bilo več upravičenih zakonitih dedičev, v zelo težkem položaju, ker bi moral izplačati vrednost dednih deležev na podlagi zakona (če bi bilo npr. pet poklicanih dedičev — potomcev zapustnika, bi moral dedič, ki bi dedoval, izplačati štiri petine vrednosti zasebnega kmetijskega gospodarstva). Podobno je pri dedovanju na podlagi zakona tudi v drugih dednih redih, če bi bilo več upravičenih dedičev. Posledice takega stanja bi bile lahko zelo težke. Tako bi se težko kdo izmed upravičenih dedičev odločil za dedovanje zasebnega kmetijskega gospodarstva, če bi ga pa prevzel, bi prevzel zelo hude obveznosti, ki bi škodoval tako ohranitvi zasebnega kmetijskega gospodarstva kakor tudi možnostim, da se z vlaganji v zasebno kmetijsko gospodarstvo pospešuje moderna tehnologija in s tem tudi prehod zasebne kmetijske proizvodnje iz naturalnotržne v visoko produktivno blagovno proizvodnjo.

Ker taka ureditev, kakršno ima zakon o dedovanju, ne ustreza dedovanju zasebnih kmetijskih gospodarstev, je treba določiti, kakšni naj bi bili na podlagi zakona dedni deleži tistih upravičenih zakonitih dedičev, ki ne bi dedovali zasebnega kmetijskega gospodarstva. Ti dedni deleži bi morali biti brez dvoma taki, da bi stimulirali dediča, da bi dedoval zasebno kmetijsko gospodarstvo in da bi bilo takemu dediču omogočeno uspešno gospodarjenje, ker ne bi bil prezadolžen z izplačevanjem dednih deležev upravičenim dedičem. Mislim, da bi bile možne tri rešitve:

— zakon naj bi določal višino dednega deleža upravičenih zakonitih dedičev (npr. tretjino dednega deleža, ki bi jim sicer šel po zakonu o dedovanju oziroma dedni delež upravičenih dedičev naj bi bil enak nujnemu deležu, to je, polovici dednega deleža, ki bi ga sicer upravičeni dedič dedoval na podlagi zakona);

— dedne deleže tistih upravičenih zakonitih dedičev, ki ne bi dedovali zasebnega kmetijskega gospodarstva, naj bi določilo sodišče, upošteva je pri tem gospodarsko zmožnost zasebnega kmetijskega gospodarstva in socialne razmere vsakega upravičenega zakonitega dediča;

— zakon naj bi določal višino dednega deleža upravičenih zakonitih dedičev, ki bi ga pa smelo sodišče na zahtevo dediča, ki bi dedoval zasebno kmetijsko gospodarstvo, ali upravičenega zakonitega dediča glede na gospodarsko zmožnost zasebnega kmetijskega gospodarstva in socialne razmere upravičenega zakonitega dediča ali zmanjšati ali pa povečati (kombinirani sistem).

Menim, da je tretja rešitev (kombinirani sistem) najustreznejša. Ta rešitev daje možnost, da bi sodišče na zahtevo prizadetih dedičev upoštevalo konkretne razmere, kar pri prvi rešitvi ne bi bilo možno. Drugi rešitvi bi lahko očitali, da bi bila višina dednega deleža upravičenih zakonitih dedičev popolnoma odvisna od odločitve sodišča in tako tudi ne bi bila upoštevana bližina sorodstva. Seveda pa bi bilo pri tretji rešitvi nujno, da bi sodišče, kadar bi na zahtevo prizadetih dedičev odločalo o zmanjšanju ali pa povečanju dednega deleža, moralo glede gospodarske zmožnosti zasebnega kmetijskega gospodarstva zaslišati tudi izvedenca. Kot sem že omenil, imamo tak primer tudi že v zakonu o dedovanju, ko lahko sodišče na zahtevo odloča o višini dednega deleža zakonca ali zapustnikovih staršev, če so izpolnjeni pogoji, ki jih navaja zakon (29. in 30. člen zakona o dedovanju). V vsakem primeru pa naj bi bilo sodišče pooblaščen, da glede na gospodarsko zmogljivost zasebnega kmetijskega gospodarstva določi roke, v katerih bi moral dedič izplačati dedne deleže upravičenih zakonitih dedičev, s tem da ta rok ne bi smel biti daljši od npr. petih let. Tudi bi bilo treba ne glede na rešitev, ki bi jo izbrali za določanje višine zakonitega dednega deleža v dedni delež upravičenih zakonitih dedičev vračunati vse, kar so na kakršenkoli način dobili v dar od zapustnika, kakor to določa zakon o dedovanju v 51. do 63. členu. Tako bi se vračunala v zakoniti dedni delež vsa darila in volila vključno z izdatki, ki jih je imel zapustnik z nadaljnjim šolanjem upravičenega zakonitega dediča, tj. šolanjem po obveznem šolanju. Če pa je bil upravičeni zakoniti dedič za drug poklic usposobljen na breme zasebnega kmetijskega gospodarstva, naj bi se to štelo za popolno izplačilo dednega deleža.

Preostane nam, da rešimo še vprašanje mladoletnih upravičenih zakonitih dedičev. Takim dedičem bi zapustnik s sredstvi zasebnega kmetijskega gospodarstva brez dvoma zagotovil možnost, da se usposobijo za poklic. Taka možnost bi jim morala biti zagotovljena tudi v sistemu dedovanja zasebnih kmetijskih gospodarstev, s čimer bi uveljavili načelo obveznega vzdrževanja mladoletnih upravičenih zakonitih dedičev do polnoletnosti oziroma do usposobitve za drug poklic.

Kar zadeva druge pravice upravičenih dedičev, ki nastanejo ob dedovanju (pravico zakonca, da zahteva, naj se iz zapuščine izloči del, ki ga je pridobil z delom v zakonski zvezi, in pravico zapustnikovih potomcev, da se iz zapuščine izloči del, ki ustreza njihovem prispevku k povečanju vrednosti zapustnikovega premoženja), pa menim, da jih ne smemo omejevati. V tem primeru gre namreč za pravice, ki so pridobljene z delom, medtem ko za dedno pravico drugih zakonitih upravičenih dedičev to ne velja. Poleg tega pa ta načela ustrezajo načelu enakopravnosti zakoncev in načelom naše družbene ureditve, ker bi sicer prišlo do okoriščanja s tujim delom in s tem do izkoriščanja človeka po človeku. Naj v tej zvezi navedem 7. člen ustave SFRJ, ki določa:

»Samo delo in uspehi dela določajo materialni in družbeni položaj človeka.

Nihče si ne more niti neposredno niti posredno pridobivati materialne ali drugačne koristi z izkoriščanjem tujega dela.«

Zavarovati bi morali tudi pravice takih dedičev do starostnega zavarovanja. Podrobneje bi moral to določati poseben zakon o starostnem zavarovanju kmetov.

Nujni dediči

Nujni dediči so tisti dediči, ki imajo pravico do nujnega deleža. Gre torej za tiste dediče, ki jih je zapustnik v oporoki prezrl, ki pa so tako ozko povezani z zapustnikom, da je naravno, da bi podedovali zapustnikovo premoženje ali vsaj del tega premoženja. Omeniti še moram, da so nujni dediči tisti, ki bi sicer dedovali zapustnikovo premoženje na podlagi zakona, če zapustnik ne bi napravil oporoke, v kateri jih je prezrl. Ta pravni institut je poznalo že rimsko pravo in ga pozna tudi večina modernih zakonodaj.

Zakon o dedovanju pozna dva kroga nujnih dedičev:

— v prvi krog spadajo pokojnikovi potomci, njegovi posvojenci in njihovi potomci, njegovi starši in njegov zakonec (prvi odstavek 30. člena zakona o dedovanju);

— v drugi krog spadajo drugi pokojnikovi predniki ter bratje in sestre, vendar pa ti le, če so trajno nezmožni za delo in nimajo potrebnih sredstev za življenje (drugi odstavek 30. člena zakona o dedovanju).

Kakor vidimo, je uporabil zakon o dedovanju dva kriterija, ko je določal, kdo je nujni dedič. Prvi kriterij, ki ga zakon uveljavlja pri prvem krogu nujnih dedičev, je bližina sorodstva in življenjska skupnost, ustanovljena v zakonsko zvezo. Drugi kriterij, ki ga zakon poleg sorodstva uveljavlja pri drugem krogu nujnih dedičev, pa je zmožnost za pridobivanje in razpolaganje s sredstvi za življenje (socialni kriterij). Omeniti še moram, da prvi krog izključuje drugi krog in da velja tudi pri nujnih dedičih načelo zakonitega dednega reda, tj. da postanejo osebe, ki so lahko nujni dediči,

nujni dediči samo, če so po zakonitem dednem redu do dedovanja upravičene (tretji odstavek 30. člena zakona o dedovanju).

Po zakonu o dedovanju je nujni dedič pravi dedič. Nujni delež nujnih dedičev prvega kroga znaša polovico, nujni delež nujnih dedičev drugega kroga pa tretjino tistega deleža, ki bi šel vsakemu izmed njih po zakonitem dednem redu (drugi odstavek 31. člena zakona o dedovanju). Poudariti pa moram, in to je zlasti pomembno pri dedovanju zasebnih kmetijskih gospodarstev, da gre nujnemu dediču del vsake stvari in vsake pravice, ki sestavlja zapuščino, če oporočitelj ne določi, da dobi svoj delež v določenih stvareh, pravicah ali v denarju (32. člen zakona o dedovanju). Ker tako dobi nujni dedič alikvotni del zapuščine, je torej pravi dedič. Po pravnih pravilih zakonov, ki so veljali v Jugoslaviji pred 6. aprilom 1941, zlasti po občem državljskemu zakoniku, je bil nujni dedič le upnik, ker je imel do oporočnih dedičev le denarno terjatev, ni pa dedoval alikvotnega dela zapuščine, kakor jo zdaj.

Taka ureditev inštituta nujnega dediča pa je seveda v nasprotju z načelom, naj bi praviloma dedoval zasebno kmetijsko gospodarstvo samo en dedič. Predvsem bi morali tudi glede nujnih dedičev določiti, da so ti prav tako kot zakoniti dediči upniki tistega dediča, ki podeduje zasebno kmetijsko gospodarstvo. Torej bi se tudi v tem primeru spremenila stvarnopravna narava nujnega deleža v obližnopravno. Tako bi glede nujnih dedičev prevzeli pravno ureditev, ki je veljala pred 6. aprilom 1941, torej sistem denarne odprave, ne pa sistem rezerve.

Kar zadeva vprašanje, koga bi bilo priznati za nujnega dediča, bi bilo treba pri dedovanju zasebnih kmetijskih gospodarstev priznati za nujne dediče samo tiste iz prvega kroga (zapustnikov potomci, njegovi posvojenci in njihovi potomci, njegovi starši in njegov zakonec) in še to samo s pogojem, če so ožje ekonomsko povezani z zasebnim kmetijskim gospodarstvom, tj. predvsem če so odvisni od njega. Tako bi poleg bližine sorodstva upravičenost do nujnega deleža tudi za nujne dediče iz prvega kroga povezovali s socialnim kriterijem.

Pri določitvi višine nujnega deleža pa bi morali najprej upoštevati načelo zakona o dedovanju, da je nujni delež pri dedičih prvega kroga polovico manjši kot pa zakoniti, in sicer ne glede na to, za kakšno rešitev bi se odločili glede višine dednega deleža upravičenih zakonitih dedičev. S tem tudi ne bi hudo obremenjevali dediča zasebnega kmetijskega gospodarstva, ker bi že pri določitvi višine zakonitega dednega deleža upoštevali, da mora biti takšen da bi mu omogočil uspešno gospodarjenje. Upoštevati pa bi morali še nekatere posebnosti pri izračunavanju višine nujnega deleža. Zapustnik bi namreč lahko kljub temu, da bi bila višina nujnega deleža za posamezne kroge nujnih dedičev določena, nujne dediče izigral s tem, da bi znaten del svojega premoženja že razdal za svojega življenja (npr. tik pred smrtjo podaril drugim). Zakon o dedovanju

ima zato posebne določbe o izračunavanju nujnega deleža. Tako zakon o dedovanju določa, da se pri izračunavanju nujnega deleža prišteje k vrednosti čistega imetja, ki ga je imel zapustnik ob svoji smrti po odbitku neizterljivih terjatev, dolgov, stroškov za popis in ocenitev zapuščine in stroškov za zapustnikov pogreb, še vrednost vseh daril, ki jih je zapustnik dal na kakršenkoli način kakšnemu zakonitemu dediču, in vrednost večjih daril, ki jih je zapustnik v zadnjem letu svojega življenja dal drugim osebam, ki niso njegovi zakoniti dediči (33. člen zakona o dedovanju). Te določbe zakona o dedovanju bi bilo primerno prilagoditi rešitvi, ki bi jo izbrali za določitev višine zakonitega dednega deleža.

Oporočni dediči

Da bi uveljavili načelo, da sme praviloma dedovati zasebno kmetijsko gospodarstvo samo en dedič, moramo nujno tudi omejiti razpolagalno pravico oporočitelja. To pravico bi morali omejiti v dveh smereh, in sicer glede določitve dedičev in pa glede razpolaganja z volili.

Predvsem ne bi smela veljati pri dedovanju zasebnega kmetijskega gospodarstva določba zakona o dedovanju, da lahko oporočitelj določi v oporoki enega ali več dedičev (84/I. člen). Če gre za dedovanje zasebnega kmetijskega gospodarstva, bi smel oporočitelj določiti v oporoki samo enega dediča. Oporočitelj bi moral biti nadalje v neki meri omejen tudi v tem, koga bi lahko določil za dediča. Omejen naj bi bil v tem, da bi moral določiti za dediča zasebnega kmetijskega gospodarstva nekoga, ki je sposoben, da je dedič gospodarstva, kakor je to že predlagano glede zakonitih dedičev. Če med tistimi, ki bi bili sicer po zakonu upravičeni do dedovanja ne bi bilo takega, bi lahko med temi upravičenimi dediči določil drugega, ki bi z zasebnim kmetijskim gospodarstvom lahko uspešno gospodaril. Če pa bi oporočitelj določil za dediča koga drugega, torej nekoga, ki bi po zakonu ne dedoval za njim, pa praviloma ta oporoka ne bi bila veljavna.

Kar zadeva volila, naj oporočitelj ne bi mogel razpolagati s kmetijskimi in gozdnimi zemljišči, ki tako sploh ne bi smela biti predmet volil v zvezi z dedovanjem zasebnega kmetijskega gospodarstva. Oporočitelj tudi ne bi smel v volilih neomejeno razpolagati s tistimi premičninami, ki služijo kmetijski proizvodnji, torej z vsem tistim, kar se poleg kmetijskih in gozdnih zemljišč šteje v zasebno kmetijsko gospodarstvo. Ta omejitve naj bi bila taka, da dediča zasebnega kmetijskega gospodarstva volila ne bi tako obremenjevala, da ne bi mogel uspešno gospodariti. Isto naj bi veljalo tudi za denarna volila.

Nadaljnje vprašanje pa je, kako zagotoviti, da se bodo ta načela izvajala. Predvsem bi moralo sodišče po uradni dolžnosti paziti, da bi dedoval zasebno kmetijsko gospodarstvo samo en dedič. Če bi

oporočitelj v oporoki določil več dedičev, bi moralo sodišče ravnati tako, da bi skušalo najprej ugotoviti, kateremu dediču ki sicer izpolnjuje pogoje, bi oporočitelj zapustil zasebno kmetijsko gospodarstvo, potem pa bi tega določilo za dediča. Veljala naj bi domneva, da je oporočitelj določil za dediča zasebnega kmetijskega gospodarstva tistega, ki mu je v oporoki največ zapustil in ki sicer izpolnjuje pogoje za dediča zasebnega kmetijskega gospodarstva (nima drugega poklica in tudi drugače ni preskrbljen) ali tistega, ki bi z zasebnim kmetijskim gospodarstvom uspešno gospodaril.

Kar pa zadeva volila, ki ne bi bila v skladu z navedenimi določbami, pa naj bi sodišče po uradni dolžnosti pazilo samo na to, da kmetijska in gozdna zemljišča ne morejo biti predmet volila. Če pa so predmet volila premičnine, ki služijo kmetijski proizvodnji in ki se zato štejejo v zasebno kmetijsko gospodarstvo, in je volilo tako, da bi dediča zasebnega kmetijskega gospodarstva tako obremenjevalo, da ne bi mogel uspešno gospodariti, naj bi sodišče postopalo samo na zahtevo tega dediča. V tem primeru bi moralo sodišče presoditi, ali je zahteva upravičena. Isto naj bi veljalo tudi za denarna volila.

Preostane nam še, da preučimo, kaj in koliko bi dedovali tisti oporočni dediči in volilojemniki, ki bi bili prikrajšani, ker glede na take določbe ne bi mogli dedovati tistega, kar jim je oporočitelj zapustil. Menim, da naj bi v tem primeru sodišče ravnalo tako, kot da gre za tiste upravičene zakonite dediče, ki ne dedujejo zasebnega kmetijskega gospodarstva. Če bi bila vrednost tistega, kar bi tak oporočni dedič ali volilojemnik po oporoki dedoval, večja ali enaka zakonitemu dednemu deležu, naj bi dobili toliko, kolikor bi znašal zakoniti dedni delež, sicer pa ustrezno manj.

Te določbe o oporočnih dedičih naj bi ustrezno uporabljali tudi pri izročitvi in razdelitvi premoženja za življenja in pri pogodbi o dosmrtnem preživljanju, če je predmet teh pogodb zasebno kmetijsko gospodarstvo.

Sklep

Skušal sem razložiti svoje mnenje, kako naj bi uredili dedovanje zasebnih kmetijskih gospodarstev, seveda pa so možni tudi drugi načini. Eden bi bil, da bi dedič zasebnega kmetijskega gospodarstva, ki bi ga določil zakon ali sodišče, moral plačati ceno za zasebno kmetijsko gospodarstvo, zmanjšano za vrednost njegovega deleža, in bi potem drugi dediči dobili ustrezen del v denarju. Mislim pa, da taka rešitev ne bi bila primerna, ker bi premalo upoštevala tradicijo in bi uveljavljala močnejši poseg prava v doslej priznane pravice zapustnika in dediča. Pri pravnem urejanju vprašanj, ki zadevajo vas in kmečko družbo, moramo namreč še posebej paziti na to, da kmetje pravno ureditev sprejmejo, da jo tolerirajo. V nasprotnem primeru bi se lahko zgodilo, da bi bil predpis samo na papirju in

ga ne bi mogli uvesti v življenje oziroma bi ga uvajali z velikimi težavami.

Končno moram odgovoriti še na ugovor, ki bi ga morda nekateri uveljavljali glede upravičenosti posebne pravne ureditve dedovanja zasebnih kmetijskih gospodarstev. Ta dejansko vzpostavlja neenakost med dediči zasebnih kmetijskih gospodarstev in dediči drugega premoženja, ki bi še naprej dedoval po določilih zakona o dedovanju. Mislim, da tak ugovor ni ustrezen in ni v skladu z našo ustavno ureditvijo. Po 20. členu ustave SFRJ je zemlja dobrina splošnega pomena, kar pomeni, da je glede nje treba v splošnem družbenem interesu uveljaviti tako pravno ureditev, ki omogoča racionalno izkoriščanje zemljišča. Zato tudi glede lastnine kmetijskega zemljišča (obdelovalna in gozdna zemljišča) občane različno obravnavamo, saj veljata dva različna agrarna maksimuma, eden za kmete in drugi za občane, ki niso kmetje.

Slovenija v skupnosti jugoslovanskih narodov

Nadaljujemo z objavo odgovorov slovenskih vodilnih družbenih in političnih delavcev. Doslej smo objavili (Teorija in praksa št. 3 in št. 4/1971) odgovore Živka Pregla in Toneta Kropuška. V tej številki odgovarja na vprašanja redakcije predsednik Izvršnega sveta SRS Stane Kavčič.

TiP: Sedanje spremembe v družbenopolitičnem sistemu ponovno uveljavljajo suverenost, državnost in samostojnost narodov oziroma socialističnih republik. Kako je SR Slovenija po vašem mnenju pripravljena na nadaljnjo graditev svoje politične (državne in samoupravne) organizacije? V čem in kako naj bi se izrazile posebnosti njene samoorganizacije?

S. KAVČIČ: Upam, da ne bom pretiraval, če rečem, da je Socialistična republika Slovenija politično na vlogo in položaj, ki ju zdaj dobiva oziroma ju bo dobivala, v glavnem pripravljena. Velika večina ljudi si je pravzaprav tako podobo republike želela. Bila je že dalj časa navzoča v njihovi podzavesti in tudi v njihovih najrazličnejših zavestnih političnih dejanjih, obnašanju in izražanju. Med drugim se je nekaj tega uveljavljalo tudi v trenjih in nesporazumih, do katerih je prihajalo tu ali tam, ob tem ali onem vprašanju, ob takšnem ali drugačnem ukrepu federacije ali republike. Vse to tudi ni novejšega datuma, ampak sega nekoliko nazaj, prav gotovo že v začetek prejšnjega desetletja. Seveda vse to ni značilno samo za Slovenijo. Nekaj bolj ali manj podobnega, v tej ali drugi obliki, v taki ali drugačni razsežnosti je bilo navzoče in tudi izpovedano v drugih republikah in pri drugih narodih Jugoslavije. In zato tudi zdaj taka enodušnost glede temeljne smeri ustavnih sprememb oziroma glede ponovne uveljavitve suverenosti, državnosti in samostojnosti narodov oziroma socialističnih republik kot ste tak družbeni razvoj imenovali v svojem vprašanju.

Potemtakem je normalno, da ob vsem tem v Sloveniji ne doživljamo nobenih pretresov. Ob vsem tem se nam ni treba poslavljati od ničesar, kar bi nam bilo posebej pri srcu, od nobenih ciljev in idealov, ki naj bi bivali v naši zavesti in za katere bi se pokazalo, da so v praksi neuresničljivi. Menim, da imamo zato v Sloveniji vsi — in to od navadnega delovnega človeka do vodilnih političnih delavcev — občutek, da se nam odpirajo in nudijo nove razsežnosti in možnosti za naš razvoj, za delo in napredek. Vsi imamo občutek, da dobivamo nove pravice, katerih se veselimo, in tudi nove dolžnosti, katerih se ne bojimo. Politično se torej čutimo dorasli trenutku, v katerem živimo, času, ki prihaja in nalogam, ki nas čakajo.

Izhajajoč iz povedanega imam vtis, da imamo in bomo imeli tudi potrebni delovni zagon in samozavest, ki sta nujno potrebna, če hočemo splošno politično razpoloženje in stremljenje izražati in uveljavljati ne samo z besedami, ampak tudi s praktičnimi dejanji. Nisem pa trdno prepričan, da smo že popolnoma organizirani in strokovno usposobljeni za celovito funkcioniranje take družbene skupnosti, kakršna republika Slovenija zdaj postaja oziroma bo po ustavnih spremembah postala. Manjka nam ustreznega strokovnega znanja, izkušenj in, če hočete, tudi drznosti, izvirnosti in iniciative. Odkrito rečeno, nekoliko me skrbi miselnost državotvorne prirejenosti ali podrejenosti federalnemu državotvornemu repertoarju in instrumentariju. Naša državotvornost je bila vse doslej (mislim seveda na samoupravno in ne na klasično državotvornost) v mišljenju in dejanju nekoliko pomanjkljiva. Marsikdaj in marsikje se je bolj izražala kot kritika nekoga in nečesa kakor pa kot naše lastno dejanje. Bila je bolj hrepenenje in razglabljanje o nečem, kar naj bi bilo, pa ni bilo. V njej je bilo in je še vedno premalo ustvarjalnega zagona, širine, samozavesti, iznajdljivosti in vztrajnosti. Vprašljivo je, ali lahko tako stanje presežemo. Mislim da; to moramo in moremo storiti. Nekaj tega lahko storimo z revolucionarnimi in delovnimi izkušnjami starejše, nekaj tega pa s poletom in zanosom mlajše generacije. Zlasti te, imam občutek, da so manj obremenjene s slabostmi nekakšne slovenske tradicije; so bolj samozavestne, zlasti tiste, ki so politično dozorevale po petdesetih letih, to se pravi že v samoupravno-demokratskem državotvornem ozračju. Predvsem njim je treba dati večje možnosti, hitreje jih uveljavljati in nič zato, če se nekoliko zaganjajo in brcajo. To je lastnost vsake ustvarjalne mladosti. Se bodo že umirile in izbistrile v ognju vsakodnevne prakse in v hladnih kopelih svojih zmot in napak.

Posebnosti republike Slovenije si ni treba izmišljati. Biti morajo rezultat naših razmer in pogojev, rezultat socialnoekonomske podobe naše družbe. Ta podoba pa je danes taka, da v idejno-politični razsežnosti zahteva, da si jo prizadevamo še nadalje socializirati. Moramo torej zmanjševati obstoječa

socialna nasprotja in razlike. Iskati moramo čim popolnejša, ustrežnejša, ugodnejša ravnotežja, toda brez utvar in ne zunaj okvirov resničnega in možnega. Da bom jasen, moram pribiti tole: pri utrjevanju naše republiške državnosti, suverenosti in samostojnosti in pri izpopolnjevanju slovenske samoupravne družbe nam ni iti nazaj v družbo in deželo klasične diktature proletariata, ampak naprej v samoupravno demokracijo in v socialno in delovno integracijo vseh delovnih ljudi in vseh slojev. Nobeni odkloni v levo, čeprav se lahko spričo očitih deformacij, idejnih in materialnih, zdijo mikavni in potrebni, ne bodo dali rezultatov. Vse obstoječe deformacije in protislovja lahko presežemo in moramo preseči samo na širokih temeljih samoupravne demokracije, široke delovne ustvarjalnosti in neprestanega usklajevanja in povezovanja različnih in včasih celo protislovnih interesov. Druga prvina naše samoorganizacije je po mojem njena učinkovitost. Od načelnih sklepov in do njihovega praktičnega uresničevanja je še vedno predolga pot, marsikdaj pa celo ne pridemo do cilja in omagamo na pol poti. To velja za vse in to tembolj, ker brez večje učinkovitosti raznih družbenih organizmov ni mogoče doseči potrebne hitrosti, ki jo zahteva naš družbeni red in atomski vek. Lahko upravičeno in ponovno trdimo, da smo z narodnoosvobodilnim bojem in socialistično revolucijo Slovenci ujeli korak z zgodovino in časom. Presegli smo torej svoje zamudništvo, toda ne enkrat za vselej. Nevarnost zamudništva je še vedno tu in moramo storiti in lahko storimo vse potrebno, da se mu izognemo. Zato pa nam je poleg samoupravnih odnosov, učinkovitosti, potrebna tudi neprestana konfrontacija in selekcija vsega obstoječega. V gospodarstvu in na vseh področjih družbene vrhnje stavbe, od znanosti do politike, mora biti dovolj prostora za nove kadre, pobude in ideje in za prodor in uveljavljanje tistih spoznanj in zavesti, ki prinašajo nove kvalitete v našo družbo in ki jo s tem bogatijo in potiskajo naprej.

Tip: Sedanje razprave spremljajo ugovori, da v preosnovani federaciji obstoji velika nevarnost krepitve republiškega etatizma; pa tudi, da se s tem krhata bratstvo in enotnost kot temeljna vrednota mednacionalnih in medrepubliških odnosov. Kaj bi lahko povedali o tem?

S. KAVČIČ: Strah pred republiškim etatizmom se mi zdi precej neupravičen. V tem strahu celo vidim podcenjevanje politične zrelosti in zavesti delavskega razreda in vseh drugih organizmov samoupravnega sistema. Končno bodo tudi v zvezni ustavi zelo jasno in odločno postavljene meje vsakršnemu pa tudi republiške etatizmu. Poleg tega pa smo v Sloveniji izoblikovali tudi že precej popolno stavbo tistih in takih samoupravnih družbenih subjektov, ki niso samo protipropaganda republiškemu etatizmu, ampak ga praktično in zelo učinkovito zanikujejo in ga

nadomeščajo z boljšimi. Naj v tej zvezi omenim samo republiške skupnosti za izobraževanje, kulturo, znanost, dalje skupščinski sistem, vlogo in položaj gospodarskih združenj, z ustavnimi amandmaji predvideni novi položaj bank, kar vse so že in vse bolj še bodo važni dejavniki, pri določanju, programiranju, usklajevanju in povezovanju nacionalne politike. Med vsem temi dejavniki odločanja moramo seveda vzpostaviti funkcionalno povezanost, včasih tudi ravnotežje. Treba se bo mogoče odločati za nekatere skupne programe ali vsaj imeti celovit okvir glavnih strateških ciljev in taktičnih prijemov nacionalno-samoprapnega razvoja. Glede vsega tega gre odločilna vloga republiškemu političnemu vodstvu in skupščini, v čemer pa sam ne vidim etatizma, ampak nujno potrebno integracijo in funkcionalnost slovenskega naroda in njegove republike.

Glede bratstva in enotnosti narodov Jugoslavije sem pa trdno prepričan, da je to, kar zdaj delamo, da so ustavni amandmaji v bistvu nova edino realna, rekel bi celo zgodovinsko edino možna vsebina in temelj te enotnosti in bratstva. S stališča bratstva in enotnosti je pomen te politike samo v tem, da napravimo več prostora za specifičnosti vsakega naroda in republike, ki naj dobivajo več pravic, več odgovornosti in, lahko rečemo, tudi več demokracije. Vsi narodi Jugoslavije pa so dovolj zreli, da se z vsem tem ne bodo igrali ali neodgovorno eksperimentirali.

Z ničemer in v ničemer pa ni omejena možnost, da se glede vseh tistih vprašanj, kjer imamo resnično skupne interese in za katera soglasno ugotovimo, da jih moramo skupno reševati, sporazumemo in dogovorimo. Bo torej manj poprečnih kompromisov, ki potem ne ustrezajo nikomur, predvsem zato, ker so poprečni in ker so bolj rezultat politične taktike kot pa objektivne nujnosti in trdnosti. Bratstvo in enotnost narodov Jugoslavije ni nikoli bilo prazno geslo, ni nikoli bilo ideal zunaj časa, prostora in razmer. Vedno je imelo svojo realno podlago in družbenopolitično vsebino.

Hkrati s spremenjenimi razmerami pa sta se ta realna in materialna podlaga in družbenopolitična vsebina spreminjali od prvih zamisli južnoslovanske federacije prek narodnoosvobodilnega boja, informbiroja, samoupravljanja do prve reforme in vse do danes in jutri, do tega, kar se dogaja prav zdaj.

Tip: Zakaj je po vašem mnenju šele zdaj prišlo do polne uveljavitve oziroma ponovne uveljavitve avnojskih načel, do polne uveljavitve narodov in narodnosti? Koliko je mogoče reči, da to »zamudništvo« temelji v objektivnih in koliko v subjektivnih vzrokih?

S. KAVČIČ: Lahko bi se reklo, da prej ni bilo objektivnih pogojev in da zato ni prišlo do ponovne uveljavitve avnojskih načel. Seveda bi se dalo taki trditvi ugovarjati, češ da tudi splošni in zgodovinski pogoji v začetku petdesetih let, ko smo začeli

s samoupravljanjem, niso bili najbolj ugodni in razviti. Sicer pa vemo za znano marksistično trditev, da najraje počti tisti člen v verigi družbene značilnosti protislovij, ki je najslabši; do prodora torej pride tam, kjer so nasprotja največja. Sicer pa sedanje ponovne uveljavitve avnojskih načel ni razumeti tako, kot da doslej ni bilo ničesar. Neka kontinuiteta specifičnosti naše revolucije je bila vedno navzoča. Imela je svoje plime in oseke, hodila je tudi sem in tja. In tudi prve lastovke letošnje pomladi (narodov) so začele letati že veliko prej; preživele so tudi nekaj težkih zim in bile tako visoko, da niso bile vedno vidne vsakemu smrtniku. No, ne glede na vse to pa je vaša misel o zamudništvu zanimiva in drzna. Lansko jesen sem zapisal, da smo trenutno v položaju, ko smo premočni, da bi se vračali nazaj, in preslabotni, da bi šli naprej. No, pokazalo se je, da smo vendarle dovolj močni, sposobni in pogumni, da gremo krepko naprej. To pa je v temle trenutku bistveno.

Tip: Kako gledate na dosedanje uspehe in težave medrepubliškega sporazumevanja, kjer so vzroki nekaterih stvarnih in tudi navideznih zaostritev v procesu sporazumevanja?

S. KAVČIČ: Smo šele na začetku medrepubliškega sporazumevanja. Nimamo še tako rekoč nobenih izkušenj. Nimamo dokazov za kakršnokoli trditev. Lahko govorimo torej samo po občutku. Verjamem v to sporazumevanje. Verjamem v treznost in zaupam v politično zrelost narodov Jugoslavije. Res je, da so marsikdaj trenutni kratkoročni interesi precej različni, vendar pa so dolgoročni interesi tako enotni in skupni, da bo z malo dobre volje, umirjenosti in treznega razuma vedno možno najti ravnotežje med temi interesi. V ta namen pa potrebujemo tudi dobro organizirano okroglo mizo, katere še nimamo. In še nekaj: ne bi smeli dramatisirati razlik. Ni težko dokazati, da je bolje reševati različne interese in vsklajevati obstoječe razlike za zeleno mizo v strpnih pa včasih celo dolgotrajnih pogajanjih z odprtimi kartami, kot pa loščiti objektivno stvarnost z izmišljenimi gesli o enotnosti in skladnosti, potem pa nekega dne doživeti hudo presenečenje. Kot vidimo, taka presenečenja doživljajo v zadnjem času nekatere države in družbe okoli nas. In kot vidimo, jih rešujejo na ulicah, z barikadami in puškami. Ne, mi hodimo tu svoja pota, bolj demokratična, bolj človeška in učinkovita. In če se sporazumevamo s številnimi državami, bližnjimi in daljnimi sosedi, ki imajo drugačne družbene ureditve, zakaj se ne bi sporazumevali in dogovorili mi, republike in narodi Jugoslavije, ki smo pred tridesetimi leti med suženjstvom in bojem in svobodo izbrali to zadnje, ki smo skupaj garali in ustvarjali to, kar imamo zdaj, in ki imamo in bomo imeli tudi v prihodnosti toliko skupnih, ne izmišljenih ali idealiziranih ampak realnih, oprijemljivih tekočih in dolgoročnih ciljev in interesov?

Tip: V izmenjavi mnenj o posameznih rešitvah v ustavnih amandmajih se izražajo tudi različni pogledi posameznih republik in pokrajin. Katera so po vašem mnenju tista vprašanja, kjer bi SR Slovenija morala vztrajati pri doslednih, radikalnih stališčih in se ne bi smela sprijazniti z nikakršnimi kompromisi?

S. KAVČIČ: Položaj, pravice in dolžnosti delovnega človeka v združenem delu, nova podoba republik, splošni temelji in družbenoekonomski odnosi v federaciji, pravice, narava in dolžnosti organov federacije.

Zunanjetrgovinski sistem in enotnost trga

a) Učinkovanje zunanje trgovinskega sistema na enotnost trga

Zunanjetrgovinski sistem vsebuje ekonomske ukrepe, ki v skoraj vsakem gospodarstvu pomembno, če ne celo odločilno vplivajo na okoliščine gospodarjenja gospodarskih subjektov, in sicer s tem, da postavljajo kriterije in možnosti za poslovanje domačega gospodarstva nasproti tuji konkurenci na domačem in svetovnem trgu. Ker je zunanjetrgovinski sistem s svojimi ukrepi temeljni pogoj, da se gospodarstvo kot celota vključuje v mednarodno delitev dela, je jasno, da je zunanjetrgovinski sistem povsod v svetu in pri nas eden pglavitnih instrumentov države oziroma federacije. Od jasnosti koncepta, stabilnosti in konsistentnosti zunanjetrgovinskega sistema je odvisno, koliko le-ta učinkuje na povečevanje ali pa zmanjševanje enotnosti domačega trga. Vsekakor pa je mogoče reči, da je treba v predvidenem gospodarskem sistemu razumeti vlogo republik na področju zunanjetrgovinskega sistema v tem smislu, da morajo sodelovati pri njegovem oblikovanju, ne pa a d h o c spreminjati in dopolnjevati ta sistem glede na kratkoročne ali trenutne interese posameznih dejavnosti ali območij.

Pri izhodišču, da je za oblikovanje gospodarskega sistema temeljnega pomena enotnost trga, se postavlja vprašanje, kako vpliva zunanjetrgovinski sistem na enotnost trga.

Zunanjetrgovinski sistem, v katerem se medsebojno prepletajo vplivi višine tečaja domače valute, carinskega sistema s carinskimi kontigenti, deviznega in blagovnega režima, izvoznih pogojev, pogojev za razpolaganje z ustvarjenimi deviznimi sredstvi itd., določa stopnjo odprtosti in zaprtosti domačega gospodarstva nasproti svetovnemu gospodarstvu in tako bistveno vpliva na način formiranja in raven cen na domačem trgu. S tem pa zunanjetrgovinski sistem odločilno vpliva na pogoje gospodarjenja na domačem trgu, še posebno pri gospodarstvu, ki je zanj normalno, da se pomembneje včlenja v mednarodno delitev dela.

Načelno vsi instrumenti zunanjetrgovinskega sistema povečujejo razlike v ravni cen in razmerjih med njimi na domačem trgu

v primerjavi s cenami na svetovnem trgu; zato se kaže njihovo učinkovanje v tem, da so razlike v možnosti za gospodarjenje na domačem trgu v primerjavi s svetovno konkurenco, pa tudi med samimi domačimi podjetji tem večje, čim učinkovitejši ali ostrejši ter množičnejši so ukrepi zunanje trgovinskega sistema.

Nadpovprečno visoka carinska zaščita posameznih proizvodov omogoča, da uživajo njihovi domači proizvajalci prednosti in da se oblikujejo njihove cene na domačem trgu na višji ravni ter da se narodni dohodek preliva v proizvodnjo z višjo carinsko zaščito.

Čim večja so odstopanja od carinske zaščite s carinskimi kontingenti, tem večjih ugodnosti so deležni uporabniki carinskih kontingentov.

Čim ostrejši je uvozni režim, tem manjša je možnost za uvoz konkurenčnih proizvodov, s tem pa so dane prednosti domačim proizvajalcem teh proizvodov, se pravi, da to omogoča višje notranje cene ali dopušča slabšo kvaliteto, pa tudi ustvarja možnosti za monopolni položaj nasproti potrošnikom takih proizvodov.

V sistemu centraliziranega odkupovanja in administrativne delitve ustvarjenih deviznih sredstev so tedaj, če je uradni tečaj precejšen (kar je dolgoročno značilnost jugoslovanskega gospodarstva), na slabšem ustvarjalci deviznih sredstev in na boljšem njihovi porabniki, ki jih dobe po uradnem tečaju.

Pri nizki carinski zaščiti in ostrem uvoznem režimu so na boljšem uvozniki, ki lahko na temelju dodeljenih deviz uvozijo cenejše blago, prizadeti pa potrošniki enakega (dražjega) domačega proizvoda.

Ugotovimo torej lahko, da instrumentarij zunanjetrgovinskega sistema deluje dosledno tako, da s posameznimi ukrepi favorizira ali pa diskriminira posamezne gospodarske subjekte na domačem trgu. Čim bolj je tak zunanjetrgovinski instrumentarij razširjen in čim ostrejši so njegovi ukrepi, tem bolj neenakomerno vpliva na oblikovanje cen in na možnost za gospodarjenje na domačem trgu ter s tem ruši enotnost domačega trga. Nestabilnost takega instrumentarija povečuje negativne učinke prelivanja dohodka na tem temelju ter tako zamegljuje ne le posredno, ampak postopoma tudi neposredno učinkovanje posameznih instrumentov takega zunanjetrgovinskega sistema.

V dosedanem obdobju je bil domači trg k svetovnemu trgu razmeroma malo odprt, kar pomeni, da kriteriji poslovanja v svetu niso mogli odločilno vplivati na sistem domačih cen, predvsem pa ne na strukturo investicij. V tem je važen razlog, da je pretežni delež naložb v jugoslovanskem gospodarstvu izveden na temelju »notranjih« kriterijev investiranja, všteti učinkovite uvozne restrikcije, višjo raven domačih cen in možnost korigiranja zunanjetrgovinskih ukrepov v primeru, da bi bilo treba dodatno zavarovati take zmožljivosti pred uvozno konkurenco. Posledice take politike se kažejo

v obstoječi gospodarski strukturi, ki ne le, da ni pomembno izvozno usmerjena, ampak so npr. v letu 1969 izgube gospodarstva znašale več kot tretjino podjetniške akumulacije jugoslovanskega gospodarstva, pri tem pa je po reformi v neproračunske namene federacije odtekla približna enaka množina ustvarjene akumulacije, kot je je gospodarstvo vložilo v svoje poslovne sklade. V takih okoliščinah oblikovana gospodarska struktura (zaprtost domačega trga) je pripeljala gospodarstvo na rob reproduktivne sposobnosti zaradi izredno velikih neprostovoljnih prelivanj akumulacije iz gospodarstva v federacijo (pretežno notranjegospodarski ukrepi) ali pa zaradi prelivanj v samem gospodarstvu spričo obstoječega sistema cen (pretežno na temelju ukrepov zunanjetrgovinskega sistema). Ker je enotnost trga eden pglavitnih pogojev novega gospodarskega sistema, je seveda jasno, da bo mogoče z zunanjetrgovinskim sistemom, ki a priori učinkuje v obliki dajanja prednosti ali zapostavljanja posameznih gospodarskih subjektov, prispevati k enotnosti trga samo, če se skrčita na najmanjšo možno mero obseg in ostrina zunanjetrgovinskih ukrepov.

Da bi bila v gradivu nakazana tudi izhodišča za oblikovanje zunanjetrgovinskega sistema, ki bi prispeval k enotnosti domačega trga, je treba nekoliko podrobneje opredeliti značilnosti in učinkovanje najpomembnejših ukrepov zunanjetrgovinskega sistema po gospodarski reformi.

b) Opredelitev učinkovanja ukrepov zunanjetrgovinskega sistema po reformi

Carinski sistem

Carinska dajatev (redna carinska dajatev in tudi izredne carinske dajatve, npr. takse, ki znašajo sedaj 6 %) pomeni prikrito razvrednotenje domače valute, hkrati pa učinkuje na ta način, da omogoča dejavnostim ali proizvodom, ki so s carino zaščiteni, oblikovati za toliko višje cene na domačem trgu, kar končno pomeni prelivanje vrednosti v korist dejavnosti z višjo carinsko zaščito. Poleg tega je značilno za sedanjo carinsko zaščito našega gospodarstva, da je previsoka (tudi takse) in da je izgubila osnovno funkcijo zaščite domače proizvodnje (zaradi ravni in disparitet domačih cen v razmerju do svetovnih in nerealnosti tečaja dinarja) ter postala čedalje pomembnejši vir zveznega proračuna, pa tudi razlog, da so se povečevali proizvodni stroški gospodarstva.

Že ocena, da znašajo carinske dajatve za leto 1970 okrog 7,5 milijarde dinarjev, opozarja, da je zaradi visoke zaščite investicijskih sredstev imelo gospodarstvo nad 2 milijardi dinarjev carinskih izdatkov za opremo ter okrog 3 milijarde dinarjev izdatkov pri uvozu reprodukcijskega materiala, kar je približno dve tretjini podjetniške akumulacije materialne proizvodnje jugoslovanskega gospodarstva.

Tako visoke carinske dajatve nedvomno vplivajo na to, da se povečujejo proizvodni stroški.

Glede na to, da pomeni carinska zaščita privilegij bolj zaščitenih proizvođenj v primerjavi z manj zaščitenimi ali nezaščitenimi, je mogoče diskriminatorsko učinkovanje sedanje carinske zaščite zmanjšati že tem, da bistveno znižamo raven sedanjih carinskih dajatev. Pri tem je treba, še zlasti zaradi dinamičnega vključevanja v mednarodno delitev dela, upoštevati kriterij čim nižje carinske zaščite surovin in polproizvodov, pa tudi kriterij višje carinske zaščite (kjer je to potrebno) tistih proizvođenj, ki obetajo, da bodo z intenzivnim tehnološkim razvojem dosegle svetovno raven v kvaliteti in uspešnosti ponudbe na svetovnem trgu. Seveda pa mora biti tako zvišana zaščita vezana na določeno obdobje, po katerem nastopi zniževanje carinske zaščite na normalno raven ali pa celo še nižje.

Carinski kontingenti

Namen carinskih kontingentov je predvsem znižati proizvodne stroške gospodarstva, še posebno na področju izvoza. Dosedanja praksa carinskih kontingentov, za katero je značilno, da se je število kontingentov večalo, predvsem pa še nestalnost tega ukrepa, obveščeniosti gospodarstva o višini in veljavnosti carinskih kontingentov, pogosta retrogradnost tega ukrepa, pa tudi možnost, da administrativni ukrep omogoča zelo neenakopravne stroškovne pogoje proizvodnje ali prodaje na domačem trgu (kar je možno že s tem, da je carinska zaščita visoka) — ta praksa je pripeljala do tega, da gospodarstvo pri svojih proizvodnih in poslovnih kalkulacijah (posebno še pri izvozu) ne more realno računati z nižjo carinsko obremenitvijo. Poleg tega pa sistem carinskih kontingentov zaradi velikega števila javnih in zaupnih postavk povzroča težave celo v carinski službi; zato gospodarstvo od tega instrumenta nima pričakovanih koristi ter se mu ne znižujejo stroški v taki meri, kot je videti po številu postavk. Tak sistem carinskih kontingentov ustvarja zelo neenake možnosti za poslovanje celo pri proizvodnji istega proizvoda ali pa med podjetji z enakim proizvodnim programom (npr. celo 12 različnih stopenj carinskih kontingentov — od območja uvoza pa do proizvajalca oziroma uvoznika). Tako stanje jasno opozarja na popolno hipertrofijo in deformiranost tega ukrepa, zato bi ga bilo treba čimprej omejiti, omogočiti, da bo javen, vnaprej znan in da bo imel le eno stopnjo. Le tako ta ukrep ne bo rušil enotnosti domačega trga.

Blagovni in devizni režim

Blagovni in devizni režim pomenita gotovo najbolj diskriminatorsko prelivanje sredstev v gospodarstvu, še posebno zato, ker je ta ukrep zelo spremenljiv in ga je mogoče spreminjati skoraj izključno po znanju in kriterijih administracije ter glede na kratkoročne inte-

rese posameznih gospodarskih dejavnosti ali celo posameznih podjetij. Med številnimi oblikami prelivanja sredstev zaradi obstoječega deviznega in blagovnega režima verjetno najbolj destruktivno vplivajo na enotnost domačega trga tile ukrepi:

Različni kriteriji dodeljevanja deviz po uradnem tečaju za uvoz pomenijo za podjetja, ki dobijo večje vsote deviz (GDK, RK, D itd.), neposredno finančno boniteto glede na sedanje razmerje vrednosti dinarja do konvertibilnih valut.

Različna ostrina blagovnih režimov se odraža v sistemu cen. Domače cene so ne glede na carinsko zaščito toliko višje v primerjavi s svetovnimi, kolikor ostrejša je restrikcija uvoza enakega proizvoda.

Devizne naložbe v velike (navadno zvezne »politične«) investicije z obveznostjo povračila v dinarjih (ali celo brez povračila), in to po uradnem tečaju, pomenijo zaradi nerealne vrednosti dinarja neposredno prednost uporabnikov konvertibilnih deviz v primerjavi s tistim, ki jih pridobiva.

Sistem dogovarjanja za omejevanje uvoza je pogosto povzročil, da so se razlike v okoliščinah gospodarjenja še povečale, in pripomogel k temu, da so se zviševale domače cene in razvile monopolne oblike zaščite nekaterih domačih proizvajalcev.

Vse kaže, da je v obstoječem gospodarskem sistemu devizni in blagovni režim eden najusodnejših krivcev za rušenje enotnosti domačega trga, še posebno, ker so njegovi učinki vezani na odločanje administracije in na pritiske neposrednih proizvajalcev. Tako sproti korigiramo gospodarsko politiko glede na strukturo in razmerja sil v gospodarstvu, ki si v takih okoliščinah prizadeva ohraniti enak sistem ukepov in s tem seveda tudi enako proizvodno in uvozno strukturo ter način porabe deviznih sredstev.

V poštev prihaja samo to, da razmislimo, kako bi bistveno zmanjšali vlogo kvantitativnih oblik zaščite (devizni in blagovni režim).

Devizna kreditna sposobnost ter uporabljanje deviznih sredstev

Dosedanji način centraliziranja deviznih sredstev v federaciji in potem razdeljevanje deviz med gospodarstvo in za potrebe federacije sta zaradi omenjenih vplivov na okoliščine gospodarjenja povzročala, da se izvozniki niso zavzemali za to, da bi ustvarjali devize, obenem pa je to povečevalo interes federacije, območij ali pa gospodarskih organizacij, ki so dobivale več deviz, kot so jih ustvarjale, da bi sistem ostal tak tudi v prihodnje. Zaradi tega je v razmerah neurejenega monetarnega vprašanja sprejemljivo, da se razpolaganje federacije z deviznimi sredstvi zmanjša na minimum, in sicer le za potrebe proračuna. Po drugi strani pa je le devizno-kreditna sposobnost gospodarskih organizacij in poslovnih bank poročstvo za zdrave naložbe, dotok tujega kapitala in uspešno izvozno dejavnost gospodarstva.

Iz prejšnjih ugotovitev izhaja, da je nerealen tečaj dinarja v razmerju do tujih valut razlog za vse pogostejše in množičnejše uvajanje diskriminatorских zunanjetrgovinskih ukrepov. V čem so razlogi in bistvo nerealnega tečaja dinarja?

Za dinar je značilno, da nikoli ni imel v razmerju do tujih valut enotne vrednosti niti glede na proizvode niti glede na tuje valute. Disparitete vrednosti dinarja so se od količnikov, pri katerih je vednost domače valute v odnosu do tujih valut variirala tudi do trikrat ali še več, prenesle tudi na pozneje, ko so bili količniki odpravljani, saj so disparitetno vrednost dinarja ustvarjali ali ohranjali omenjeni zunanjetrgovinski ukrepi, pa tudi notranjegospodarski, ter tako omogočali, da se je raven domačih cen za posamezne proizvode različno odmikala od ravni cen za enake proizvode na tujih trgih.

Dejstvo, da dinar nima enotne vrednosti, kar se kaže v tem, da se raven in razmerja med cenami proizvodov na domačem trgu različno odmikajo od ravni in razmerja med cenami enakih proizvodov na svetovnem trgu, pomeni najbolj pogubno in destruktivno načenanje enotnosti domačega trga. Da se kupna moč dinarja tako zelo razlikuje pri posameznih proizvodih, je v dosedanem obdobju povzročil v dokajšnji meri hipertrofirani in diskriminatorски sistem zunanjetrgovinskih instrumentov. Ta ugotovitev pa obenem pomeni izhodišče za iskanje rešitev v tej smeri, da se izoblikuje tak zunanjetrgovinski sistem, ki bi prispeval k enotnosti domačega trga.

Možnosti jugoslovanskega gospodarstva za izvoz

Ne glede na to, da različne možnosti za izvoz na konvertibilno in klirinško območje po svoje vplivajo tudi na oblikovanje cen doma in s tem posredno učinkujejo tudi na uvozno zaščito, pa je vendar poglaviti problem v nestabilnih in finančno nezadovoljivih pogojih pri izvozu na konvertibilno območje, iz česar izvira kronično neravnotežje med izvozom in uvozom. Prav zato izrazita dejavnost administracije pri omejevanju uvoza, katere pa hkrati ne spremlja oblikovanje sistema, ki bi izvoz pospeševal in usmerjal, niti kratkoročno ne more rešiti problema zunanjetrgovinskega neravnotežja niti ne more prispevati k dolgoročnemu odpravljanju tega kroničnega disproporca.

Glavni razlogi za nezadostno izvozno usmerjenost gospodarstva so predvsem v stalni stroškovni inflaciji na domačem trgu, zaradi česar se domači proizvodni stroški in cene hitreje zvišujejo kot stroški in cene na konkurenčnih trgih. To je poglaviti vzrok, da je izvoz jugoslovanskega gospodarstva stalno odvisen od izvoznih premij, poleg tega pa je zaradi opisanih neprostoVOLJNIH prelivanj akumulacije reproduktivna sposobnost gospodarstva tako šibka, da nima sredstev niti za to, da bi premostila komercialne rizike, kaj šele

za dolgoročnejše osvajanje tujih trgov s svojim razvojnim delom, financiranjem kadrov in nabavljanje najmodernejše tehnologije. Vendar pa je realni temelj za trajnejšo liberalizacijo uvoza in odpravo diskriminatorskih ukepov zunanjetrgovinskega sistema pri uvozu mogoče iskati predvsem v sistemskem usmerjanju in pospeševanju izvoza ter v oblikovanju bolj stabilne izvozne strukture.

Pri tem je treba ločiti vsaj kratkoročni in dolgoročni cilj usmerjanja izvoza. Kratkoročno bi bilo treba predvsem kompenzirati stroškovno inflacijo in preprečiti regionalno in strukturno degradacijo izvoza. Srednjeročno pa bi bilo treba na temelju stabilizacije stroškov omogočiti bolj intenzivno izvozno usmeritev posameznih sektorjev v mednarodno delitev dela, in to ne le tako, da se izboljša finančni interes pri izvozu, ampak tudi na temelju razvojnega in tehnološkega napredka. Takšno izhodišče bi gotovo ne le prispevalo k temu, da se odpravi obstoječe kronično pomanjkanje izvoznega interesa, ampak bi tudi omogočilo odpravljanje ukrepov, ki destruktivno vplivajo na enotnost domačega trga in na neenake tržne razmere posameznih proizvajalcev in proizvajalcev sploh.

c) Ukrepi za izoblikovanje zunanjetrgovinskega sistema, ki bi omogočal stabilnost domačega trga

Izhod iz obstoječega zunanjetrgovinskega sistema, za katerega sta značilna kronično destimuliranje izvoza in spodbujanje k uvozu ter različna vrednost dinarja v cenah posameznih proizvodov, je mogoče iskati samo v novem izhodišču za oblikovanje zunanjetrgovinskega sistema. Novo izhodišče naj bi se kazalo predvsem v tem, da se odpravi že kronično prepričanje, da je neizogibno potreben obsežen zunanjetrgovinski instrumentarij, s katerim naj bi bilo edino mogoče usklajevati zunanjetrgovinsko menjavo jugoslovanskega gospodarstva. Zato je smoter predlaganih ukrepov zagotoviti stabilen izvozni interes gospodarstva ter zmanjšati diskriminatorski instrumentarij na najnujnejšo mero in tako zagotoviti ugodnejše možnosti za stabilnejše včlenjanje gospodarstva v mednarodno delitev dela, obenem pa čimmanj diskriminatorške okoliščine gospodarjenja in tem večjo enotnost domačega trga. V zvezi s tem se kažejo potrebe po tehle najnujnejših spremembah posameznih ukrepov zunanjetrgovinskega sistema:

— Negativni vpliv carinske zaščite na enotnost trga, ki se kaže v izredno visokih dajatvah v zvezni proračun in v splošni visoki carinski obremenitvi uvoza, kar zelo zvišuje proizvodne stroške, je mogoče odpraviti ali vsaj bistveno omiliti z limitiranjem obsega carinskih dajatev zveznemu proračunu: raven carinskih dajatev naj bo vezana na stopnjo prispevka v zvezni proračun (kotizacija) in pa na splošno znižanje carinske zaščite. V prvi fazi bi gospodarstvu naredili verjetno najmanj škode, če bi z najnujnejšimi popravki sprejeli carinsko tarifo iz leta 1965; nujno potrebno bi bilo v tem primeru

znižati carinsko zaščito za proizvodnjo strojev in opreme in tako olajšati modernizacijo gospodarstva. Odprava proračunskega in stroškovnega faktorja bi bila podlaga, da se izoblikuje stabilen sistem carinske zaščite.

— Ker bi bil s tem odpravljen stroškovni faktor carinske zaščite, bi izginil poglavitni razlog za množično uporabo in administrativno uvajanje carinskih kontingentov, ki naj bi jih znižali na najmanjšo možno mero.

— Obstoječi devizni in blagovni režim bi bilo treba odpraviti, kolikor se le da. (Predvidoma na prost uvoz in obliko kontingentnega uvoza.)

— Tako carinski sistem kot tudi bistveno zmanjšanje kvantitativnih restrikcij (devizni in blagovni režim) sta odvisna od realnega tečaja domače valute. Ker dinar nima enotne vrednosti, niso porušene le enotne okoliščine gospodarjenja, ampak so predvsem nerealni tudi kriteriji investiranja, saj so pri sedanjem sistemu cen in stroškov (zaradi obstoječega instrumentarija) ekonomsko zanimive tudi naložbe, ki ne bi bile opravičljive v normalnih okoliščinah enotne vrednosti dinarja.

Za odpravljanje obeh temeljnih značilnosti nerealnega tečaja dinarja, in sicer koničnega finančnega disproporca med izvoznim in uvoznim interesom ter še posebno neenotnega merila vrednosti dinarja, bi bila morda rešitev v drsečem tečaju dinarja. Z uvedbo drsečega tečaja dinarja bi bilo mogoče doseči stabilnost finančnega interesa za izvoz in nepriviligiran, vendar pa zmanjšan uvozni interes. Prednost drsečega tečaja bi se kazala predvsem v tem, da bi se začeli jasneje oblikovati sektorji s povečanim izvoznim interesom, z večjo izvozno usmerjenostjo in stroškovno finančno zdravim izvozom, kakor bi se po drugi strani tudi jasneje pokazalo, kateri gospodarski sektorji so navidezno rentabilni samo zaradi uporabljanja deviznih sredstev ob ugodnejših pogojih, dejansko pa pomenijo tisti del gospodarske strukture, ki je zmožen živeti samo na račun privilegiranih diskriminatorjskih (disparitetnih) okoliščin. S tem, da bi se začeli oblikovati izvozno intenzivneje usmerjeni sektorji gospodarstva, po drugi strani pa sektorji, ki bi ob enotni vrednosti dinarja ne mogli rentabilno poslovati, bi prišlo do jasnejše diferenciacije tiste gospodarske strukture, ki v sedanjem gospodarskem sistemu lahko uspešno posluje le tako, da izrablja privilegirani instrumentarij. Po nekem obdobju (verjetno čez nekaj let) bi bilo mogoče bolj jasno opredeliti tisti del gospodarske strukture, ki v okoliščinah enotne vrednosti dinarja in enotnega trga ne more uspešno poslovati. Na tem temelju pa bi bilo mogoče realneje določiti nujno potrebni zunanjetrgovinski instrumentarij in njegov obseg (najnujnejše kvantitativne restrikcije), ki pa s svojim disparitetnim učinkovanjem na gospodarstvo ne bi mogel ogroziti enotne vrednosti dinarja in enotnosti trga. S tako prehodno fazo pa bi bilo mogoče realneje določiti tudi kasnejši morebitni fiksni tečaj dinarja. S tem

bi odpadla najpomembnejša vprašanja v zvezi s prilaščanjem deviz in delitvijo deviz ter z devizno in dinarsko stimulacijo. Po predvidenih spremembah zunajtrgovinskega sistema pa bo še vedno treba dolgoročno usmerjati in oblikovati izvozno strukturo, in sicer z ukrepi za zniževanje stroškov ali preprečevanje naraščanja stroškov izvoznih dejavnosti. (Ukrepi, ki jih uporabljajo tudi vse razvite države: olajšave na področju plačevanja davkov in prispevkov za izvoženo blago, amortizacijske olajšave, obdavčitev dobička podjetja itd. glede na delež izvoza posameznega podjetja ali pa ekonomsko-politični pomen intenzivnega naraščanja izvoza posameznih dejavnosti.) Taki ukrepi bi imeli še posebno pomembno mesto v ekonomskem instrumentariju jugoslovanskega gospodarstva tudi zaradi njegove izredno nizke reproduktivne sposobnosti, nezadostnega razvojnega, izobraževalnega in raziskovalnega dela, kar pa je vse nujno povezano s stabilnim in bolj intenzivnim včlenjanjem jugoslovanskega gospodarstva v mednarodno delitev dela.

Franc Šetinc

»Kaj mislimo o informiranju«*

Z naslovom »Kaj mislimo o informiranju?« je bila na ljubljanski univerzi javna študentska tribuna. Akcijski odbor svobodnih študentskih tribun se je vprašal: kaj mislimo o informiranju? Izhodišče niso bile hipoteze, ki bi jih z argumenti potrjevali ali zanikali. Akcijski odbor je ubral drugo pot.

Ne bodimo prestrogi sodniki. Dopustimo možnost, da je akcijski odbor želel le izzvati razpravo. V hipotezah je morebiti pretiraval samo zato, da bi izzval dialog in z njim prišel do resnice. Morda preslabo pozna celotno problematiko »komunikacijskega sistema« in ga zato sodi samo po delnih izkušnjah, denimo po pomanjkljivem ali celo neobjektivnem poročanju o dogajanju na nekaterih jugoslovanskih univerzah, po vrzelih, dezinformacijah in zamudah v poročanju o nekaterih zunanjepolitičnih dogodkih itd. Kakorkoli že, hipoteze akcijskega odbora svobodnih študentskih tribun nas kljub vsemu spodbujanj k razmišljanju. S tem namenom prihajam tudi sam k hipotezam: poskusil se bom opredeliti do njih.

* Pod tem naslovom je akcijski odbor svobodnih študentskih tribun objavil vrsto hipotez, ki so bile predloga za javno tribuno, ki je bila 19. marca 1971 na strojni fakulteti v Ljubljani. V tem tekstu so hipoteze predstavljene v celoti v kurzivnem tisku.

S prvo hipotezo, da je *odprtost komunikacijskega sistema odvisna od odprtosti družbenega sistema*, se popolnoma strinjam. *Komunikacijski sistem, ki temelji na ohranjanju starega, je z vidika družbenega razvoja res konservativen* in če hočemo slediti ostri sodbi akcijskega odbora, *tudi reakcionaren*. Tudi tu se strinjamo. Bistveno se razhajamo šele, ko pridemo do tretje hipoteze: *v razvoju našega komunikacijskega sistema vidimo globoka protislovja, v okviru državno partijskega modela obstajajo agitpropovski klišeji*.

Komunikacijski sistem je sestavni del družbenopolitičnega sistema, vseh gibanj in procesov. Razvoj samoupravljanja in demokratičnosti družbe, pri čemer mislim tudi na stalno zmanjševanje razcepa med deklariranim in stvarnim, je prvi pogoj za odprtost komunikacijskega sistema. Le-ta je torej vpet v samoupravljanje, v Socialistično zvezo in druge oblike našega političnega sistema v najširšem pomenu. Zato hibe informiranja nujno odsevajo hibe celotnega političnega življenja.

Toda za družbo, ki se giblje k čedalje višjim smotrom, k osvoboditvi človeka vseh odtujenosti, samoupravljanje ne more in ne sme biti zgolj nekakšna demokratična tehnika. To je družbeni odnos, v katerem ustvarjalne napredne sile vplivajo na zavest ljudi in jo spreminjajo. V našem primeru to pomeni, da si zavestne sile prizadevajo osveščati in usposablјati ljudi za to, da bodo sami vladali, ne pa da bi kdo drug, naj bo še tako napreden in socialističen, vladal namesto njih. Ustvarjati razmere, ko bi se razširil krog ljudi, ki »vladajo«, na milijonske množice, pa je odstranjevati monopole in privilegije, si podružablјati politiko, s tem pa tudi komunikacijski sistem. Bitka za to ni ne lahka ne kratkotrajna, zmagati ni mogoče z enim samim naskokom. To je dolgotrajen proces, ki potrebuje desetletja, če že ne kar celo stoletje.

Če se torej strinjamo, da samoupravljanje ne more in ne sme biti zgolj nekakšna demokratična tehnika, samo posoda s kakršnokoli vsebino, potem to velja v enaki meri tudi za komunikacijski sistem. Tudi množična občila niso in ne morejo biti zgolj tehnika, nekakšna nevtralna točka, ki objektivistično (v negativnem pomenu te besede) sprejema vse, kar pride, češ naj bralci sami presodijo, kaj je dobro in kaj slabo. V takšnem primeru bi uredniškimi kolektivom pripisovali samo vlogo pasivnih posrednikov, tehnikov, ki omogočajo komuniciranje samoupravnih subjektov. To bi bilo mogoče samo v idealni brezrazredni družbi, pa še takrat bi bilo vprašljivo, ali je mogoče vzeti časnikarjem pravico, da so v občilu navzoči tudi kot dejavnik soustvarjanja družbenih odnosov, ne pa samo kot »nevtralni« tehniki.

Če bi bili na tej stopnji družbenega razvoja pasivni do družbenega dogajanja, bi to pomenilo, da se priklanjamo vsem interesom in vplivom, tudi tistim, ki ne vodijo naprej. V sedanjih razmerah bi

to pomenilo, da si delamo utvare, da živimo v praznini, v čistem prostoru, ki ga seveda v resničnosti ni. Z drugimi besedami, to bi pomenilo, da se izpostavljamo nevarnosti, da bi množična občila, omejena samo na tehniko, torej taka, da v njih sama uredništva in demokratični organi družbenega vplivanja nimajo dejavne vloge, brez težav lahko izrabili za monopolizacijo in privatizacijo posameznih skupin in parcialnih interesov.¹ Naj omenim samo možnost monopoliziranja s politiko oglaševanja. Velike gospodarske združbe imajo samo za propagando tako velika sredstva, da bi si lahko same plačevale politične časnike, ko bi jim to dovolili. Toda tudi brez uradnega dovoljenja je mogoč posreden vpliv, ki je zdaj močnejše zaznaven pri pokrajinskih časnikih, kasneje pa se lahko uveljavi tudi na drugih ravneh, če tega ne bomo pravočasno preprečili.

Državno partijski model: da ali ne?

Očitek, da komunikacijski sistem deluje v okviru državno partijskega modela z agitpropovskimi klišeji, je neutemeljen. Prej bi se strinjali s tistimi, ki menijo, da je komunikacijski sistem na nekakšnem prehodu, ko starega ni več, novo pa še ni dograjeno. Odpravili smo nekdanji državno partijski model, način agitpropovskega vplivanja (ali dirigiranja) na informiranje, nismo pa še ustvarili novih, samoupravnih strukturi ustreznih oblik vplivanja in usmerjanja.

S tem ko je zveza komunistov sprožila proces demokratizacije družbe in začela tudi samo sebe preobrazati, se v procesu, ki ne poteka brez težav, odreka vsakršnemu monopolu, pa tudi monopolu informacij. Tega kajpak ni mogoče uresničiti čez noč, za to je potreben daljši proces, ki ne poteka povsod enako intenzivno, prihaja pa še tudi do poskusov, da bi delovali po starem. Toda za celotno razvojno smer bi lahko rekli tole: preobrazba družbe čedalje bolj ustvarja pogoje za to, da bi delovni človek postal subjekt in uresničevalec političnih in drugih odločitev na vseh ravneh. Tega pa ni mogoče uresničiti, če hkrati ne demokratiziramo informiranje. Če želimo, da se bo delovni človek integriral v družbo, v vse tokove družbenega dogajanja, mora biti dobro obveščen o vseh prvinah, ki so mu potrebne za samostojno kritično oceno in delovanje. Informacija mora torej postati last ljudi, ne sme biti dodatek konspiracije, privilegij manjšine. To je tudi najučinkovitejše orožje proti poskusom, da bi politiko in seveda tudi informiranje privatizirali in monopolizirali.²

Toda kakor za samoupravljanja, tako velja tudi za demokratični sistem informiranja, da ni sam sebi namen. Boj za demokratiza-

¹ Edvard Kardelj: Razpotja v razvoju naše socialistične družbe, Komunist, Ljubljana, 1969.

² Franc Setinc: iz razprave na 7. seji CK ZKS, Komunist št. 28 z dne 11. julija 1969.

cijo komunikacijskega sistema bo uspešen, če bo njegova vsebina revolucionarna, socialistična. Če se je zveza komunistov odrekla, da bi na agitpropovski način dirigirala informiranje, to še ne pomeni, da se je odrekla kritičnega odnosa do obveščanja. Če se je npr. komisija CK ZKS za propagando in informativno dejavnost odrekla vlogi razsodnika ali varuha in ne želi biti niti posrednik med centralnim komitejem in uredništvu, temveč korenini njeno delo v ustvarjalnem sodelovanju s komunisti v uredništvih, to ne pomeni, da bo zdaj zveza komunistov prepustila jadra svoje idejnopolitične akcije vetru stihije in empirizma.

Seveda pa ne zanikam, da ni v komunikacijskem sistemu ostalo tudi še precej agitpropovskih klišejev kot ostankov nekdanjega »državopartijskega modela«, da uporabim ta termin. Ostali so po vztrajnosti in se kažejo predvsem v »avtocenzuri«. Tu so še usedline starega in negativnosti, ki jih v komunikacijski sistem prinašajo protislovja in deformacije sedanjega časa. Ne gre torej samo za agitpropovske klišeje, temveč tudi za potrošnike, malomeščanske in še kakšne druge.

Monopol nad informacijami in cenzura

Strinjam se s sestavljalci hipotez, da ima tisti, ki ima informacije, tudi moč. Strinjamo se tudi, da *monopol nad informacijami ni v interesu naše družbe, zato ga je treba onemogočiti*. Če smo proti monopolu politike, ekonomske moči, ideologije in celo znanja, potem se moramo logično spoprijeti s poskusi, da bi monopolizirali informacije, kjerkoli se ti poskusi pojavijo. Na to je opozorila tudi prva seja konference ZKS, ki je zavezala komuniste, da se morajo upreti poskusom, da bi obveščanje monopolizirali in privatizirali.

Tudi o cenzuri mislimo enako: *je skrajni ukrep za ohranitev monopola informiranja in s tem tudi moči, kakor je rečeno v seznamu hipotez akcijskega odbora svobodnih študentskih tribun. Tako bi lahko pritrjevali še naprej, ko je rečeno: informiranje, ki temelji na senzacionalizmu in ne na vsebinskosti, je značilnost potrošniške družbe. Takšen komunikacijski sistem povzroča nizko kulturno stopnjo in neobveščenost ljudi, kar je podlaga za njegov obstoj. V takem komunikacijskem sistemu ni prostora za kritično pišočega novinarja. Kritičen in radikalen novinar je že vnaprej omejen z banalnimi ovirami, kakor so dohodek, služba, varnost...* »Avtocenzura« pri novinarjih je transformirana birokratska cenzura in enako učinkuje. »Uspešen« novinar je seznanjen z vsem le na pol. Ne gre mu za to, kaj piše, temveč koliko dobi za pisanje, zato piše o vsem, kar mu pride pod roko. Ker mu sistem daje možnost »uveljavljanja«, ker piše v skladu s sistemom, se vanj vključuje in ga reproducira. Takšen tip novinarja je reakcionaren.

Tako smo dobesedno prepisali celo poglavje, ki bi ga bili pripravljeni celo podpisati, ko ne bi imelo naslov: *Sredstva jav-*

nega obveščanja nas dezinformirajo in nudijo pol resnice. Ta naslov nam ne daje možnosti, da bi razlikovali med časopisi, revijami, radijskimi in televizijskimi postajami ali celo znotraj njih. Izbirati moramo med črnim in belim. Ali vse obtožimo ali vse branimo. Pod takšnim obtožujočim naslovom dobijo tudi hipoteze, ki smo jih že podpisali, drugačno težo, drugačen pomen. Vse počez obtožujejo naš komunikacijski sistem bolezni potrošniške družbe, vsem informacijam pripisujejo senzacionalizem, večini »uspešnih« novinarjev polovičarstvo, zaslužkarstvo in celo reakcionarnost, redkim kritičnim in radikalnim časnikařem pa pregraje, čez katere se ne morejo prebiti.

Pri tem nastaja v skladu z uvodno ugotovitvijo o državno partijskem modelu vtis, da postavljajo pregraje samo politične strukture. Ne napotijo nas še na druga področja zunaj političnih ali ozko partijskih struktur, od koder tudi lahko prihaja nevarnost monopolizacije in privatizacije: iz gospodarstva, raznih kulturnih ustanov ali klik, športnih klubov in celo iz ozkih študentskih skupin. Tudi ne priznajo, da so pregraje tudi v zaostalosti proizvodnih sil, nizki kulturni ravni ljudi, zaostali zavesti itd.³ Politične strukture, med njimi zlasti zveza komunistov, so v zadnjih desetih, petnajstih letih s tem, ko so spodbujale demokratizacijo političnega in s tem tudi komunikacijskega sistema, gotovo podrle že veliko pregraj. Dokaz za to je, da je čedalje manj »tabu tem«, napredek se kaže zlasti v povečanju kvantitete in marsikje tudi kvalitete informacij. Ta prizadevanja se bodo morala v prihodnosti še stopnjevati. Več bo treba storiti tudi za demokratičnost odnosov v uredništvih, za razbijanje hierarhičnih struktur, za uresničevanje deklaracije o množičnih občilih kot demokratični tribuni.

• Posredno hipoteze namigujejo tudi na to, da je pri nas močna cenzura informiranja. Če bi res imeli pred seboj samo hipotezo, ki jo je treba šele dokazati, bi se strinjali z mislijo, da *tisti, kdor cenzurira, tudi sam ni svoboden.* Toda kaj je cenzura in ali je v naši družbi formalno ali neformalno navzoča?

Cenzura je dušenje svobode misli in izražanja. To delajo organi, družbene sile, katerih oblast temelji na grobem nasilju. Na zunaj se kaže formalnopravna cenzura v zahtevi, da je treba dati odtiske časnika vnaprej na pregled posebej za to določenemu cenzorju, se pravi prej, preden časnik izide. Cenzura pa je lahko tudi neformalna v obliki strogega, dogmatskega, ideološkega nadzora, kaže se v sprotnem vsakodnevnem odzivanju partijskih in drugih političnih organov, v dirigiranem kadrovanju, preveč razširjenem pojmu državne in gospodarske skrivnosti itd.

Pri nas formalnopravne cenzure ni, saj nikomur ni treba nositi odtiskov časnikov pooblaščenemu cenzorju v pregled. Po naših

³ Franc Setinc: Nekaj dilem o naši informaciji, Teorija in praksa 11/12, Ljubljana, 1969.

pozitivnih predpisih je kaznivo razpihovanje nacionalne nestrpnosti, propagiranje diskriminacije proti ljudem zaradi razlik v rasi, veri, prepričanju itd. Pri tem dopuščam možnost, da organi kdaj tudi prekoračijo svoja pooblastila, toda za svoje postopke so odgovorni pred javnostjo in s pravnimi sredstvi jih je mogoče ovreči. Razen tega posameznih primerov ne kaže posploševati, kakor da pri nas razsaja vsesplošna cenzura.

Cenzure ne bi smeli zamenjavati z odgovornostjo. Pogosto pripisujejo cenzuro ali avtocenzuro uredniku, če odkloni članek, ki je po profesionalnih merilih slab, površen. Pogosto prihajajo novinarji navzkriž z znanjem in novinarsko etiko, in ker tega nočejo ali si ne upajo priznati, se izgovarjajo na cenzuro urednika ali uredništva. Nekateri posamezniki se nočejo sprijazniti z resnico, da svobode novinarske ustvarjalnosti ni brez odgovornosti, odgovornost pa ni cenzura. Svobode ustvarjalnosti ni mogoče zlorabiti za sebičnost, monopolne težnje, klike, nasilje nad svobodo drugih itd. Vsaka svoboda ima svojo mejo, pojavlja se tam, kjer zadene ob svobodo drugega, pa je človek sočloveku ni pripravljen spoštovati.⁴

Strogega ideološkega nadzora pri nas ni, saj kot smo že napisali, ugotavljamo prej nasprotno: premajhen vpliv komunistov, nekakšno krizo na prehodu iz agitpropa, ki ga ni več, v nove oblike vplivanja z močjo argumentov, idejnopolitičnega prepričevanja in marksistične analize. Prav razne negativne prvine, posebno močne v nekaterih časnikih lahke vrste z velikimi nakladami, kot so malomeščanska miselnost, potrošniška miselnost, plehkost, ponujanje lažnih idolov itd., dokazujejo premajhen vpliv zavestnih sil. Zveza komunistov si je, kakor je razvidno iz nekaterih njenih zadnjih dokumentov in sklepov, zadala nalogo, da se spoprime s temi pojavi, vendar ne zato, da bi spet vzela v svoje roke monopol informiranja, temveč zato, da bi informiranje osvobodila pritiska takšnih negativnosti.

Kdor v formalni obrambi demokracije, ne da bi imel pred očmi njeno revolucionarno socialistično vsebino, v vsakem dejanju zveze komunistov, četudi demokratične po obliki, a ostre in nekompromisne po vsebini, vidi cenzuro, ta se dejansko spogleduje z oportunistom in nenačelnostjo, čeprav sicer uporablja bojevite, a votle revolucionarne fraze.

Senzacionalizem in potrošniška družba

Akcijski odbor svobodnih študentskih tribun je naslovil na množična občila hud očitke senzacionalizma kot lastnosti potrošniške družbe. Ne zanikam, da ni v časnikih in v oddajah RTV tudi precej dezinformacij in polresnic, vendar tega ne bi smeli posplošiti na vse časnike in vse novinarje. Pogosto je senzacionalizem

⁴ Franc Šetinc: Nekaj dilem o tisku, diplomsko delo pri Visoki šoli za politične vede v Ljubljani.

posledica krize znanja in novinarske etike. Prazno, votlo fraziranje je tudi senzacionalizem. Uniformiranost sicer ni značilnost potrošniške družbe, a je tudi negativna, saj je tudi sredstvo za manipulacijo.

S tem seveda ne zanikam, da se pri nas ne pojavljajo tu bolj, tam manj pomembne značilnosti potrošniške družbe. Tudi v komunikacijskem sistemu. Pri vsej poplavi kvantitete informacij smo pogosto zanemarili kvaliteto. Javna občila premalo upoštevajo samoupravni položaj človeka, njegovo potrebo, da dobi z informacijo bistvene prvine, argumente za svoje družbeno delovanje, da se usposobi na opredeljevanje in soodločanje. Samoupravljavcu bi moral komunikacijski sistem ponuditi še več resnice, več iskanj, kako naprej, več ustvarjalne kritike, manj površnosti, senzacionalizma, improvizacije, itd.⁵

Spopad s senzacionalizmom se seveda ne sme izroditi v preganjanje privlačnosti stila in vabljalnosti oblike. Tisto, kar spodbuja pozitivno željo za novimi spoznanji, ni niti propaganda v negativnem pomenu niti senzacionalizem. Senzacionalno po navadi imenujemo tisto, kar je tendenčno, kar napihuje samo eno stran resnice, iztrgane iz celote, ko sili novinar od pomembnega k nepomembnemu, od bistvenega k obrobnemu, ali hoče prikazovati samo temne strani življenja ali želi olepševati tisto, kar ni lepo. Zato je nujno, da se zavzemamo za vsebinskost informiranja. Prvi pogoj za to so novinarji, ki ne bežijo pred obstoječimi protislovji, ki so torej angažirani, opredeljeni, odločni in vztrajni ter pred odgovornostjo ne bežijo v senzacionalizem, puhlo besedičenje, leporečje in fraze, četudi na videz radikalne in revolucionarne. Svoboda mora pomeniti novinarju sposobnost, da je soudeležen pri ustvarjanju družbenega napredka, pomagati bralcu — samoupravljalcu, da se bo zavedal svojega družbenega položaja, svojih možnosti za spreminjanje danega.⁶

Ali je v našem komunikacijskem sistemu prostor za kritično pišočega časnikarja?

Mislim, da bo z vsakim dnem manj možnosti, manj »življenjskega prostora« za nekritično pišočje novinarje. Podlaga družbenega vpliva se čedalje bolj razširja v vseh smereh, v takem demokratičnem, samoupravnem ozračju pa bo čedalje manj možnosti za razne monopole in manipulacije. Lahko pa novinarju še dolgo ne bo, ker bo vedno v središču soočanj interesov in družbenih protislovij. Novinarju potemtakem ni mogoče z dekretom predpisati mirnega, brezkrbnega življenja, ko bo lahko vseprek kritiziral in

⁵ Franc Šetinc: iz razprave na prvi seji konference ZKS, Komunist, Ljubljana, 1970.

⁶ Franc Šetinc: Nekaj dilem o naši informaciji, Teorija in praksa 11/12, Ljubljana, 1969.

obtoževal, sam pa ne bo prišel nikoli pod udar upravičene in včasih tudi neutemeljene kritike. Ustvarjalni delavec vedno zadeva ob nasprotna mnenja, stalno je pod nekim pritiskom, je v središču boja mnenj.⁷

Hipoteze očitajo, da je *kritičen in radikalen novinar že vnaprej omejen z banalnimi barierami, kot so dohodek, služba, varnost...* Naša družba prav gotovo še ni tako idealna, da bi lahko v uredništvih ustvarili razmere, ko novinarjev dohodek ne bi bil odvisen od dela, ustvarjalnosti, kvalitete. Res pa so žal marsikje banalne ovire, ki onemogočajo večjo poglobljenost in kritičnost. Tega je zadnje čase manj, vendar se tako imenovanega »vrstičarstva« še nismo povsem otresli. Takšen sistem nagrajevanja, ki ga ne kaže posploševati na vsa uredništva, ubira najkrajše in najmanj naporne poti. Spodbuja položaje, ko novinarju ni do stika s stvarnostjo, do iskanja resnice, ampak je zanj bolj »stimulativno«, da ostaja na površini dogajanja. Anahronizem je, da dobijo ponekod novinarji za kvantiteto večje osebne dohodke kakor za kvaliteto. To je nekakšna negativna redistribucija (ali odtujevanje) dohodka, ki samo poslabšuje že tako težak materialni položaj nekaterih uredništev.

Ali res enostransko informiranje?

Hipoteze akcijskega odbora svobodnih študentskih tribun trdijo: *v glavnem lahko govorimo o enostranskem informiranju! Po njihovem informacij ne selekcionirajo tisti, katerim so namenjene, temveč tisti, ki jih objavljajo (negativna selekcija). Komunikacijski sistem je po teh trditvah vedno v službi vodilnih političnih struktur. Tisti novinar, ki ni v službi sistema, temveč je do njega v kritičnem odnosu, je onemogočen.*

Najbolj kategorična je zadnja hipoteza, ki pravi dobesedno tole: *informiranje, kakor ga imamo, je na eni strani uniformno, premišljeno politično usmerjeno, na drugi strani pa skomercializirano, ko upošteva najnižje človekove instinkte. Poneumljenega in zavednega človeka je lahko manipulirati!*

Tako smo šele na koncu lahko spoznali, da je obsodba našega komunikacijskega sistema posplošena, totalna. Tudi tiste »hipoteze«, s katerimi smo se pogojno strinjali, so se na koncu spremenile v kategorične trditve. Izjem skoraj ni, to so morda le posamezniki pri kakem študentskem listu, ki, kakor bi dejal poljski filozof Kolakowski, mislijo, da je svet tako globoko pokvarjen, da si ni mogoče predstavljati, da bi ga lahko popravili drugače kakor s svetovno revolucijo, s takšno revolucijo, ki bi nas z enim skokom preselila z dna pekla na vrh nebes. Vsi drugi novinarji, časniki in RTV so ali uniformirani ali skomercializirani.

⁷ Stane Kavčič: *Sodobni problemi družbenega obveščanja*, VSPV, Ljubljana, 1963.

Ko bom odgovarjal na zadnjo, sklepno hipotezo, ne bom kategoričen in skušal se bom varovati enostavnosti. Vendar ne morem sprejeti kategorične trditve, da je informiranje pri nas *premišljeno politično usmerjeno*. Premišljeno pomeni v kontekstu celote vseh hipotez propagando v negativnem pomenu, pomeni manipulirati z bralci za interese ozkih oblastniških struktur. To pomeni, da so naša javna sredstva obveščanja transmisija vodilnih političnih skupin in njihovih monopolnih teženj. To naša javna občila kot celota že dolgo niso več. Naš komunikacijski sistem je čedalje manj v službi vodilnih političnih skupin, saj se bolj in bolj odpira celotni samoupravni strukturi, torej množici samoupravnih subjektov.

Strinjam se pa, da so še ostanki transmisije in da so tu in tam tudi pojavi manipuliranja. Vendar bo v procesu demokratizacije, ki zajema čedalje širšo družbo, tega vedno manj. Podružbljanje politike pospešuje in spodbuja proces demokratizacije informiranja, torej podružbljanje politike tudi v sredstvih množičnega informiranja.

Ko govorimo o časnikih in RTV kot demokratični tribuni, moram posebej poudariti, da časnik ne bo mogel biti nikoli brez selekcije in uredniškega koncepta, ki bo opredeljeval tudi merila za to selekcijo. Lahko je reči, da bodi merilo človek, občečloveški napredek, toda urednik ni bog, da bi vse vedel in o vsem prav presojal. Merila morajo biti potemtakem stalno podvržena presoji družbene prakse, široke demokratične javnosti, v njej pa se morajo komunisti zavzemati za najnaprednejša stališča. Časnik ne more biti »sračje gnezdo«, ki se dobrika na levo in desno, torej brez koncepcije. Če bo uredništvo gradilo svojo politiko na tem, kaj so ljudje rekli, kaj mislijo, kaj je novinar slišal, in podobnem, češ to je edino demokratično, bo tak časnik opravljal zelo klavrno poslanstvo, saj bo vedno na repu dogajanja ali pa se ga bodo polastile sile, ki ga bodo zlorabljele za monopolne težnje in sebične interese.

Vzroki za številne hibe komunikacijskega sistema so tudi v premalo razviti javnosti dela, pri čemer je treba ugotoviti, da je javnost dela Zveze komunistov Slovenije že zelo razvita. Nekateri viri informacij so preveč zaprti. Nekateri drugi so sicer odprti, toda pačijo informiranje, ker se omejujejo na preveč forumski način delovanja in imajo premalo stika s članstvom. V družbi premalo poudarjamo odgovornost virov informacij in preveč obtožb naslavljamo samo na množična občila. Dosledno bo treba speljati znano ustavno načelo, da mora vsak družbeni organ delovati tako, da bo njegovo delo lahko vsak trenutek izpostavljeno kritiki, da ga bodo občani in državljani lahko spremljali, dajali pripombe in tako sooblikovati njegove odločitve.

Res se novinar nikoli ne sme spremeniti v apologeta sistema, ki se do vsega družbenega dogajanja obnaša tako, kakor da je vse najboljše in da nič ne bi moglo biti boljše, kakor da je vsaka stvar

nekaj, kar je že popolno. A prav tako bi bili krivični do novinarjev, ki se bojujejo za napredek samoupravnega sistema, če bi jih razglasili za režimske. Ne sramujem se reči, da sem režimski v tistem pomenu besede, ki govori o boju za samoupravni socializem, to je za humane, bolj človečne odnose brez odtujitev in izkoriščanja človeka po človeku. Bolj režimski so tisti novinarji, ki se sploh ne strinjajo s konceptom časnika, z njegovo ideološko in politično usmeritvijo, ampak vseeno vztrajajo pri njem. Branijo se, češ da so samo v službi. Resnica pa je, da napišejo vse, kar jim rečejo, celo cenzurirajo sami sebe, čeprav jim tega nihče ne naroča.

Žal je res, da je precej časnikov skomercializiranih do skrajnosti in to objektivno pomeni, da duhovno siromašijo (v žargonu akcijskega odbora: poneumljajo) ljudi. Tudi sam se zavzemam za odločne akcije, ne seveda predvsem administrativne, temveč predvsem ideološki boj za to, da zlomimo takšno skomercializirano vodilo nekaterih založnikov in urednikov, da slabo, skomercializirano nadomestimo z boljšim. O tem sem obširno pisal že pred leti in potlej še večkrat — v revijah in časnikih.⁸ Človeku, zlasti človeku industrijske dobe, je seveda potrebna sprostitev, toda ne takšna, ki mu ponuja nadomestek za resnično življenje, s katerim ni zadovoljen in ki naj bi ga nadomestil s sanjami in domišljijo. Preprečiti moramo, da bi nastajali časniki ali revije zgolj iz komercialnih pobud, zato da bi časnikarji ustvarjali dohodek za svoj obstoj. Če naj bo namen izhajanja kakega časnika samo to, potem je že bolje, da takšni novinarji začno izdelovati klobuke ali kaj podobnega.

Naj končam razmišljanja z mislijo Milana Merčuna, ki je nedavno napisal, da se moramo v nadaljnjem boju za samoupravno družbo na področju obveščanja vsak dan spopadati s tistimi težnjami v naši stvarnosti, ki se zadovoljujejo z lagodnostjo doseženega, se bojijo težav in zato raje upirajo oči v preteklost kot v sedanost in prihodnost. Spopadati pa se moramo tudi s težnjami nekritičnega koketiranja s preživelimi idilami iz starih družbenih odnosov, z malikovanjem »vrednot« in rešitev, ki nimajo nič skupnega z resnično socialistično družbo in še posebej z njenimi humanimi socialističnimi odnosi. Odločno se je treba upirati poskusom, da bi se vrnili k dirigirani uniformiranosti. Podpirati je treba težnje k široki strpnosti, združeni z aktivnim poseganjem v idejni boj, predvsem ob močnejšem angažiranju tako sil znotraj novinarskih kolektivov kakor nosilcev najnaprednejših idejnih stališč v družbi.⁹

⁸ Franc Šetine: Vidiki zabavnosti v tisku, Teorija in praksa 6/7, Ljubljana, 1966.

⁹ Milan Merčun: Sredstva množičnega obveščanja in idejna vloga ZK, Teorija in praksa 2, Ljubljana, 1971.

Delegatski sistem in osnovne organizacije ZK

I

Temeljne cilje in značilnosti reorganizacije Zveze komunistov bi mogli glede na funkcijo, ki jo nameravamo v zvezi z našo temo obdelati, strniti v tale obeležja in pomembne smeri:

a) Zveza komunistov razvija samoupravni sistem tako, da spreminja svojo lastno družbeno bit. Kot ideološko gibanje skupno z delavskim razredom kot avantgardna uresničuje njegovo zgodovinsko vlogo. Obenem deluje kot politična organizacija in si kot taka prizadeva uresničevati naloge, ki izhajajo iz družbenega razvoja. V tem procesu izvaja vplive in je vplivana. Zato je idejna in politična usposobljenost ZK temeljna predpostavka njenega naprednega vpliva.

b) Zveza komunistov, kot je bilo že večkrat rečeno, se ne more uspešno boriti za neposrednost v samoupravljanju, če ohranja posrednost v svojih lastnih vrstah. V tem smislu je tudi njen avantgardizem individualiziran v obliki zahtev, da se sleherni član izraža kot subjekt v *zvezi idejnih somišljenikov*. Z reorganizacijo je koncipirana vloga člana ZK. Naznačene so tri relacije v njegovem delovanju: tam, kjer živi, tam, kjer dela, in pa njegov vpliv na sklepe forumov Zveze komunistov. Sedanje stanje, raven članstva in še neuresničena prilagoditev organizacij prispevajo k temu, da se kaže politični imobilizem.¹

c) Demokratizacija notranjih odnosov v Zvezi komunistov je izvedena iz njene družbene pozicije. Odprtost do teženj delovnih ljudi in to, da se je otrsela značilnosti klasične politične stranke, sta zahtevala preobrazbo Zveze komunistov. To, da se je uveljavilo načelo demokratičnega centralizma, in da se hkrati značaj in oblika

¹ »Boju, ki ga Zveza komunistov vodi za razvijanje vedno bolj svobodnih in humanih odnosov v družbi, čedalje manj prispevajo tisti člani, ki zgolj čakajo na sporočila, navodila in recepte od zgoraj ter na konkretne zadolžitve v organizaciji; ki ne mislijo z lastno glavo, se stalno bojijo, da ne bi s svojim mnenjem prehiteli ter se nekomu zamerili, tako da raje plavajo s tokom; ki ima rajši zatišja in zavetrje, bojijo pa se javne razprave ter neposredne konfrontacije idej in argumentov...« (IX. kongres ZKJ, str. 224.)

komuniciranja prilagajajo novim odnosom, lahko prispeva k povezovanju osnovnih organizacij in forumov Zveze komunistov, kakor tudi k pomembnejšemu deležu organizacij pri koncipiranju stališč in politike ZK.

č) Kadrovska politika v družbi in Zvezi komunistov je v središču pozornosti. Razglasitev, da so javne funkcije dostopne slehernemu občanu; izdelava in uveljavitev načela rotacije, dekumulacije, drugih kriterijev kot tudi volilnega postopka, vse to je ustvarjalo družbeni in politični prostor za večji vpliv članstva in organizacij na področju kadrovskih načel in konkretnih rešitev.

Iz nove vloge reorganizirane Zveze je izšel tudi ustrezen način političnega organiziranja, pa tudi konstituiranja konferenc. Analogno s tem procesom se je spreminjal tudi status delegatov kakor tudi odnos med članstvom oziroma osnovnimi organizacijami in forumi Zveze komunistov. Delegatski sistem se je razvijal kot vezno tkivo demokratizacije odnosov z namenom, da bi žarčili vplivi med članstvom oziroma organizacijami in organi ZK. S tem sistemom ter z idejno in politično ravnijo delegatov se je oblikoval sistem mišljenja in kodeks vedenja, ki naj bi kar najbolj izražal avtentične interese in predstavnštvo okolja, vendar jih ne dvigal na raven izključnosti.

Pomembno delo na področju političnega organiziranja, zlasti občinskih organizacij ZK, je bilo opravljeno pri usklajevanju njihovih lastnih dokumentov in organizacijskih rešitev z določbami statuta ZK. V tej politično-normativni dejavnosti so bili oblikovani odnosi, dolžnosti in pravice organov ter organizacij; določena je bila demokratična procedura za faze kandidiranja, volitev kakor tudi opravljanja funkcij med mandatom. Na področju kadrovskih vprašanj je zdaj potrebno, vsaj s stališča stalnih potreb v organizacijah ZK, nenehno oblikovati in pravočasno usposabljeni širši kadrovski potencial, ker gre za večje podobne potrebe, kot so sedanje ali kot bodo prihodnje v Zvezi komunistov. Dalje, v sistemu vezi med bazo in vrhom ZK ter v konstituiranju forumov in organov nastajajo izkušnje in spremembe, ki pa se ne proučujejo pravočasno in v zadostni meri, da bi tako izpopolnjevali politično organizacijsko prakso v Zvezi komunistov, pa tudi širše; kajti takšne izkušnje so v pomoč pri volilnem postopku in uveljavljanju načel kadrovske politike v drugih političnih organizacijah, društvih in samoupravnih organih.

II

Socialnopolitične funkcije delegatskega sistema so odvisne od družbene in politične situacije v družbi oziroma v ZK. Ta splošni okvir določa vsebino, vrste in obseg funkcij delegatskega sistema. Nakazali bomo družbene in politične dejavnike, ki determinirajo opravljanje delegatske funkcije.

1. *Stopnja družbenoekonomske razvitosti* bistveno motivira in izravnava politično dejavnost. Narodni dohodek, velikost skupnosti in število prebivalcev, komunikacije in stopnja urbanizacije, razvitost

družbenega življenja in možnosti za poklicni in splošni razvoj so med drugimi kazalci, ki, kot pravijo klasiki marksizma, določajo zavest in družbeno identifikacijo. Po naravi proizvodnih odnosov in po družbeni konfiguraciji se ugotavlja tudi propustna moč okvirov temeljnih družbenih sil, pa tudi njihovih predstavnikov.²

2. *Raven politične participacije delovnih ljudi in občanov*, zlasti pa članov ZK, omejuje radius delegatov, pa naj bodo še tako avtentični predstavniki, v določeni meri pa tudi politično-organizacijski izraz dominacije naprednih sil. Treba bi bilo globlje raziskati, kolikšna sta politični domet dejavnosti in obseg vpliva delegatov v sedanji fazi uresničevanja gospodarske in družbene reforme ter sprememb v političnem sistemu. Politična gibanja in heterogeni interesi nujno navajajo k potrebi, da se ugotove socialnopolitične distance med partijo in delavskim razredom, k temu, da se izmeri tisti (po Gjörgyju Lukacsu) »en sam korak«, za kolikor je pred razredom. Premikanje idejno-političnih koordinat z namenom, da se zadovoljijo današnje potrebe, nujno označuje zamudo glede na »prihodnost, ki se je začela«.³

Organizacije ZK v nekaterih okoljih nedvomno kažejo politično letargijo; težka jim uspe, da bi dale svojim akcijam smisel in jih dvignile na stopnjo splošne sprejemljivosti. Delegat iz takšnega okolja to vedenje, četudi ga ne sprejme, le težko spreminja.

3. *Vrednostni sistem in odnos osnovne organizacije do delegata:*

S statusom in pooblastili delegata je neločljivo kot temeljna značilnost povezano to, da so ga v določeni organizaciji izvolili zato, da se konstituirajo organi in da bo izpolnjeval naloge, ki iz te funkcije izhajajo. Ker nam tehtnejše empirične raziskave manjkajo, bi lahko na podlagi politične prakse in opažanj nanizali nekatera gledišča, izkušnje in dileme.

— Programsko začrtane in uresničene socialnopolitične funkcije delegatov se močno razlikujejo. Da bi naša ocena imela neko veljavo, bi morali zagotoviti primerne politično-sociološke raziskave in ugotoviti standardne modele vedenja delegatov. To nas očitno usmerja k proučevanju vrednostnega sistema in k odgovoru na vprašanje: na čem je zasnovana dandanes avtoriteta ljudi? Kot zaželeno komponente osebnosti delegata največkrat omenjajo: moralno celovitost, zavestno socialistično samoupravno usmeritev in strokovno-politično

² »Delavski razred, zlasti njegovi najrazvitejši deli, ima angažiran odnos do temeljnih vprašanj razvoja družbe, toda njegov dejanski vpliv pri političnem odločanju v občinah in širših družbenopolitičnih skupnostih zaostaja za vlogo, ki jo ima v družbenoekonomskem življenju in potrebah razvoja socialističnih družbenih odnosov.« (Iz sklepov s III. seje predsedstva ZKJ — »Politika«, 17. VI. 1969.)

³ »Sodobna znanstveno-tehnološka revolucija nas še vedno bolj impresionira s svojimi dosežki, prihodnost, ki jo je na podlagi njih mogoče videti, pa skorajda vzbuja strah. Toda o njej še vedno ne mislimo racionalno s stališča naših razmer in možnosti razvoja. Tisto, kar znanstveno-tehnološka revolucija sugerira glede razvoja materialnih sil in družbenih odnosov — še vedno ni širše prodrlo kot način razmišljanja v Zvezi komunistov in širši politični strukturi.« (Latinka Perović: »Sodobna vloga avantgarde«, str. 35.)

sposobnost. Verjetno je ta vrednostna lestvica tudi širša. Bistveno pa je spoznanje: avtoriteta se ne more opirati izključno na funkcijo. To ne pomeni, da se v praksi ne kažejo tudi formalni vidiki avtoritete in celo taki kazalci vrednosti, katerih temelj je predvsem funkcija s svojimi hierarhičnimi atributi.

Področje raziskave bi lahko zajelo: preverjanje, ali obstaja družbeni vakuum oziroma distanca med (vsaj nekaterimi in katerimi) kategorijami delegatov in članstva — organizacije; ali so delegati na isti ravni glede pravic in dolžnosti (morda so dolžnosti pod pravico ali pa nad njo; ali je porazdelitev dolžnosti enakomerna in pd.); vsaka družbena skupina ne kaže enakega zanimanja za vsako delegatsko in volilno funkcijo, zato bi bilo zanimivo postaviti družbeno diagnozo in motivacijski mehanizem takšne hipoteze.

— Sistem vrednot v družbi in v Zvezi komunistov vpliva tudi na delegate. Vendar pa so odtenki, razlike pri teh sistemih po družbenih kategorijah, kar se nujno v večji ali manjši meri izraža tudi v vedenju delegatov. Žal razen splošnih analiz in globalnih ocen nismo zadosti in vsestransko raziskovali fenomena vedenja delegatov (pa tudi delegacij) v konfliktnih situacijah, kot so prekinitve dela, gospodarska stagnacija, prejemanje minimalnih osebnih dohodkov, mednarodne krize ipd. To bi bila priložnost, da ugotovimo, kako in koliko prihaja do dezintegracije vrednot na podlagi lokalnih, trenutnih, skupinskih težav — v razmerju do temeljnih vrednot globalne družbe. Z drugimi besedami, če upoštevamo delovanje objektivnih (pa četudi lokalnih) dejavnikov na nastajanje določenih družbenih situacij, pa tudi na odklone od sistema vrednot, se postavlja vprašanje: kako daleč lahko gremo v fleksibilnosti sistema vrednot oziroma katere vrednote so zunaj teh možnosti.

— Socialnopolitična vloga delegata je vsekakor odvisna od obsega dela in od dolžnosti, ki jih predvideva izvolitev in opravljanje funkcije. Priče smo primerov, ko številni člani razmeroma pogosto odklanjajo, da bi sprejeli kako politično funkcijo. Ker globljih dognanj o tem ni, bi lahko poiskali razloge v nezgrajenem sistemu (pa tudi v neproučenih segmentih pojava) nagrajevanja za večjo politično dejavnost. Ni neutemeljena trditev, da so v političnem življenju, pa tudi v Zvezi komunistov, navzoči elementi destimulacije, ki imajo korenine v objektivnih materialnih razmerah, pa tudi v subjektivnem odnosu. Očitni so pojavi konformizma, pa tudi to, da se posamezniki, pogosto celo sposobni, zapirajo v okvire svojega poklicnega, strokovnega dela. Če bi se to še bolj uveljavljalo — se pravi, da bi v vrstah izvoljenih manjkalo sposobnih ali vsaj del njih — bi se utegnili uveljavljati poprečneži, ki ne morejo prispevati h krepitvi avantgardne vloge Zveze komunistov.

— V delegatskem sistemu obstajajo modalitete, čeprav je treba z več natančnosti določati status delegata ter njegova pooblastila

in dolžnosti. V politični praksi se zdaj poleg tega, da se poudarja funkcija delegata kot predstavnika, omenja tudi delegat-odposlanec danega okolja. Očitno pri tem ni mišljen zgolj jezikovni razloček. Toliko bolj nujno bi bilo torej raziskati politično bistvo teh funkcij in njihovih odtenkov. Svoj čas je bilo opaziti (zdaj pa je že nekako normiran) pojav prožne uporabe določb, da je volitev funkcionarja pogojena z njegovim delegatskim statusom. Glede na to, da se ta pojav razrašča, njegov značaj in vpliv pa nimata le kvantitativnega izraza, bi bilo koristno ugotoviti obseg in mnenje o tem v politični praksi.

— Institucija delegata ima izjemen pomen ne le s stališča razvoja osnovne organizacije, temveč predvsem spričo dejstva dosledno izvedenega konstituiranja v vsej Zvezi komunistov. Zato je treba politično-strokovno proučiti vse vidike tega organizacijsko-političnega mehanizma v njihovi vertikalni in horizontalni razsežnosti.

4. *Vsebina in metoda dela organov ZK* določata tudi dolžnosti delegatov. Od začetka reorganizacije in odkar uresničujemo reformo, zlasti pa v zadnjem času, se je občutno dinamiziralo delo organov ZK na vseh ravneh. Priprave sej, oblikovanje stališč, upoštevanje mnenj osnovnih organizacij kakor tudi občuten vpliv dinamičnih delovnih organizacij — zahtevajo od organov, funkcionarjev, pa tudi od delegatov, da nenehno pomagajo opravljati delo v različnih fazah. Morda bi tu, kolikor dopušča prostor in glede na napovedani namen, lahko na kratko nakazali tudi nekaj razmeroma interventnih nadrobnosti.

— Organizacije ZK v občinah, krajevnih skupnostih in delovnih organizacijah so odločilno družbeno okolje, kjer se lahko izkažejo organi in delegati. Ni težko dognati dejstva, da v vseh organizacijah in organih delo ne poteka enakomerno, pravočasno in organizirano. Verjetno bi z globljo analizo tega, kako se delo opravlja, prišli do spoznanja, da je nujno posodobiti politično organiziranje: povezovati politično prakso s strokovno-znanstvenimi postavkami; uveljavljati nove metode pri organizaciji dela, vodenja, združevanja, realizacije. Psihološke in sociološke komponente še niso dovolj navzoče v političnem delu. Strokovne službe, materialno-tehnična opremljenost in obveščenost niso na ravni ambicioznih (čeprav metodološko še neizdiferenciranih) programov organov ZK.

— V takšnem okviru se tudi delegat izkaže.⁴ Več relacij določa njegov osebni prispevek k delu organov ZK oziroma k avantičnemu izražanju temeljnih interesov in mnenj. Delegat je v središču (vsaj po socialno-političnem značaju svoje funkcije) prizadevanj, da bi

⁴ »... če delegat na konferenci predstavlja sebe samega, če nima stika s svojim okoljem in tudi okolje nima posebnega odnosa do njega (pogosto pa ga res nima, ne ve celo niti, kdo je delegat), je očitno, da je ta demokratična nit na nekaj krajih pretrgana« (Regionalno posvetovanje v Subotici o Zvezi komunistov v občini, 2. 9. 1969, stenogram, str. 12 do 13.)

v delu organov ZK premostili forumsko zaprtost ter izpopolnili horizontalne in vertikalne povezave in sodelovanje. Izhodišče naših pričakovanj je, da delegat pri delu ne bo sam, da pa bo samostojen. Politični prostor, kjer se bo lahko izkazal, je zelo širok. Od delegata pričakujemo, da bo prispeval k intenzivnejšemu vplivu baze, članstva ZK na graditev politike v višjih instancah. Tako se onemogoča izrazita dejavnost vodstva ob neustrezni udeležbi članstva. To je način, da tudi vertikalno komuniciranje v Zvezi komunistov opusti ustaljene, klasične struge povezave (prek funkcionarjev, komitejev, političnih aktivov ali dokumentov), ker se te povezave z delegiranjem širijo in dajejo avtentične elemente za vtise, ocene in praktične politične ukrepe. To je obenem metoda, da se ne omeji vse zgolj na upoštevanje mnenja članstva v fazi, ko se iščejo rešitve, medtem ko se realizacija prepušča le funkcionarjem, izvršilnim organom ali delegatom. To bi pripeljalo k pasivizaciji v politični končnici in obnovilo staro relacijo med »jedrom« in »preostankom« Zveze komunistov. Interakcija vseh subjektov v Zvezi komunistov, s preverjanjem v politični praksi lahko da — kot je dejal znan književnik — ideal, ustvarjen iz maksimuma dela in maksimuma svobode.

Toda pri tem bi bilo treba raziskati: ali delegat sproža pobudo; jo sprejema; se postavlja po robu pobudi drugih; ali ocenjuje posledice svojih in tujih predlogov; ali ima vpliv in kako ga sprejema. Zanimivo bi bilo oceniti: kako vpliva na delegatsko funkcijo kot dejavnik čas opravljanja političnih nalog; kraj (v družbenem in geografskem smislu) in raven organa oziroma funkcije, ki jo ima.

5. *Mesto delegatskega sistema ZK* ima v množici družbenih in političnih funkcij družbe oziroma komune poleg kohezivne razsežnosti in načela tudi še posebne vidike, ki jih je moč opaziti po družbenem okolju, v katerem se delegat oglašča. Bistvena predpostavka je, da se določi in uresniči vloga Zveze komunistov v sedanjji fazi razvoja samoupravnega socializma pri nas. Na ta načela se opira in prek njih izraža odnos med Zvezo komunistov in drugimi družbenimi dejavniki.⁵

Poleg tega se je v naši državi že precej razvil sistem delegacij v predstaviških organih in političnih organizacijah. Takšen sistem zahteva višjo stopnjo organizirane družbe v njenih asociacijah in bazi. Med volilnimi telesi in samoupravnimi dogovori so delegati

⁵ »Zlasti je pomembno razvijati medsebojne odnose med Socialistično zvezo in Zvezo komunistov kakor tudi drugimi družbenimi organizacijami. Avtonomnost in samostojnost družbenih dejavnikov v našem sistemu predvideva tudi vsestransko odgovornost za uresničevanje skupnih ciljev samoupravne družbe. Uspešno uresničevanje takšne vloge nujno terja, da se konstituira samoupravni dogovor na vseh ravneh. Takšen dogovor se lahko konstituira v okviru Socialistične zveze s pogojem, da so vsi družbeni dejavniki in sama Socialistična zveza stalno aktivni pri izvajanju sprejete usmeritve v graditvi samoupravne družbe.« (Iz sklepov s skupne seje sekretariata predsedstva republiške konference SZDL Srbije in sekretariata CK ZK Srbije — »Aktualne politične informacije« — posebna izdaja, št. 5, 22. 12. 1969.)

vezno tkivo, po katerem se ponovno uveljavlja zahteva, da ni dovolj delovne ljudi le omenjati, temveč jih je treba spraševati, poslušati. Kriterij socialne varnosti delovnih ljudi je lahko učinkovit motivacijski mehanizem za preprečevanje eskalacije deviantnih odnosov v družbi.

Mi upravičeno poudarjamo, da so za politični sistem pri nas značilne razvejanosti in najrazličnejše oblike neposredne socialistične demokracije. Vendar pa prav v osnovnih organizacijah še vedno manjka kohezivni proces horizontalne politične sinhronizacije. V krajevni skupnosti bo šele treba uresničiti to teritorialno, horizontalno samoupravno integracijo, da bi se tudi tu zares uveljavila delovni človek in delovna organizacija kot temeljna nosilca razširjene reprodukcije. Vprašanje teritorialnega samoupravljanja ima širši pomen in ni omejeno zgolj na zbere volilcev in krajevne skupnosti, zlasti ko jih sestavljajo skupine aktivistov in komunalni problemi. Razmišljanja o tem, da bi ustanovili zbor krajevnih skupnosti v skupščinah občin, kakor tudi proces odpravljanja klasičnega proračuna in njegovega nadomeščanja s skladi, morebiti pa tudi razvoj sistema bruto osebnih dohodkov, navajajo k temu, da se politično organizirajo in ustrezno povezujejo vse bazične delegatske skupine kot tudi ves samoupravni mehanizem.

Izgrajevanje in izpopolnjevanje delegatskega sistema ter funkcija delegata v Zvezi komunistov lahko torej le olajšata proces demokratizacije družbenih odnosov. Tudi na tem področju bi raziskave lahko preverile: kakšen je odnos med delegatskim sistemom in političnim aktivom v praktični vsakdanji dejavnosti; kadrovska politika in morebitni pojavi privlačnosti politike ter večjega zanimanja posameznih struktur ali ljudi za funkcijo v Zvezi komunistov, kar lahko zmanjša politično reprezentativnost drugih samoupravnih struktur; odnos in pooblastila forumov in organov (konference, komisije za volitve in imenovanja, koordinacijski odbori in podobno), ki skrbijo za uveljavljanje načela kadrovske politike, s tem pa tudi za delegatski sistem. Navzlic nekaterim ocenam, da smo preorganizirana družba, bi se lahko končno pokazalo kot koristno, če bi ugotovili: katera dela delegati (programsko in dejansko) opravljajo, pa tudi tista dela, ki jih delegati opravljajo, morda pa tudi drugi ne.

6. *Družbeno pozicijo delegata* in na njej zasnovano strukturo organov ZK bi lahko verificirali med drugim tudi s tehle vidikov:

a) Status delegata v stroki in stopnja socialne varnosti nedvomno omejujoče vplivata na njegovo politično dejavnost. Fluidna politična stanja, migracijska gibanja in depresivne posledice gospodarske stagnacije vsekakor prispevajo k političnemu imobilizmu. Lahko bi torej ugotovili, da je splošno stanje v razvoju okolja navzoče tudi na področju kadrovskih rezultatov. Družbena pozicija delegata in njen vpliv na druge ali vpliv drugih na njo je torej v politični dejavnosti na določen način podaljšano družbeno razslojevanje s področja proizvodnje iz delovnih organizacij. To je ena možnih razlag

za občutno navzočnost predstavnikov enih ali pomankanje drugih družbenih kategorij iz aktivnega političnega življenja oziroma organov ZK.⁶

b) Po opravljanju funkcije in statusa v politični dejavnosti so delegati lahko amaterji, polprofesionalci ali profesionalni politični funkcionarji. Sodijo, da so v Zvezi komunistov Vojvodine v vse organe izvolili več kot 18 tisoč članov ZK, kar pomeni, da je vsak šesti član voljena oseba ali delegat. Velika večina voljenih opravlja svoje politične funkcije poleg rednega strokovnega, poklicnega dela.⁷ Če bi raziskovali družbene funkcije sleherne izmed teh kategorij, bi bilo koristno ugotoviti, kateri poklici so najpogostejši v vsaki izmed njih; kako se nekatere funkcije profesionalizirajo — katere socio-politične situacije vplivajo na to. S tega področja je zanimiva praksa kakor tudi izkušnje v materialnem nadomeščanju realnih stroškov delegatov, odsotnih z dela, zlasti pa sistem funkcionalnih dodatkov in drugih rešitev za določene funkcionarje, ki so hkrati v delovni organizaciji in opravljajo kako vidno funkcijo v občini.

c) Nacionalna struktura, starostna struktura in struktura po spolu delegatskega korpusa kaže tendenco usklajevanja s stanjem v osnovnih organizacijah. V Zvezi komunistov je bilo veliko storjenega, da bi zboljšali nacionalno strukturo organov ZK,⁸ vendar

* V ZK Vojvodine je le 3,8 odstotka članov iz vrst individualnih kmetijskih proizvajalcev, medtem ko jih je v občinskih konferencah 4,4 odstotka. V socialni strukturi prebivalstva Vojvodine je to najštevilnejša kategorija. Nekoliko bolje so zastopani delavci: s 24,2 odstotka sestavljajo največjo socialno skupino v občinskih konferencah ZK, vendar jih je manj kot v sestavi teh konferenc prejšnjega mandata (28 odstotkov), pa tudi v primerjavi z 38,6 odstotka, kolikor je delavcev v članstvu ZK Vojvodine. Izvolitev znanstvenih, kulturnih in znanstvenih, kulturnih in prosvetnih delavcev (17 odstotkov), vodilnega osebja v gospodarstvu in družbenih službah (12,4 odstotka) ter inženirjev in tehnikov (10,7 odstotka) v občinske konference ZK Vojvodine izraža njihov delovni položaj in bolj poudarjeni vpliv teh struktur v njihovih okoljih in organizacijah ZK.

⁷ V občinskih konferencah ZK je 99 (ali 2,6 odstotka) profesionalnih političnih funkcionarjev, 34 (0,9 odstotka) funkcionarjev v državni upravi in 27 (0,7 odstotka) plačanih funkcionarjev v predstavnih organih.

⁸ Nacionalna sestava prebivalstva, članstva konferenc ZK Vojvodine:

	% prebiv. v SAP Vojv.	članstvo ZK 31. 12. 1969	Sestava obč. konferenc	
			1967/68	1970
Srbov	54,9	71,9	64,8	64,8
Hrvatov	7,8	5,3	4,5	4,2
Črnogorcev	1,9	6,0	4,5	4,2
Jugoslovanov	—	1,9	—	1,5
Madžarov	23,8	9,4	17,4	17,5
Romunov	3,1	1,2	2,0	1,9
Slovakov	4,2	1,5	3,1	3,5
Rusinov	1,3	0,3	1,2	0,8
drugih	2,0	2,6	2,5	1,5

(Podatki so vzeti iz »Biltena pokrajinskega komiteja ZK Vojvodine«, št. 4/70.)

je očitno, da »nacionalnega vidika kadrovske politike Zveze komunistov ni mogoče rešiti s parcialnimi izboljšanja na tem ali onem področju, temveč s popolnejšim političnim proučevanjem celotnega kompleksa mednacionalnih odnosov v sedanjem času.«⁹

Proces pomlajevanja je očiten tako v sestavi članstva kot pri volitvah v organe ZK. Značilno je, da sestavlja najštevilnejšo starostno kategorijo tako imenovana srednja generacija. Bilo bi koristno, če bi ugotovili korelativno zvezo s strukturo organov ZK po drugih osnovah.

Eden izmed najbolj očitnih podatkov pa je disproporcionalnost v sestavi družbe, članstva ZK in organov ZK glede na spol. Velikansko število žensk v družbi ne vpliva ustrezno na to, da bi bile navzoče v članstvu ZK Vojvodine (22,8 odstotka ob koncu leta 1969). Vendar pa je že od nekdaj znano neskladje pri volitvah, tako da je zdaj med delegati, člani občinskih konferenc, le 538 žensk ali 13,9 odstotka. Najkrajše povedano — to je odsev političnega in ekonomskega položaja ženske v družbi kakor tudi odnosa članstva in organov ZK do tega dejstva.

č) Šolska in strokovna izobrazba delegatov kažeta, da se je Zveza komunistov usmerila k razpoložljivemu kadrovskemu potencialu, prizadevajoč si, da bi personalno združila uveljavitev v delovnem procesu s politično dejavnostjo in izkazano idejno ravniyo najrazvitejših delov družbe in svojega članstva.¹⁰ To je realna podlaga tudi za ustrezen slog dela organizacije in organov ZK, za ustrezno povezovanje političnih procesov z aktivnim prispevkom slehernega udeleženca. V tem smislu je čutiti potrebo po tem, da se raziskuje stanje in programirajo ukrepi pri idejno-političnem izobraževanju delegatov, da bi se bolje orientirali v zamotanih razmerah razvoja samoupravne družbe, stem pa bi obenem tudi bolje prilagodili Zvezo komunistov novonastalim socialnopolitičnim situacijam. To je zlasti pomembno za osnovne organizacije, kjer je formalno kvalifikacijo ali teoretično znanje mogoče zelo hitro preizkusiti v politični praksi in akciji.

d) Dekumulacija funkcij in v zvezi s tem razpoložljivi in izkoriščeni prosti čas se vsekakor pridružujeta interventnim dejavnikom pri izvolitvah in delu delegatov. Proces demokratizacije v Zvezi komunistov, stopnja doslednosti pri uveljavljanju razglašanih načel kadrovske politike in samoupravna politična uveljavitev novih ljudi, vse to je pripomoglo, da smo lažje premostili določen politično-kadrovski hermetizem, ki je relativno majhnemu številu ljudi omogočal, da so opravljali veliko funkcij. Kakor se je krepil neposredni vpliv osnovnih organizacij, tako se je širil potencialni krog nosilcev funkcij.

⁹ »Bilten ZK Vojvodine«, 4/70, str. 31.

¹⁰ Podatki o kvalifikacijah delegatov — »Bilten pokrajinskega komiteja ZK Vojvodine«, 4/70.

Kriterij sposobnosti in vse druge komponente, ki so že bile omenjene, bolj ali manj vplivajo tudi na bistveno vprašanje dekulacije — to pa je potreba po hitrejšemu procesu podružbljenja politike. Nedvomno se raven in vpliv funkcije delegata in organa ZK med seboj razlikujeta, zato je za verodostojno sklepanje o političnem dometu dekulacije nujno ugotoviti, na katerih političnih ravneh poteka; poleg kriterija o številu zadržanih funkcij je treba oceniti tudi njihovo specifično politično težo — kaj te pomenijo pri strukturiranju moči in odločanja ozioma ali se tudi te »odstopajo« drugim po določenih načelih.

Dejavnik razpoložljivega prostega časa verjetno ni na ravni drugih kriterijev o pomembnosti funkcije, vendar se pri demokratičnih volitvah, ko je zagotovljen ekvivalenten odnos med statusom delegata kot družbenega priznanja in njegovih osebnih vrednot, kaže v tolikšni meri, kolikor socialni status delegata vpliva na možnost, da opravlja voljeno funkcijo. Strukturalne, socialne in profesionalne spremembe v družbi postavljajo ljudem čedalje večje zahteve. Zato bo v prihodnje mera med zadovoljevanjem takšnih zahtev in ukvarjanjem (bodisi amatersko ali profesionalno) s politično dejavnostjo tudi subjektivno in družbeno najtežja za enakomerno izkazovanje vseh človekovih vrednot in ambicij.

— — —

Ni težko dokazati, kako nujno je izpopolnjevati vsebino dela organizacije in organov ZK in jo prilagajati procesu, ki dinamizira odnose in povzroča polarizacijo ter diferenciacijo ljudi na tiste, ki se prilagodijo in pravočasno dojamejo duha časa, in druge, čigar pozicija opazovalcev pomeni omejujoče dejstvo ne le zanje, temveč tudi za vso družbo.

Čaka nas še občutljivo raziskovanje vseh okoliščin, ki bodo nastale spričo pospešenega poteka tehnološke revolucije in njenega učinkovanja na politično organiziranje občanov, pa tudi Zveze komunistov.

Osnovne organizacije Zveze komunistov širijo družbeni prostor svojega vpliva. Ena izmed predpostavk in pogojev za njihovo občutnejšo navzočnost pri koncipiranju in uresničevanju stališč ter sklepov Zveze komunistov v vsakem okolju je zajeta vsekakor v avtentični politični funkciji, ki jo ima v tem procesu delegatski sistem.

Občan v krajevni skupnosti

1. Eden izmed stebrov pri razvoju občinske samouprave je krajevna skupnost. Bližnje ustavne spremembe (drugi del ustavnih sprememb — 1972), ki bodo dopolnile naš komunalni sistem, bodo nujno morale zajeti tudi krajevno samoupravo v občini. 113. in 114. člen republiške ustave, ki se nanašata na krajevno skupnost, koncipirata krajevno skupnost zgolj kot obliko, v kateri občani neposredno odločajo o zadovoljevanju svojih potreb. Danes pa je krajevna skupnost že prešla svoj »komunalno potrošniški karakter« in bodo morale ustavne spremembe njeno koncepcijo spraviti na višjo raven z namenom, da se krajevna skupnost še popolneje razvije kot samoupravna asociacija občanov na določenem območju in da postane kraj, kjer se bo na resnično demokratičen način izražalo »vse bogastvo idej, iniciativ in mišljenj občanov in se ustvarjali materialni in družbeni pogoji za njihovo realizacijo«.¹

Krajevne skupnosti kot samoupravne skupnosti in bistveni element neposredne socialistične demokracije omogočajo občanom, da se vključujejo tudi v politično življenje in odločanje v občini in tudi da vplivajo na širše družbenopolitične skupnosti. V sedanjih razpravah o komunalnem sistemu so prišli do soglasja o tem, da se poveča vloga krajevne skupnosti. Občan v krajevni skupnosti je križišče različnih interesov. V krajevni skupnosti odloča, razpravlja, izvršuje, nadzira itd., pri čemer je velikega pomena, da je o vseh problemih temeljito obveščen. Pri tem gre za integracijo njegove osebnosti — osebnosti občana in osebnosti delovnega človeka — v enotno samoupravno osebnost. Krajevna skupnost vzpostavlja integralni odnos med delom in eksistenco, med organizacijo združenega dela in teritorialno organizacijo družbe. Krajevna skupnost je središče, kjer se uresničuje proces spreminjanja klasične politične družbe v samoupravno socialistično družbo. S pomočjo krajevne skupnosti se premaguje administrativno-etatistična psihologija, ki

¹ Prof. dr. Milivoje M. Andrejević: »Krajevna skupnost v teoriji in praksi« (referat na marčnem posvetovanju o komunalnem sistemu v Beogradu).

teži za tem, da bi vse odnose reševala po poti oblasti in državne discipline.²

2. Pri definiranju krajevne skupnosti naletimo na ožje in širše gledanje na krajevno skupnost. V naši ustavi (zvezni in republiški) je podana koncepcija krajevne skupnosti v ožjem smislu. Iz člena 104 zvezne ustave izhaja, da je krajevna skupnost trajna, življenska, samoupravna in demokratična skupnost prebivalcev določenega območja. Občani vaških in mestnih naselij neposredno uresničujejo samoupravljanje na področju dejavnosti, s katerimi se neposredno zadovoljujejo potrebe delovnih ljudi in njihovih družin. Republiška ustava to določilo zvezne ustave le konkretizira s tem, da omenjene dejavnosti našteva (113. člen).

Širše gledanje pa jemlje krajevno skupnost kot totalno lokalno skupnost, to je kot skupnost samoupravnih odnosov na določenem območju z vsemi institucijami in oblikami upravljanja in organiziranja družbenega življenja. Krajevna skupnost predstavlja po tej koncepciji celoto občanov in aktivnosti na določenem območju.³

Drugo (širše) gledanje na krajevno skupnost je v skladu s prakso v Sloveniji, kjer se krajevna samouprava marsikje razvija prek doslej danih okvirov, kar je videti naprimer iz tega, da ob odločitvi občanov, da ustanovijo krajevno skupnost, občinska skupščina zgolj formalno potrdi tak samoupravni dogovor prebivalcev danega območja; dalje, pri prenosu pristojnosti z občine na krajevno skupnost, ko se občani v dogovoru z občinsko skupščino sami odločijo, da bodo nekatere zadeve iz občinske pristojnosti sami urejali, itd.

Obstajajo tudi druga mnenja o tem, kaj je krajevna skupnost. Nekateri v krajevni skupnosti ne vidijo nove kvalitete⁴ v primerjavi z nekdanjimi krajevnimi odbori na podeželju, ki so bili podaljšana roka občinske skupščine in stanovanjskih skupnosti v mestih, in zagovarjajo razvoj krajevne skupnosti v smeri ekspoziature občinskih služb (male podobčine itd.). Etatiistična stališča govore o krajevni skupnosti kot »biroju« vodstev družbenopolitičnih organizacij in organov. So tudi stališča, ki vidijo v krajevni skupnosti predvsem organizacijo, dalje, poslovno organizacijo itd.

3. Krajevne skupnosti gotovo pomenijo bistveno vprašanje našega političnega sistema. Občan postane kompleten samoupravljaec (celovita socialistična osebnost) ob taki zasnovi krajevne skupnosti, da se »bo v njej soočal z realno problematiko vsakodnevnega družbenega življenja, obenem pa bo krajevna skupnost oblika, preko katere se občani bolj neposredno vključujejo v politično življenje

² Loco citato.

³ Loco citato.

⁴ Krajevne skupnosti zamenjujejo administrativno-hierarhične odnose z novim sistemom samoupravnih odnosov, ki temelje na enotnosti trajnih interesov samoorganiziranja in samopovezovanja njenih članov.

in odločanje v občini in širših družbenopolitičnih skupnostih« (Edvard Kardelj).

Obrisi prihodnje strukture občinske skupščine (sestavljali naj bi jo delegati organizacij združenega dela, delegati krajevnih skupnosti in delegati samoupravnih interesnih skupnosti) kažejo, da je ob delovni organizaciji krajevna skupnost drugi temelj naše samoupravno organizirane družbe. Krajevne skupnosti so pogoj, da se občina razvije v resnično skupnost. Omogočajo odpiranje lokalne družbe k ožjemu in širšemu družbenemu okolju. Povezujejo se z drugimi krajevnimi skupnostmi, z delovnimi organizacijami itd. — s samoupravnimi in družbenimi dogovori. S tem postaja dejavnik socialne integracije družbe in njen integralni del.⁵

Krajevna skupnost je kraj, kjer se preverja skupščinski sistem delo občinske skupščine, njenih organov itd. Pri razvijanju krajevne samouprave je velikega pomena ustvarjanje takih okoliščin, ki bodo omogočale vpliv njenih članov na odločanje o porabi sredstev, namenjenih za splošne družbene potrebe tako v komuni kakor tudi v širši družbenopolitični skupnosti.

Oblike, v katerih se izraža dejavnost prebivalcev krajevne skupnosti, so zbor občanov, zbor potrošnikov storitev, sveti potrošnikov (dobrin in storitev), skupščina krajevne skupnosti, svet krajevne skupnosti, njene komisije itd. Napačno je mnenje, da krajevna skupnost negira nekatere naštetje in druge oblike organiziranosti občanov — na primer posebno zbere volilcev.⁶ Če vsaka taka oblika pomeni določeno interesno organiziranost, potem ima vsaka pravico do obstoja. Krajevna skupnost jim ni konkurent in ne substitut. Je koordinator vseh teh in drugih dejavnikov na svojem območju.⁷

4. Na že omenjenem posvetovanju o komunalnem sistemu v Beogradu je tekla beseda tudi o problemih monotipske organiziranosti krajevne skupnosti, materialnega položaja krajevne skupnosti, odnosa krajevne skupnosti do organizacij združenega dela in do občinske skupščine, obsega normiranja krajevne skupnosti in njene dejavnosti, itd.

Kot pri organizaciji občinske samouprave se tudi glede krajevne skupnosti zavrača načelo monotipske (uniformne) organiziranosti. Oblike samoorganiziranosti krajevne skupnosti morajo biti preproste, funkcionalne in fleksibilne. Glede na okoliščine (socialno-ekonomske in druge), čas in zahteve določenega okolja.⁸ Ko se zavzemimo za samoorganiziranje krajevne skupnosti, nam mora biti jasno, da ima regulativa le še funkcijo, ki omogoča razvoj krajevne skupnosti.

⁵ Loco citato.

⁶ Prav pri zborih volivcev je bilo izraženo stališče, da v razviti lokalni samoupravi ni več potrebe, da bi še obstajali. To stališče spregleda, da gre v tem primeru za različni, neprimerljivi kvaliteti.

⁷ Loco citato.

⁸ Loco citato.

Glede odnosa krajevne skupnosti do delovnih organizacij, v katerih so zaposleni njeni člani, je danes v glavnem doseženo soglasje, da je obojestransko koristen in življenjsko pomemben. Krajevna skupnost in delovna organizacija sta med seboj povezana temelja naše samoupravno organizirane družbe. V tem kontekstu meni tovariš Kardelj, da je zelo važno dati krajevnim skupnostim samostojno materialno podlago in da bi »delovne organizacije bilo bolj usmerjati k temu, da bi preko svojih delavcev sodelovale pri financiranju krajevnih skupnosti, kjer le-te živijo. S tem bi se delavski sveti, hkrati s tem pa tudi delavski razred, po svojih delavcih, čutili odgovorne za delo krajevnih skupnosti in komun, kjer delavec živi, to je za vsa področja družbenega in kulturnega življenja tega delovnega človeka. S tem bi delavski sveti in delovni kolektivi, pa tudi delavski razred ne bili več odmaknjeni, usmerjeni samo k proizvodnji, temveč bi se odprli tudi do ostalih področij družbenega dela in življenja, ki so nedvomno obojestransko povezana z interesi delovnega človeka in njegove delovne organizacije.«⁹ Samostojna materialna podlaga krajevne skupnosti naj bi torej negirala do zdaj obstoječe predvsem davčno in proračunsko financiranje dejavnosti krajevne skupnosti.

To bi bila samo nekatera vprašanja, ki sem jih želel poudariti v pričujočem sestavku, pri čemer se zavedam, da so še mnoga druga, ki terjajo odgovore, vendar bi to presegalo okvire, ambicijo in namen tega prispevka. Posebno pomembno se mi zdi, da se ustavnih dopolnitev našega komunalnega sistema, ki bodo zajele tudi sedanjo koncepcijo krajevne skupnosti, lotimo z veliko mero odgovornosti in strokovne temeljitosti. Čas do l. 1972 to omogoča. Pri tem je treba proučiti vse izkušnje in analize dosedanjega delovanja krajevnih skupnosti, da bi preprečili neustrezno ustavno koncepcijo krajevne skupnosti v našem družbenopolitičnem in samoupravnem sistemu. Izogniti se moramo temu, kar je prof. Pusić na beograjskem posvetovanju lepo definiral kot ideološki voluntarizem in optimizem, ki se kaže v reku, da mi vse zmoremo, kar hočemo, in katerega posledica je ta, da je razlika med realnim družbenim življenjem in ideološko preoptimističnimi modeli našega samoupravnega družbenopolitičnega sistema zelo velika.

⁹ Edvard Kardelj: »Razvoj samoupravljanja in družbenopolitičnega sistema v komunice. Izvlečki iz pogovora s predstavniki družbenopolitičnih organizacij Niša o razvoju samoupravnih družbenih odnosov in političnega sistema v komunih.« *Delo*, 16. in 17. 12. 1970, str. 3.

Posebni programi družbene stanovanjske pomoči

I

Družbena stanovanjska pomoč v širšem pomenu obsega subvencijo k stanarini, dodeljevanje najemnih stanovanj v uporabo, odobravanje ugodnih stanovanjskih posojil in v nekaterih državah tudi pomoč lastniku pri odplačilu obveznosti. Družbena stanovanjska pomoč ima torej dve temeljni obliki, in sicer: pomoč pri reševanju stanovanjskega vprašanja (dodeljevanje najemnih stanovanj, premiranje namenskih varčevalnih vlog, odobravanje ugodnih stanovanjskih posojil) in pomoč v fazi uporabe stanovanja (subvencija k stanarini, pomoč pri odplačevanju obveznosti iz namenskih stanovanjskih posojil).

Za obstoječi sistem družbene stanovanjske pomoči bi mogli reči, da je precej nediferenciran. To velja zlasti za sorazmerno centralizirane oblike družbene stanovanjske pomoči, kot je npr. subvencija k stanarini, bančna posojila; ugotoviti pa moramo, da so v marsikateri delovni organizaciji že izoblikovali merila, po katerih gre ta pomoč v obliki najemnih stanovanj ali posojil najpotrebnejšim.

Sedanja subvencija k stanarini gre vsem imetnikom stanovanjske pravice, ki stanujejo v družbenih najemnih stanovanjih, ne glede na višino njihovih osebnih prejemkov in to linearno v odstotku od stanarine, ki jo plačujejo, kar pomeni, da dobiva stanovalec z večjimi dohodki, ki praviloma stanuje v večjem stanovanju, tudi večjo subvencijo.

Poslovne banke dajejo posojila varčevalcem, ki se vključujejo v namenski varčevalni sistem za nakup stanovanja, in to po objektivnih merilih, kot je na primer varčevalna doba. Delovne organizacije morajo s svojimi skromnimi sredstvi reševati dve vrsti problemov; predvsem rešujejo kadrovska stanovanja (stanovanja za strokovnjake, včasih za vodilne delavce), za reševanje stanovanjskih vprašanj delavcev z nižjimi prejemki pa jim ostane manj sredstev. Ker jim primanjkuje denarja, se praviloma odločajo za stanovanjsko pomoč pri reševanju stanovanjskih vprašanj, tako da dajejo posojila, pri čemer pa ostajajo nerešeni številni stanovanjski problemi, zlasti pro-

blemi delavcev z najnižjimi osebnimi dohodki, ker ti praviloma niso sposobni, da bi najeli in odplačevali posojilo. Pripomniti moramo, da se je ob močnih inflacijskih gibanjih del delavcev s poprečnimi in nižjimi dohodki odločal za najemanje stanovanjskih kreditov, kolikor jih je mogel dobiti, ker so inflacijska gibanja razvrednotila realno vrednost odplačil in zmanjševala njihov delež v družinskih proračunih, če pa se bo gospodarstvo bolj umirilo, pa se ne bo mogoče v večji meri zanašati na inflacijske učinke, ki so v nekem smislu odtujevanje sredstev tistim, ki so jih ustvarili.

II

V letu 1970 so si predstavniki Slovenije na raznih ravneh prizadevali, da se stanovanjska zakonodaja prenese v republike. To velja zlasti za prizadevanja okoli temeljnega zakona o izdvanju sredstev za stanovanjsko zidavo, glede katerega so se nekateri zavzemali, da bi bolj ali manj enotno urejal reševanje stanovanjske problematike v Jugoslaviji. Ta zakon bi v svoji prvotni verziji znatno otežkočil izvajanje stanovanjske politike, katere prve temelje dajejo izhodišča za resolucijo o nadaljnjem razvoju stanovanjskega gospodarstva v SR Sloveniji. Temeljne značilnosti predvidenih izhodišč so v tem, da ostaja vse do leta 1975 skrb za rešitev stanovanjskega vprašanja na pričakovalcu stanovanja, ki mu pomaga njegova delovna organizacija, da pa se v občinah zagotove solidarnostna sredstva, ki bi omogočila družbeno intervencijo pri zidavi najemnih stanovanj za občane nekaterih kategorij (za občane z nižjimi osebnimi prejemki itd.), za premiranje varčevalnih vlog, za ugodnejša posojila, za subvencijo k stanarini in za pomoč pri odplačevanju obveznosti iz stanovanjskih posojil. Ta pomoč naj bi bila namenjena po diferenciranih merilih občanom nekaterih kategorij.

Omenjeni temeljni zakon o izdvanju sredstev za stanovanjsko zidavo so v zvezni skupščini sprejeli, vendar z bistvenim dopolnilom, da velja toliko časa, dokler ga republike ne bodo nadomestile s svojimi zakoni.

S tem določilom je zasvetila zelena luč, da bomo to pomembno in obsežno vprašanje samoupravno urejali v republiki; ta bo mogla te stvari urediti tako, kot to ustreza njenim materialnim možnostim, njenim potrebam in ne nazadnje njeni gospodarski, kulturni in sploh splošni družbeni razvojni stopnji.

III

Zidava najemnih stanovanj je le del celotne stanovanjske graditve. Poleg zidave najemnih stanovanj bodo ob ustrezni pomoči delovnih organizacij in bank tudi občani sami zidali veliko stanovanj s svojimi lastnimi sredstvi.

V okviru same zidave najemnih stanovanj bo treba tudi v prihodnje graditi stanovanja za strokovne kadre, del stanovanj bo mo-

goče graditi v čisto komercialne namene, delovne organizacije bodo same kupovale oziroma gradile najemna stanovanja za svoje delavce, poleg tega pa bo treba z intervencijskimi solidarnostnimi sredstvi spodbujati oziroma zagotavljati zidavo najemnih stanovanj za nekatere kategorije občanov. V okviru zidave najemnih stanovanj pa bomo morali posvetiti posebno pozornost zlasti zidavi stanovanj za tele namene:

- a. zidava stanovanj za samske delavce
- b. zidava stanovanj za mlade družine
- c. zidava stanovanj za upokojence
- d. zidava stanovanj za borce NOB
- e. zidava stanovanj v okviru nadomeščanja dotrajnega stanovanjskega fonda.

Zidava stanovanj za samske delavce

Statistični podatki nam kažejo, da je veliko strukturalno neskladje med številom samskih stanovanj in številom samskih gospodinjstev. Tudi če gledamo stvari v gibanju, bomo ugotovili, da išče mehanski prirastek prebivalstva v večjih mestih v začetku predvsem samsko stanovanje, prav tako pa tudi mladi občani, ki se osamosvajajo.

To trditev potrjujejo tudi statistični podatki; tako je prišlo v letu 1961 v Ljubljani 4,20 oseb na eno stanovanje, v letu 1970 pa 3,59 oseb na eno stanovanje, pri tem pa se je povečalo število gospodinjstev, ki nimajo stanovanjske pravice.

Samski delavci, ki nimajo sreče, da bi prišli v samske domove, si skušajo urediti stanovanjsko vprašanje s podnajemniškimi odnosi, kjer pogosto plačujejo poleg stranskih dajatev (elektrika, ogrevanje, voda itd.) podnajemnino, ki je višja od stanarine za celo stanovanje, ki ga uporablja stanodajalec. Nakopičene probleme lahko rešimo samo tako, da ustvarimo ustrezno materialno bazo, to je z zidavo samskih domov zaprtega in odprtega tipa.

Samski domovi zaprtega tipa so tisti, ki so namenjeni samo delavcem ene delovne organizacije oz. samo delavcem delovnih organizacij, ki so prispevale sredstva za zidavo. Zdaj imajo samske domove zlasti gradbena podjetja, rudniki, večje industrijske organizacije in komunalna podjetja.

Samski domovi odprtega tipa naj bi bili namenjeni za druge samske delavce, zlasti za tiste, ki so zaposleni v družbenih službah in v manjših podjetjih, kjer nimajo možnosti, da bi lahko sami urejali to vprašanje.

Investitorji za samske domove zaprtega tipa naj bi bile zainteresirane delovne organizacije, družba (obč. skupščine) pa bi zidavo teh domov spodbujala z ugodnimi posojili iz solidarnosti sredstev.

Isto bi veljalo za samske domove odprtega tipa, investitorji pa bi bila stanovanjska podjetja ali tudi občine.

Kot mlado družino bi lahko označili zakonca z enim otrokom oz. zakonca brez otrok do 30. ali 35. leta starosti. Glede mladih družin veljajo iste ali podobne ugotovitve kot glede samskih delavcev. Še posebej velja poudariti, da pomanjkanje stanovanj za mlade družine v znatni meri vpliva na nataliteto.

Zaradi neurejenih stanovanjskih vprašanj so v Sloveniji v letu 1968 odobrili 22 % vseh splavov, v mariborski regiji z veliko koncentracijo industrije pa celo 41 % vseh splavov. (Po podatkih Zavoda SR Slovenije za zdravstveno varstvo). Rezultat pomanjkljive družbene skrbi za stanovanjska vprašanja mladih družin je bila tudi usmeritev v »črno« gradnjo, in to na škodo otrok.

Zidava najemnih stanovanj za mlade družine naj bo ena od oblik urejanja stanovanjskih vprašanj za to kategorijo občanov in to zlasti za občane z nižjimi dohodki.

V razmerah stabilnega gospodarstva bi bilo dolgoročno varčevanje staršev za stanovanja mladoletnih otrok ena od pomembnih oblik zagotavljanja sredstev za urejanje stanovanjskih vprašanj mladih družin in vir sredstev za stanovanjsko zidavo. Urejanje stanovanjskih vprašanj mladim družinam je predvsem skrb za zdravo rast in razvoj prihodnjih generacij.

Zidava stanovanj za upokoјence

V procesu življenja in razvoja družine kot biološke skupnosti staršev in otrok pridemo do dobe, ko si otroci ustvarjajo svoje družine in nemalokdaj tudi ločena gospodinjstva. Stanovanje postaja pretesno za dve generaciji oz. že za tretjo generacijo ali pa ostajajo starši sami v velikem stanovanju. V obeh primerih je v interesu družbe, da upošteva želje tistih starejših ljudi — upokoјencev, ki bi hoteli preživeti jesen življenja v prostoru, ki bi ustrezal njihovim potrebam. Staro večje stanovanje naj ostane mlajšim družinam z otroci.

V vseh navedenih primerih naj bi najemna stanovanja zidali iz namenskih solidarnostnih sredstev ali z njihovo pomočjo, v primeru upokoјenskih stanovanj bi za to porabili sredstva, ki bi jih namensko izdavalili od pokojnin, kot je to že sedanja praksa (4 % stan. prispevek).

Druga značilnost, ki bi naj bila skupna zidavi stanovanj za samske delavce, zidavi stanovanj za mlade družine in zidavi stanovanj za upokoјence, je v tem, da bi bila ta stanovanja vezana na namensko uporabo. Če hočemo rešiti čimveč stanovanjskih vprašanj in če nočemo, da je stanovanjska pravica privilegij za tistega, ki je po sreči prišel do najemnega stanovanja, bomo morali delovnim kolektivom omogočiti, da s svojimi samoupravnimi akti zagotovijo namensko uporabo stanovanj in da zagotovijo, da pričakovalci, ki to zmorejo,

sami vlagajo v stanovanjsko zidavo tudi potem, ko bodo dobili namensko najemno stanovanje.

To pa pomeni, da bomo morali tudi na tem področju prepustiti delovnim kolektivom, ki dajo sredstva za zidavo stanovanj, da sami oblikujejo pravice in obveznosti zlasti glede prenehanja najemnega stanovanjskega razmerja, seveda tako, da bodo upoštevali tiste kogentne norme, ki naj zagotove občanom temeljne pravice in ki naj preprečijo morebitno samovoljo.

V primerih, ko bomo namenska najemna stanovanja dajali mladim družinam, moramo omogočiti dodelitev stanovanja za določen čas in podobne rešitve, ki bodo stanovalca, ki bo to zmožel, silile, da bo vlagal denar za ureditev svojega stanovanjskega vprašanja namesto v oblike terciarne potrošnje ali v nakup dragih avtomobilov, zidavo vikendov in podobno.

Zidava stanovanj za borce NOB

Ureditev stanovanjskih vprašanj za borce NOB je moralni dolg naše družbe.

Za urejanje stanovanjskih vprašanj borcev NOB imamo sistem, ki zagotavlja sredstva, in sicer v te namene dajemo 20 % od sredstev, ki se obvezno izvajajo za stanovanjsko zidavo. Če ne bo podaljšana veljavnost republiškega zakona, ki ureja zbiranje teh sredstev, bomo morali zagotoviti v ta namen del solidarnostnih sredstev.

Nadomestitev dotrajanega stanovanjskega fonda

Iz podatkov o strukturi obstoječega stanovanjskega fonda (kolikor so dosegljivi) je razvidno, da imamo glede na starost in kvaliteto stanovanj dve veliki skupini stanovanj, in sicer:

a. Stanovanja, ovrednotena s 40—80 točkami oziroma okoli teh vrednosti; ta stanovanja so praviloma iz časa pred prvo svetovno vojno in jih je dobra tretjina stanovanjskega fonda.

b. Stanovanja ovrednotena s 100—140 točkami oz. okoli teh vrednosti; ta stanovanja so praviloma iz časa po drugi svetovni vojni in predstavljajo več kot tretjino stanovanjskega fonda. Slabši stanovanjski standard stanovanj, katerih uporabna vrednost je ovrednotena z deset ali dvajset točkami, si bomo lažje predstavljali, če vemo, da bi bilo poprečno stanovanje ovrednoteno z 90—110 točkami.

Med stanovanji, ki so ovrednotena z do 80 točkami, so stanovanja brez kopalnic, pogosto z nadomestno elektriko, z vodo na dvorišču ali včasih na hodniku, s suhimi stranišči in podobno.

V nekaterih primerih gre za nekdanje shrambe brez oken, ki so jih preuredili v stanovanjske prostore, za poslovne prostore, zasilno preurejene v stanovanjske prostore, za bivališča v kletih in podobno. V to skupino moramo šteti tudi stanovanjske objekte, ki so jih postavili iz lažjih materialov in so povsem dotrajani.

Dotrajana stanovanja v družbeni lasti in stanovanja, ki ne ustrezajo minimalnemu življenjskemu standardu, bomo morali nadomestiti ali v posameznih primerih temeljito rekonstruirati. V prvem obdobju bomo morali nadomestiti in obnoviti stanovanja, ovrednotena z manj kot 80 točkami, in tako dalje, da bo mogoče stanovalcem zagotoviti normalne bivalne razmere. V ta namen bomo morali uporabiti predvsem amortizacijo sklada stanovanjskih hiš.

Posebni programi naj bodo le del zidave najemnih stanovanj, in sicer za tiste kategorije, katerim naj velja posebna družbena skrb, in za občane v tisti dobi življenja, ko od njih ni mogoče niti zahtevati niti pričakovati, da bi mogli sami urediti svoje stanovanjsko vprašanje.

Menim, da moramo glede stanovanj za nekatere namene (zlasti stanovanja za samske delavce, stanovanja za mlade družine) odstopiti od togih oblik univerzalne stanovanjske zaščite in da moramo upoštevati okoliščino, da se stanovanjske potrebe gospodinjstva (zlasti glede na stanovanjski prostor) v teku življenjske dobe družine spreminjajo.

Namenska uporaba stanovanj bi omogočila primernejšo razmestitev stanovalcev glede na njihove resnične potrebe, pri tem pa bi mobilizirala po možnosti tudi sredstva pričakovalca. Skrb družbe pa se seveda ne sme nehati pri namenskih najemnih stanovanjskih, ampak se mora nadaljevati z zidavo najemnih (družinskih) stanovanj in z družbeno pomočjo občanom, ki bi sami zmogli breme ureditve svojega stanovanjskega vprašanja. Ta družbena pomoč naj bi imela obliko primerjanja namenskih varčevalnih vlog pred nakupom ali zidavo stanovanja ali hiše in obliko družbene stanovanjske pomoči odplačilu obveznosti.

Pri urejanju stanovanjskih vprašanj moramo upoštevati dejstvo, da se občani glede možnosti, da rešujejo stanovanjsko vprašanje, razporejajo v tele razrede:

— občani z nižjimi osebnimi dohodki, za katere bo treba zagotavljati (namenska in družinska) najemna stanovanja in jim zagotoviti tudi subvencijo k stanarini;

— občani z osebnimi prejemki, ki presegajo povprečne prejemke in ki lahko ob ustrezni družbeni pomoči sami uredijo svoje stanovanjsko vprašanje. Za te občane bi prišla v neki določeni življenjski dobi v poštev namenska najemna stanovanja, poleg tega še premiranje varčevalnih vlog in pomoč pri odplačilu obveznosti;

— občani, katerih osebni dohodki sodijo v najvišje kategorije, pa organizirane družbene pomoči iz *solidarnostnih sredstev* ne bodo potrebovali.

Kulturna integracija (ali dezintegracija) mesta in vasi*

I

Ko je Lewis Mumford opisoval (a seveda tudi kritiziral) razmere v modernem mestu — te je označil z duhovito periodizacijo: megalopolis — tiranopolis — nekropolis — in jih ovrednotil kot barbarizem, je na nekem mestu (*The Culture of Cities*, str. 289) zapisal tudi tole: »...impulz k agresivnemu podjetništvu (enterprise) in podjetniški agresiji se povečuje, medtem ko volja do moči zmanjšuje privlačnost vseh drugih prilastkov življenja: občutek za moralo slabi in razpoloženje za kulturo postaja vse bolj impotentno. Standardizacija, največ v 'pecuniarnih' oblikah, kulturnih proizvodov v umetnosti, književnosti, arhitekturi in jeziku. Mehanična reprodukcija stopa na mesto izvirne umetnosti: velikost odriva obličnost: obseg nadomešča pomembnost...«

Ta radikalna kritika modernega (vele)mesta, ki je hkrati radikalna kritika sodobne svetovne potrošniške družbe, temelječe na kapitalistični ekonomiji (glavno mesto — kapitalno mesto — la capitale), pozna tudi pozitivno alternativo — novo urbano ureditev skupaj z novimi družbenimi odnosi.

Ko premišljujemo o usodi kulture v naši deželi oziroma o vlogi naše dežele v univerzalni kulturi, moramo vsekakor upoštevati tudi nekatere omejitve v zvezi z naravo družbenih sistemov, vendar kaže, da bi nekaj elementov, ki jih opisuje Mumford, mogli prav dobro uporabiti tudi za razmere v kulturnem življenju naših večjih mest. Naša gledališča, naše koncertne dvorane, naši kinematografi privlačijo vse manjše število obiskovalcev. O tem govore številni podatki (glej material: Kulturne dejavnosti na področju mesta Ljubljana — pripravila MK ZKS Ljubljana, nato material: Kulturne dejavnosti v Sloveniji — pripravil RS za prosveto in kulturo SRS, 1969). Število obiskovalcev ene predstave v Drami SNG je padlo od 405 (v sezoni 1965/66) na 352 (v sezoni 1967/68). Indeks obiska

* Referat na dubrovniškem posvetu sociologov — 11. februar 1971.

koncertov v Sloveniji je padel s 100 v letu 1955 na 78 v letu 1968. V zvezi s temi procenti in indeksi naj povemo še nekaj: obiskovalci kulturnih prireditev so *a priori* zelo majhen del prebivalstva mesta (vseh abonentov Slov. Filharmonije je bilo v sezoni 1969/70 — 817, po eno predstavo iz repertoarja Drame pa je videlo 2564 abonentov. Če bi bili to sami Ljubljanačani (število tistih, ki prihajajo na prireditve iz drugih krajev, je zelo skromno — za Opero SNG je procent abonentov iz drugih krajev 10,8, za Dramo SNG 8,3), bi lahko ta del izrazili v 0,54 % (za koncertno publiko) in v 1,7 % (za gledališko občinstvo). Tedaj je del prebivalstva, ki se lahko imenuje »kulturni« — seveda v zelo ozkem pomenu te besede — izredno majhen; glede na to, da se obiski kulturnih institucij najverjetneje akumulirajo — v nobenem primeru ne bi mogli govoriti o več kot 2 % prebivalstva ožje Ljubljane, ki redno obiskujejo nacionalne kulturne institucije, kot so SF ter SNG.

Da bi bil položaj jasnejši in sklepi smelejši, je treba opozoriti še na strukturo obiskovalcev-abonentov teh institucij, ki jih konec koncev imamo za kulturne institucije in prostore, kjer se proizvajajo najkvalitetnejša umetniška dela — čeprav bi jih lahko pejorativno imenovali tudi mrtvaške hrame ali muzeje tradicionalne kulture s karakteristiko nacionalnih mitologij ter eshatologij. Med abonenti koncertov SF ni *niti delavcev niti kmetov*, niti enega samega. Vodijo seveda intelektualci (visoka šola) z 32,8 %, sledijo pa jim študentje (28,7 %), uslužbenci (10,5 %), gospodinje (7,5 %) ter upokojenci (6,2 %). Med abonenti Opere so delavci na predzadnjem mestu — z 0,4 %, vodijo pa še vedno intelektualci (22,5 %), uslužbenci (22,5 %), upokojenci (20 %), študentje (18,6 %) in gospodinje (9,8 %). V Dramo se delavci ne prikažejo, prvo mesto zavzemajo študentje (26 %), za njimi pa je podobna vrsta kot v drugih ustanovah.

Kaj to, kar smo pravkar opisali, pravzaprav pomeni? Ali to pomeni neko začasno neuravnoteženost sistema kulturne potrošnje? Ali pomeni neustrezno kulturno produkcijo? Ali je vprašljiv družbeni sistem sam, ki je zdrvel v neko obsežnejšo in resnejšo krizo?

Prva hipotza, ki je ne bi bilo težko preveriti, je ta, da je v življenju družbe/mesta prišlo do položaja, ki ga kritizira Mumford (ob njem pa so še Adorno, Horkheimer, Marcuse in v glavnem vsi marksistični misleci), to pa je položaj, ko »razpoloženje za kulturo postaja vse bolj impotentno« (nemočno/nemoško: gospodinje, upokojenci, kulturniška, intelektualna elita — ki si izmišlja sanjski svet preteklosti). Nastalo je takšno razmerje, da je neki določeni tip kulture postal izključna last nekega razreda, ki se je zaprl v svoj lastni krog. Ta krog bi Robert Escarpit imenoval »circuit lettré«, v bistvu pa gre za precej natančno določen družbeni sloj — intelektualcev, uslužbencev, upokojencev — poenostavljeno bi ga lahko imenovali tudi »superstruktura«, družbena elita ali »vrhnja stavba« — ki to, kar proizvede, kar seveda ni veliko, potroši znotraj svojega lastnega kroga. Gre za specifični samo-alimentirajoči se, avtarkični

sistem, ki zgublja na družbenem odmevu, čeprav njegov obstoj ni brez posledic za funkcioniranje kulture v celotni družbi.

Na mesto tega tradicionalnega profesionalnega tipa kulture, a z njegovo podporo — je vstopil novi tip, ki ga poznamo pod imenom *množična kultura*. Gre za »standardizacijo« oziroma »mehanično reprodukcijo«. Kaj pomeni — z njegovo podporo? Množična kultura je pravzaprav standardizacija, multiplikacija, mehanična reprodukcija klišejev elitne kulture. V množični kulturi ni prostora za iznajdbe.

Kot je opazil tudi Mumford, je v času standardizacije ter industrializacije splošna usmeritev k agresivnemu podjetništvu, tj. usmeritev k brezobzirni ekonomiji, tj. tehniki, mehaniki, a to pomeni, k matematizaciji in racionalizaciji. V tem času mesto, čeprav zamišljeno kot moderen dom sodobnega proizvajalca, ne more ohraniti one svobode, ki je značilna za prostranstva naravnega življenja na vasi. Predvsem mesto ne more ohraniti individualnosti. Veliki individualist umetnik beži z mesta, beži od ekonomije, tehnike, birokracije, matematike, racionalizacije in industrije. Na neki način se umetnik (seveda tradicionalnega tipa) vrača v preteklost, čeprav je navzoč danes in tukaj. Množična kultura, ki izvira iz tega tradicionalnega tipa, ima torej izvir v nečem, kar je atehnično, iracionalno, anti-industrijsko, antibirokratsko, se pa reproducira na najbolj banalen, tehnični, industrijski način. Prav zato bi lahko rekli, da je naša kultura na neki način produkcija oziroma reprodukcija nečesa neproduktivnega oziroma neproduktibilnega. Je ponavljanje nečesa neponovljivega, povračanje nepovračljivega, in je zato že leta v krizi pa v paradoksalni, protislovni situaciji. Imamo televizijo, ki prenaša tradicionalno gledališče. Kaj eksperimentalnega se težko prebije, oziroma sama struktura programa privzgaja ljubezen do konfekcije — kar je vzvratno seveda argument za programerje, da ljudje ne marajo ničesar drugega.

V razmerah industrializacije ter urbanizacije, ki sta v bistvu gospodarska pojava — spodbudile so ju v novejšem času prav vse politične reforme — kultura nehuje biti delavnica novih družbenih norm, vse bolj postaja najvišji organ zaščite obstoječe družbene morale.

Čeprav danes mesto zgublja nekdanjo »plemenito meščansko« naravo in vse bolj postaja industrijsko naselje, meščanska ideologija ni prenehala vplivati na sistem družbenih odnosov v njem. Namesto da bi se kultura (tj. produktivna, kvalitetna, izumiteljska) približala najširšim množicam in bi dopustila, da jo spremenijo, se je zaprla in petrificirala, množicam pa je ponudila nadomestek »kulturne industrije«, ki je tako rekoč kliše, izdelan iz najbolj konservativnih tipov kulture. Kultura sama je v svojem izviru postala nekaj nedostopnega, misterioznega, božanskega, neproduktivnega in neproduktibilnega, produkciji pa je preostala reprodukcija tistega, kar je bilo že zdavnaj odkrito.

Ugotovili smo, da je v našem *mestu* prišlo do dvojice bistvenih pojavov:

1. do *segregacije elitne*, tradicionalne, profesionalne kulture (ki postaja po malem neaktualna, vendar še naprej deluje kot kriterij kulture v celoti in ščiti obstoječe odnose v družbi — predvsem v kulturi);

2. do *razcveta množične* kulture, ki je nekakšna reprodukcija klišejev tradicionalne kulture.

Opazili smo še, da tradicionalna (po kakovosti in koherentnosti zelo intenzivna) kultura ne kroži zunaj mesta, da pa je množična kultura po svoji naravi (saj je tehnična in mehanična) univerzalna in pronica do, tako rekoč, poslednje hiše na deželi in vas postavlja v položaj, ki ga McLuhan imenuje »global village«.

O segregaciji tradicionalne kulture bi lahko govorili tudi z vidika vasi. Opazili smo namreč, da se ta tip kulture (če vzamemo za primer samo gledališko aktivnost) zadržuje predvsem v mestih. Pregled predstav dramskih gledališč v letu 1968/69 kaže, da se razmerje med prebivalci neke občine in neko gledališko predstavo vzpenja od 458 prebivalcev na eno predstavo (primer občine Celje, kjer je 9,3 % kmečkega prebivalstva) do 30.914 prebivalcev na eno predstavo (občina Šmarje pri Jelšah — 54,6 % kmečkega prebivalstva), oziroma do ničle gledaliških predstav v desetih slovenskih občinah. To so občine v bližini velikih mest, kjer obstajajo možnosti za obisk osrednje gledališke hiše ali pa občine, ki so ekonomsko slabe in mejne v geografskem smislu. »Kulturno« pauperizirana so tedaj področja z visokim odstotkom kmečkega ali delavskega prebivalstva. Kulturna dejavnost, oziroma »bistveni« kulturno-umetniški dogodki so omejeni na že tako bogata središča in se tam še bolj kopičijo.

Nič novega ali izvirnega ne bomo ugotovili, če rečemo, da je v upadanju tudi *amatersko* kulturno življenje na vasi. Z razpadanjem tipične vaške strukture, ki jo je določil fevdalizem, se dogajajo tudi kulturne spremembe. Splošna urbanizacija in industrializacija/kapitalizacija vasi prinašata s seboj pojave, ki smo jih že omenili, a to so »standardizacija«, »ekonomizacija«, racionalizacija, »pecuniarne«, tj. blagovno-denarne oblike...

Podatki za Slovenijo kažejo precej močno upadanje amaterske kulturne dejavnosti. Leta 1949 je bilo še 770 društev ZKPO. 1959. jih je bilo še 702, 1965. jih je ostalo še 509. Od 514 gledaliških skupin pri društvih ZKPO v letu 1964/65 jih je do 1967/68 ostalo vsega samo še 220. V dokumentu, ki ga je pripravila ZKPOS piše: »Zmanjševanje števila društev, njihovih članov in prireditev opozarja, da s spreminjajočo se strukturo prebivalstva amatersko-kulturno delo izgublja pomen, ki ga je imelo v prvih povojnih letih...«

Kaj dokazuje to upadanje amaterizma? Ali ni morda to vprašanje nepotrebno ali tavitološko glede na to, da smo že povedali, da

v naših časih vsepovsod prodira »ekonomizacija«? Kulturne oblike, ki so ohranjale avtarkičnost, integriteto in vitalnost stare vasi, danes niso več potrebne in so celo na neki način ovira, da bi se vas vključila v splošni proces industrializacije pa urbanizacije. Kot so na neki način postale neracionalne tradicionalne kulturne institucije, ker lahko zadovoljijo le majhen del kulturnih potrošnikov oziroma potencialnih kulturnih potrošnikov, so ob prodoru množičnih medijev postale odvečne amaterske dejavnosti, ki temeljijo na eshatologiji vrednosti kulturnega dela in obrambe integritete vaške kulture. Vaška kultura lahko postane samo rezervat, ki se vključuje v splošno ekonomizacijo na način turizma. Kot so nehali vznemirjati mesta problemi tradicionalnih kulturnih institucij, tako lahko rečemo za podeželje, da nima več volje, da bi se ukvarjalo z »nerentabilnim« delom. »Tradicionalno« kulturo na podeželju pa tudi v mestu je brutalno nadomestila televizija in — v bistvu integrirala — vas v mesto, mesto pa dezintegrirala v tisoče ločenih gospodinjstev, v tisoče posameznih celic, ki jim individualnost ne pomeni prav ničesar, saj so trdno vpete v splošni sistem multiplikacije, reprodukcije, racionalizacije, ekonomizacije ...

III

Lahko torej rečemo:

— da je *mesto* danes *koncentrirajoča*, tedaj integrirajoča struktura (v pomenu integracije vasi v mesto — s konceptom industrializacije, ekonomizacije ...)

— in da je *podeželje* *razpadajoča*, dezintegrirajoča se struktura (v pomenu razpadanja sentimentalne navezanosti na rodno grudo, religioznosti in eshatologij ljubiteljstva — s konceptom urbanizacije ...).

Kultura v razmerah industrializacije ter urbanizacije lahko obstaja samo na način industrializacije ter urbanizacije, to pomeni, da jo določata tudi racionalizacija in tehnicizacija — to pa so znaki množične kulture. Način množične kulture je — razumljivo — prevladujoči način, ob katerem obstajata tudi elitna in ljubiteljska kultura, z opombo, da sta ti dve kulturi kulturi privilegiranih oziroma zapostavljenih družbenih struktur.

Ko smo rekli, da se je mesto v znaku množične kulture dezintegriralo v tisoče ločenih celic, smo mislili, da se je pravzaprav tudi integriralo, samo da se je integriralo na neki specifični, mehanični, *pasivni* način. Elitizem in amaterizem na žalost ne moreta opredeliti nove industrijsko-urbane civilizacije; v jedru sta sicer aktivna in zahtevata dovolj intenzivno participacijo — vendar jima zaradi njune družbene neaktualnosti in *netematiziranosti* — zaradi frustrativnega ali travmatičnega načina njunega delovanja — ne uspe, da bi pritegnila širše zanimanje občinstva — potencialnih sodelavcev.

Sodelovanje — element aktivnosti so v množičnih medijih preskušali pogosto, toda — zdi se — brez posebnega uspeha. Če imamo za uspešno sodelovanje TV kviz, kjer je sodelovanje gledalca zvedeno na pravico telefonskega klica redakciji ali tekmovanja za navzočnost v kvizu, seveda ne moremo govoriti o sodelovanju. Niti pisma bralcev, ki jih imajo v navadi vsi večji listi, niso kontinuirana aktivnost, da ne govorimo o tem, da so povečini proizvod psiholoških ali ideoloških travm in kot taka ne morejo biti smotrna, produktivna dejavnost množic. Še največjo svobodo dopušča plesna glasba, čeprav v večini primerov ne zadovoljuje neke kreativne volje, ampak je zgolj fizično razvedrilo ali ljubezenska predigra. Vsekakor imajo prav tisti, ki s spoštovanjem naglašajo aktivni element v tradicionalni umetnosti. Priti na koncert ali v gledališče, udeležiti se kolektivnega navdušenja ali razočaranja je veliko več kot gledanje TV *showa* v copatah.

Najaktivnejšo udeležbo zahteva eksperiment. Umetniški eksperiment (a vsaka umetnost je v bistvu eksperiment) zahteva individualno interpretacijo, iskanje pomena, dopolnjevanje dela. Umetniška iskanja v smeri uporabe modernih tehničnih sredstev vsekakor obetajo.

Poseben primer »sodelovanja« je televizijska *nadaljevanka*. Nadaljevanke so praviloma narejene iz del literarne tradicije — ki so že temeljito preskušena. Nadaljevanka je v bistvu razvlečena zgodba, to pomeni, da se razširi tisti del, ki vsebuje zaplete in intrige. O izteku oziroma razpletu lahko ugibljemo precej časa, včasih po več mescev ali celo let. To pa seveda pomeni, da se izmika tisti končni učinek, ki se imenuje *katarza* in da je v vseh epizodah razen v čisto zadnji, gledalec prikrajšan ravno za ta učinek. Katarza je v bistvu trenutek, ko se gledalec otrese identifikacije, ko iztopi iz dogajanja na ekranu in postane spet navaden prebivalec navadnega sveta. V nadaljevanki je gledalec prikrajšan ravno za to katarzo in se v bistvu proces identifikacije podaljšuje iz nadaljevanja v nadaljevanje. Gledalec ni odrešen tega poistovetenja, kot se to zgodi pri drami v gledališču ali pri filmu, ki je grajen kot drama. Seveda je težko reči, da v nadaljevanki nekateri procesi v gledalcu niso podobni kot pri celovečernem filmu, vendar je zaradi odlašanja katarze — učinek serije seveda močnejši, v tem pomenu, da se gledalec vanjo bolj *vživi*. To, da se gledalec bolj vživi in da ne doživi končnega očiščenja, ampak je samo nadražen, stimulira živo prisotnost televizijskih junakov tudi v tistem času, ko sicer poteka t. i. normalno življenje. Doživljamo izredno žive in intenzivne razprave o tem, kaj se bo zgodilo »prihodnjič«. Te razprave pomenijo, da so gledalci v stanju nekakšne *permanentne nadraženosti*. Tako je mogoče reči, da je razlika med celovečernim filmom in nadaljevanko pravzaprav veličanska. Film danes — predvsem eksperimentalni film — odpira čisto druge, nove možnosti. Gre mu za raziskovanje, za v bistvu mnogoznačno in svobodnejšo tvorbo.

Ostane nam še da se dotaknemo problema odnosa elita—množica oziroma potencialnih razrednih konfliktov, oziroma obstoječih razrednih napetosti med današnjo podeželsko in mestno kulturo. Kvantitativno načelo razreševanja verjetno ne pride v poštev. Mnenja, ki imajo vas in mesto za dve nasprotni točki enega in istega kontinuuma, nas ne morejo prepričati, ker pozabljajo, da obstajajo še bistvene razlike v proizvodnih odnosih. V času industrializacije ter urbanizacije vas zgublja svoje najproduktivnejše prebivalce, s tem pa tudi svojo integriteto in postaja drugorazredno interesno področje.

V tem trenutku je zelo pomembno izvedeti, kako vplivajo sredstva množičnih komunikacij, ta bistveni element modernizacije. Večina avtorjev (Katz, Lazarsfeld, Hilda Himmelweit, C. A. Anderson...) se strinja, da »media« ne vodijo do *akcije* (izjema so neposredni nastopi političnih voditeljev pred volitvami — na TV...) in da, posebno kadar obstaja možnost izbire dveh programov, nimajo posebnega vpliva na spremembo vrednot, navad, morale ali stališč ljudi. In vendar — spet po mnenju teh avtorjev — *media* imajo globok vpliv na difuzijo *predstav* (cf. C. A. Anderson, *Les Effets des Systèmes d'Enseignement sur Le Changement Technique et la Modernisation* — v publikaciji UNESCO — *Industrialisation et Société*, p. 289). Tako občinstvo hitro in lahko prihaja do novih predstav, a to pomeni, da se lahko zamisli (pred-stavi) v položaj nekoga ali nečesa (na primer v položaj predsednika vlade), kar je videlo na ekranu. Za podeželje ta proces pomeni predvsem to, da se more »prestaviti« (v predstavi) v položaj mesta. To vedenje je šele prava bariera med mestom in podeželjem. Tu je seveda še cel niz pojavov, ki jih v okviru takšnega razmišljanja ni mogoče obravnavati. Želel bi le na kratko pokazati na posledice, ki izvirajo iz takšnega stanja. Če kmet po televiziji spoznava mestni način življenja, to še ne pomeni, da se bo prilagodil temu načinu. Ne pomeni, da bo svoje življenje prilagodil onemu, kar imenujemo industrializirani, tehnični, racionalni svet. Morda se mu bo hotel prilagoditi v nekaterih elementih, toda ne bo prevzel vseh posledic. Kmet ne bo spremenil svojih stališč in mnenj, morale, navad... predvsem bo prišel do predstav, kako bi lahko živel... to pa bo zbudilo frustracije in travme, ki bodo predvsem povečale razliko med razredoma, med kulturama.

Ko govorimo o problemih integracije oziroma dezintegracije mesta in podeželja, ne smemo pozabiti, da — predvsem v kulturi — to ni enostaven proces ali enodimenzionalno dogajanje. Tudi tisti, ki mislijo, da bi bilo mogoče vas izvleči iz njene zgodovine in njenega drugorazrednega položaja izključno z investicijo kapitala, tedaj z neko kvantitativno rešitvijo, so v zmoti, kot so v zmoti oni, ki menijo, da se lahko z multiplikacijo klišejev doseže kolektivna,

produktivna kultura. Emigranti z vasi, naseljeni v tehnično popolnih velemestnih celicah, ne bodo postali enakopravni meščani nekakšnega integralnega *vaškega mesta*, kjer bi se zgodila fantastična sinteza najboljših elementov dvojice civilizacij — integracija tehnične popolnosti modernega mesta in zelene svobode naravne vasi. To je pač cenena funkcionalistična iluzija. Da bi prišlo do transformacije vasi in mesta — predvsem nas zanima kulturna raven — bodo morali priti na dan nekateri konflikti razredne narave — znotraj mesta in znotraj vasi. To bodo konflikti, v katerih se bo do konca problematiziral problem elit, ob tem pa se bo spremenil tudi položaj množic, ki bodo morale bistveno več participirati pri produkciji kulture. Tedaj bo vsakdo ustvarjal svoja umetniška dela, tedaj bo vsak eksperimentiral, ne zato, da bi blago bolje prodal, temveč zato, ker mu bodo novi načini nudili več zadovoljstva.

Medrepubliško usklajevanje, predsedstvo, skupščinski sistem

Medrepubliško usklajevanje

V dosedanjih razpravah o osnutku ustavnih amandmajev je bil deležen velike pozornosti in tudi kritike amandma XXXII, ki določa, da na nekaterih področjih zvezni organi ne morejo sprejemati svojih odločitev brez soglasja republik in avtonomnih pokrajin. Možnost takega »republiškega veta« je predvidena na nekaterih ključnih področjih gospodarske politike in gospodarskega sistema (temelji družbenega načrta, emisija, devizni sistem, carinska zaščita, družbena kontrola cen, kompenzacije itd.), izrazila pa bi ga lahko v končni fazi, če se omejim na skupščinske odločitve, republiška ali pokrajinska delegacija v zboru narodov. Pri odločitvah zveznega izvršnega sveta in upravnih organov možnost »veta« ni izpeljana do konca in je v primeru potrebe možna večinska odločitev.

Zastavlja se seveda vprašanje, ali ni taka možnost »veta« škodljiva z vidika učinkovitosti, ali ne bo utegnila blokirati akcije organov federacije. Dr. Josip Globevnik¹ je zato predlagal, da bi možnost »republiškega veta« pri glasovanju v zboru narodov odpravili in jo nadomestili z večinskim (dvetretjinskim ali tričetrtinskim) odločanjem. O prednostih in nevarnostih obveznega usklajevanja (pravičneje: obvezne uskladitve) stališč republik pri odločanju v zveznih organih je pisala tudi dr. Majda Stroblova,² čeprav ni sintetično ocenila predlaganih rešitev oziroma dala morebitne nove predloge. V zvezi z vsem tem se mi zastavlja vprašanje, ali bi se bilo možno izogniti navedenim nevarnostim in kljub temu v kar največji meri ohraniti prednosti, ki jih vsebuje sistem usklajevanja republiških stališč.

Mislim, da ne bi bila najprimernejša rešitev, če bi enostavno nadomestili soglasno odločanje v zboru narodov z dvetretjinskim

¹ Dr. Josip Globevnik, »Usklajevanje stališč organov federacije z republikami«, »Naši razgledi«, 26. marca 1971, št. 6.

² Dr. Majda Strobl; »Ustavna dopolnila o političnem sistemu Jugoslavije«, »Naši razgledi«, 9. aprila 1971, št. 7.

ali tričetrtinskim odločanjem. V praksi bi namreč to lahko pomenilo, da bi po neuspehu usklajevalnih prizadevanj v pripravljalni fazi (prek predsednikov republiških izvršnih svetov) republike in tudi predlagatelj zveznega akta, npr. ZIS, že opustili nadaljnja prizadevanja, da bi dosegli sporazum, ki bi se zdaj lahko izrazil z glasovanjem republiških delegacij v zboru narodov.³ Problem bi se lahko tu zapletel še s pojavom »prostih strelcev«, ki bi glasovali proti večini svoje republiške delegacije in tako morda prispevali k ustvaritvi dvetretjinske ali tričetrtinske večine. Na ta pojav bi sicer lahko gledali zgolj skozi prizmo formalne demokratičnosti in ga ocenjevali pozitivno, vendar mislim, da bi bilo to upravičeno le pri »običajnih« postopkih v zboru narodov, kjer po ustavi ni predpisano usklajevanje republiških stališč. Pri glasovanjih v okviru usklajevalnega postopka, torej pri zadevah, naštetih v XXXII. amandmaju, bi tako seštevanje glasov po mojem mnenju že načeloma ne bilo najprimernejše, ne glede na to, da bi se lahko v najslabšem primeru sprevrglo celo v »nabiranje« glasov ter v nenačelne ponudbe in kompromise. Mislim, da bi bilo zato treba v primerih iz XXXII. amandmaja — glede na posebno zainteresiranost republik in avtonomnih pokrajin za ta vprašanja — dosledno ostati pri načelu glasovanja po republiških delegacijah. Tudi če bi odstopili od načela soglasnosti republiških in pokrajinskih delegacij v teh vprašanjih in bi uvedli dvetretjinsko ali kakršnokoli kvalificirano večino, naj bi to pomenilo ustrezno (kvalificirano) večino glasov republiških in pokrajinskih delegacij po načelu: ena delegacija — en glas (varianta: republiška delegacija — dva glasova, pokrajinska delegacija — en glas), pri čemer za ta glas (oziroma dva) znotraj delegacije seveda ne bi bila potrebna soglasnost, ampak le večina glasov vseh članov delegacije. Tako bi v največji možni meri ohranili načelo enakopravnosti republik in avtonomnih pokrajin pri odločanju, hkrati pa bi omogočili tudi morebitno izražanje nesoglasja z večinskim stališčem v lastni delegaciji.

Ostane vprašanje, ali naj bi načelo soglasnosti republiških delegacij v zboru narodov in pri odločanju o zadevah iz XXXII. amandmaja res nadomestili z načelom kvalificirane večine (seveda, kot rečeno — večine delegacij in ne večine vseh članov zbora narodov) in kako. V sedanjem besedilu osnutka ustavnih amandmajev zahtevana soglasnost, zvezana z grožnjo, da se sicer zbor narodov razpusti, najbrž res ni smotrna rešitev. Ne toliko zato, ker bi lahko blokirala dejavnost zvezne skupščine, saj do njene odločitve lahko z intervencijo predsedstva SFRJ kljub temu pride — seveda, če je predsedstvo v tem soglasno, in tudi ne zato, ker je taka odločitev le začasna, ampak predvsem zato, ker si je težko predstavljati, da bi v takem položaju kaj prida dosegli, če bi razpustili zbor narodov

³ V ponazoritev: zunaj dvetretjinske večine bi lahko ostali dve kompletni republiški delegaciji in še večina ene pokrajinske ali pa celo večina štirih republiških delegacij (ena tretjina šteje 47 poslancev), zunaj tričetrtinske večine pa npr. večina treh republiških delegacij (ena četrtina šteje 35 poslancev).

in ustrezni drug zbor. Po vseh neuspešnih poskusih, da se doseže soglasnost, je težko pričakovati, da bi volilno telo »disonantne« republike dezavuiralo svoje dotedanje predstavnike in da ne bi ponovno izvolilo v bistvu enakih ali celo istih. In še nekaj: če bi šlo za to, da predstavniki ene republike ne zastopajo več resničnih stališč in interesov svojega volilnega telesa, potem bi bilo veliko bolj smotrno poseči po njihovem odpoklicu kot pa razpuščati oba prizadeta zbora v celoti.⁴ Če ne bi šlo za to, pa bi celotna procedura lahko pripeljala samo spet v slepo ulico z istim razmerjem sil ali pa v izsiljeno podreditev »disonantnih«.⁵

V primerjavi s takim izidom je preglasovanje očitno še vedno manjše zlo. Vendar pa zato še ni treba načela soglasnosti republiških delegacij a priori nadomestiti z načelom preglasovanja, saj bi to, kot sem omenil že v začetku, lahko destimuliralo prizadevanja za soglasno rešitev, ki bi bila morda vendarle možna. Le v primeru, da tudi delegacije v zboru narodov ne bi prišle do soglasne rešitve, naj bi nastopila možnost večinske odločitve, ki pa naj bi zaradi prej omenjenih razlogov ne bi bila začasna in naj ne bi vodila v razpustitev skupščinskih zborov. Pri tem bi čisto lahko ostalo predsedstvo tisto, ki bi s svojim sklepom bodisi razglasilo ne soglasno, a večinsko sprejeto odločitev za veljavno, bodisi dalo možnost za ponovno, tokrat večinsko odločanje. Načelne razlike med obema variantama pravzaprav ni, zato bi bilo ponavljanje glasovanja nepotrebno, morda pa celo slabo, kolikor bi se pri ponovitvi prej dosežena večina lahko celo zmanjšala.⁶

Druga možnost bi bila, da takega sklepa ne bi sprejelo predsedstvo, ampak zbor narodov sam. Ta varianta je morda manj

⁴ Táko rešitev bi olajšali, če bi v usklajevalni postopek v zboru narodov po prvem ali drugem neuspešnem poskusu (drugi oziroma četrti odstavek 5. točke XXXII. amandmaja) vstavili obligatorno ali fakultativno (npr. na zahtevo predsedstva, vsake delegacije ipd.) vmesno fazo — razpravo v republiških skupščinah (na zahtevo predsedstva v vseh, na zahtevo posameznih delegacij lahko tudi le v »njenih« skupščini). Na taki razpravi bi se lahko realizirala tudi možnost odpoklica, zlasti če bi postopek odpoklica in izvolitve nove republiške delegacije v takem primeru popolnoma sprostil (z naknadno verifikacijo na novo izvoljenih poslancev po normalnem postopku), kar bi tudi sicer bilo instituciji odpoklica samo v korist. Res pa je, da bi take razprave včasih morda lahko doseglo sporazuma tudi otežile, ker bi nasprotja še zaostrile, zato bi najbrž bolj ustrezalo, če bi bila taka vmesna faza fakultativna in ne obvezna.

⁵ »Ratio legis« določbe o razpustu naj bi sicer po mnenju predlagateljev verjetno bila v tem, da ne bi predsedstvo namesto skupščine dokončno določalo, kaj je zakon, ampak bi lahko to bila le začasna rešitev. Mislim, da bi bilo tako sklepanje zelo formalistično, saj vidimo, da ta pot dejansko skriva v sebi pritisk na skupščino ali celo izsiljevanje rešitev, medtem ko bi pri varianti brez razpuščanja prizadetih zborov skupščine bila predsedstvu z ustavo zaupana le pravica, da v izjemnih primerih odloči o nadomestitvi soglasnega odločanja z večinskim, kar je tudi glede razmerij med zvezno skupščino in predsedstvom z gledišča skupščinskega sistema mnogo bolj sprejemljivo.

⁶ Razmisliti pa bi bilo treba tudi o tem, ali je nujno in smotrno, da lahko predsedstvo sprejme tak sklep samo soglasno, saj bi v skrajnem primeru, vsaj teoretično, lahko potem prav to postala tista točka, kjer bi prišlo do blokiranja delovanja zveznega državnega mehanizma.

sprejemljiva, ker ne daje popolnega jamstva za izhod iz slepe ulice. Želim pa opozoriti, da popolnoma nelogična tudi ni. Praktično bi namreč pomenila, da nekatere republiške ali pokrajinske delegacije sicer nočejo glasovati za predlagano odločitev in s tem prevzeti odgovornost zanjo, da pa v interesu skupnosti s proceduralnim sklepom izjemoma odstopijo od načela soglasnosti oziroma od svoje pravice »veta«.

K vprašanju usklajevalnega postopka na koncu le še ena pripomba: zgoraj opisani način odločanja v zboru narodov, kadar le-ta odloča o zadevah iz XXXII. amandmaja, bi moral veljati tudi takrat, kadar je bilo o taki zadevi soglasje doseženo že v pripravljalnem postopku prek predsednikov republiških izvršnih svetov. Mislím, da bi bila to nujna kavtela zoper možne prekoračitve pooblastil in samovoljne odločitve predsednikov republiških izvršnih svetov, poleg tega pa tudi rešitev, ki bi bila bolj v skladu s skupščinskim sistemom — kolikor ga bo po uvedbi predsedstva in spremembi značaja zveznega izvršnega sveta pač še ostalo. Če bi za te primere kljub temu ostalo načelo večinskega odločanja, pa bi vsekakor morali vsaj spremeniti odločanje z večino vseh članov zbora narodov v odločanje z večino republiških in pokrajinskih delegacij.

Vloga predsedstva in skupščinski sistem

Pri razglabljanju o usklajevalnem postopku sem že zadel ob vlogo predsedstva in jo skušal spraviti v sklad s skupščinskim sistemom. Še bolj bi bilo to potrebno storiti pri drugih določbah o predsedstvu in njegovi vlogi. Ne zaradi fetišiziranja skupščinskega sistema — saj je tudi spreminjanje zveznega izvršnega sveta v (skoraj) parlamentarno vlado v očitnem nasprotju z idealno zamisljivo skupščinskega sistema, pa vendar tudi mnogi teoretiki temu ne nasprotujejo, ker moderna družba očitno potrebuje vlado in ji neučinkovit skupščinski izvršni organ z zelo omejenimi pristojnostmi ne zadostuje⁷ — ampak zato, ker v tej točki slabitve skupščinskega sistema ne upravičujejo nobeni racionalni načelni ali praktični razlogi.

Pri tem ne štejem za sporno pravico predsedstva do politične in zakonodajne iniciative v zvezni skupščini, ampak vezanost zvezne skupščine na tako iniciativo. Ta vezanost se kaže v tem, da zvezna skupščina ne more odločiti v nasprotju s predlogom predsedstva, pri katerem le-to kljub nasprotovanju skupščine vztraja, ampak je za take primere predpisan usklajevalni postopek. Če do uskladitve stališč ne pride, se zvezna skupščina razpusti, predsedstvu pa pre-

⁷ Nekateri pogledi na to vprašanje so razvidni npr. iz članka dr. Franceta Bučarja »Ali potrebujemo vlado?« v 1. letošnji številki revije »Moderna organizacije« in iz odgovorov na vprašanja redakcije o organizacijskih vidikih ustavnih sprememb v 3.—4. letošnji številki »Moderne organizacije«.

neha mandat, s tem da tako predsedstvo do izvolitve novega še vedno opravlja svoje funkcije.

Kot rečeno, za tako ureditev ne vidim nobenih utemeljenih razlogov. Zanimivo je da jih tudi uradne obrazložitve ne navajajo. Govorijo le o »organu, ki naj pomaga usklajevati interese, kjer je to najteže«, o »enem od najpomembnejših faktorjev političnega usklajevanja in povezovanja interesov«, o organu, ki to funkcijo opravlja »predvsem kot politični faktor« oziroma »s političnim usklajevanjem in pobudami«, torej o funkcijah, za izvrševanje katerih nikakor ni potrebno predsedstvu dajati pravic, na podlagi katerih si pravzaprav *deli zakonodajno oblast s skupščino*. Opisano razmerje med predsedstvom in zvezno skupščino namreč ne pomeni nič drugega kot prav to, čeprav doslej te ugotovitve nisem še nikjer zasledil. S tem postane predsedstvo pravzaprav tudi zakonodajni organ oziroma organ, ki ima ne le pravico zakonodajne iniciative, kot je to v uradnih obrazložitvah deklarirano, ampak tudi pravico soodločanja o tem, ali se kak zakon sprejme ali ne sprejme.

Ta pravica je v bistvu mnogo močnejša kot pravica veta, ki jo ima npr. ameriški predsednik, saj lahko, teoretično vzeto, predsedstvo z njo odlaga sprejetje kakega zakona v nedogled in ne le začasno, poleg tega pa lahko z grožnjo, da bo razpuščena, izsiljuje od skupščine ne le odložitev sprejetja zakona, ampak tudi njegovo sprejetje, torej ne le, da bi skupščina opustila nekaj, kar bi sicer hotela sprejeti, ampak celo, da sprejme nekaj, česar sicer ne bi hotela sprejeti. Vse to pa ob trditvi v uradnih obrazložitvah, da s tem »skupščinski sistem kot celota ne bo v nobenem oziru omejen«, da je uvedba predsedstva lahko »samo faktor krepitev skupščinskega sistema«, in celo, da se s tem »nikakor ne zmanjšuje samostojnost in odgovornost zvezne skupščine« pri opravljanju njenih funkcij!⁸

Če je pri skupščinskem sistemu kaj nesporno, potem je to postavka, da mora biti v skupščinskem sistemu skupščina izključni nosilec zakonodajne oblasti. Če nas potrebe moderne države in njenega upravljanja že prisiljujejo k temu, da odstopamo od idealne sheme, po kateri ima skupščina v svojih rokah tudi izvršilno oblast, pa za to, da bi se uvedla delitev zakonodajne oblasti, ne vidim nobenega razloga. (Če bi razlog bil, bi bilo seveda treba odkrito povedati, da skupščina ne bo več edini najvišji organ oblasti, vsaj na tistih področjih ne, kjer bi prišlo do delitve zakonodajne oblasti.)

Za izvršitev vloge, ki naj bi jo v našem političnem sistemu predsedstvo odigralo, mu popolnoma zadostuje pravica politične in zakonodajne iniciative, zlasti še, če upoštevamo avtoritativno sestavo tega organa in iz nje izhajajoč velik politični vpliv njegovih stališč. Če bi se kljub vsemu temu lahko sploh pojavila možnost, da bi zvezna skupščina sprejela odločitev v nasprotju s stališčem

⁸ Edvard Kardelj, referat na seji predsedstva ZKJ, objavljen v brošuri »Predsedstvo ZKJ o ustavnih sprememba«, »Komunist«, Ljubljana 1971, str. 39 in 40.

predsedstva, bi bilo treba tako možnost kvečjemu favorizirati, ne pa je oteževati ali celo formalno ustavno prepovedati. Točko 8 amandmaja XXXV je torej treba kratko malo črtati.

Analizirati je treba še trditev, da take pravice predsedstva niso v nasprotju s skupščinskim sistemom, ker »skupščinskega sistema ni mogoče enačiti z zvezno skupščino, ampak je to celovit kompleks, začenši pri komuni, pokrajini in republiki in segajoč do federacije«⁹.

Naš politični sistem temelji na načelu, da ima vsaka družbenopolitična skupnost svoj krog pristojnosti, pri izvrševanju katerih so njeni organi samostojni. Osnutek novih ustavnih amandmajev prinaša modifikacijo tega načela le glede razmerij med republiko in federacijo (tudi republike soodločajo o nekaterih zveznih zadevah), ne pa na splošno (npr. tudi glede razmerij občine do republike in federacije). Le v tem smislu in s to omejitvijo ima zgoraj citirana trditev po mojem mnenju sploh lahko kakšen smisel in lahko v tem okviru nakazuje na povezovanje skupščinskega sistema federacije s skupščinskim sistemom republike. V tem smislu tudi soodločanja republiških skupščin ali delegacij republiških skupščin v zboru narodov pri sprejemanju zvezne zakonodaje ne bi mogli razglasiti za nasprotnega skupščinskemu sistemu. Tega pa nikakor ne moremo trditi, če ima pravico veta oziroma še širše pravice soodločanja o zvezni zakonodaji predsedstvo kot ozek kolegialni organ, pa naj njegove pristojnosti teoretično opredelimo kakorkoli že, kot politično-izvršilne kot doslej pri predsedniku republike ali kako drugače. Tudi vprašanje, ali tak organ izvoli zvezna skupščina ali republiške skupščine, je s tega vidika popolnoma irrelevantno. V primeru, da bi ga izvolila zvezna skupščina, bi bilo vsakomur takoj jasno, da takih pristojnosti v skupščinskem sistemu ne more imeti; toliko manj jih torej more imeti, če ga izvolijo republiške skupščine. Predsedstvo je sicer lahko eden izmed usklajevalcev republiških stališč v pripravljalnih fazah zakonodajnega postopka, vendar pa pri odločanju skupščina v skupščinskem sistemu ne more biti vezana na soglasje nobenega ožjega in zato manj demokratičnega organa¹⁰.

⁹ Edvard Kardelj, citirani referat, str. 40.

¹⁰ V skladu s skupščinskim sistemom seveda tudi ni pravica predsedstva, da s svojimi stališči in mnenji vpliva na ZIS oziroma na njegovo funkcijo izvrševanja skupščinske politike in zakonov, saj bi po idealni zamisli morala v skupščinskem sistemu opravljati to funkcijo celo skupščina sama. Če to že ni možno, mora pa vsaj usmerjanje te funkcije oziroma organov, ki jo opravljajo, biti izključno v rokah skupščine. S tem načelom pa morda ne bi bila nezdružljiva morda celo razširjena »nadzorna« funkcija predsedstva, po kateri bi predpise ZIS, ki ne bi bili v duhu sprejete skupščinske politike, predsedstvo lahko zadržalo in jih predložilo zvezni skupščini v odločitev, pri čemer bi torej delovalo kot nekakšen pomožen skupščinski organ. (O nesprejemljivosti vsebinskega vmešavanja predsedstva v opravljanje izvršilne funkcije z gledišča učinkovitosti državnih organov in njihove odgovornosti sem podrobneje pisal v odgovorih na vprašanja redakcije revije »Moderna organizacija« v 3.—4. letošnji številki omenjene revije.)

Argument, ki ga pri vsem tem ne smemo pozabiti, pa je tudi naslednji: postopek usklajevanja stališč med predsedstvom in zvezno skupščino, predpisan v amandmaju XXXV, se v bistvu sploh ne more uporabiti pri zadevah, pri katerih je potrebno usklajevanje republiških stališč (zadeve iz XXXII. amandmaja). Vloga predsedstva v medrepubliškem usklajevanju je v celoti urejena v XXXII. amandmaju, in to bistveno drugače kot v XXXV. amandmaju. Le-ta torej ureja le vlogo predsedstva pri odločanju o tistih zveznih zadevah, ki ne spadajo pod režim medrepubliškega usklajevanja po XXXII. amandmaju. Osnutek ustavnih amandmajev sicer predsedstvu izrečno ne prepoveduje uporabe njegovih pravic iz XXXV. amandmaja tudi v zadevah iz XXXII. amandmaja, vendar je očitno, da to že po logiki stvari ne pride v poštev. Če bi tolmačili drugače, bi to pomenilo, da lahko predsedstvo dezavuirá rešitev (sporzumno ali večinsko), doseženo neposredno med republikami oziroma med republiškimi delegacijami v zboru narodov, ter zvezni skupščini vsiljuje drugačno rešitev. Predsedstvo seveda lahko s svojimi predlogi pomaga priti do take rešitve (in v tem naj bi tudi bila njegova vloga), toda če bi republike in zvezna skupščina prišle do drugačne, bi bila pravica predsedstva, da vsiljuje svojo rešitev, očitno popolnoma nesmiselna, depasirana in izrazito nedemokratična. Res je sicer, da si teoretično lahko zamislimo tudi situacijo, v kateri republiške in zvezna skupščina ne morejo priti sploh do nobene odločitve, ker noben predlog ne dobi niti minimalne večine, in v kateri je delo skupščine torej resnično blokirano. To bi bil tudi edini primer, ki ga na demokratičen način res ni mogoče razrešiti drugače kot z razpustom skupščine, ki bi torej edino v tem izjemnem primeru bil res upravičen. Pri tem velja poudariti, da to ne bi bila sankcija za nasprotovanje stališčem predsedstva, ampak izhod iz položaja, v katerem skupščina zaradi razcepljenosti sama v sebi (ne glede na taka ali drugačna stališča predsedstva) ni zmožna nobene odločitve. To bi seveda prišlo v poštev le pri zadevah, pri katerih je do določenega roka odločitev nujno potrebno sprejeti (npr. družbeni plan, proračun).

V primerih iz XXXII. amandmaja torej pravice predsedstva do tega, da vsiljuje svoja stališča skupščini, ni mogoče opravičevati s tem, da predsedstvo zastopa stališča republik, v vseh drugih primerih pa soglasje republik in avtonomnih pokrajin ni potrebno in zato tudi ni razloga, da bi predsedstvo morda na tej podlagi dobilo pravico, da vsiljuje svoja stališča skupščini.

Drugi možni razlog bi lahko bil v tem, da zvezna skupščina ni v celoti paritetno sestavljena in da bi torej taka vloga predsedstva lahko pomenila kavtelo za varstvo enakopravnosti republik v primerih, ko bi bila ta enakopravnost prizadeta zaradi stališč neparitetno sestavljenih zborov zvezne skupščine, ki so pri odločanju enakopravni z zborom narodov.

Mislim, da je edina demokratična rešitev tega dejanskega problema paritetna sestava celotne zvezne skupščine, ne glede na to, koliko zborov bo imela. Osebnostno mislim, da bi bilo to treba storiti takoj. A tudi, če se rešitev odloži do leta 1973, to ne more biti razlog za tako sistemsko postavitev predsedstva, ki naj bi veljala tudi potem. V takem primeru bi se po mojem mnenju privrženci tega argumenta lahko zavzemali kvečjemu za to, da predsedstvo dobi omenjene sporne pravice samo v razmerju do neparitetno sestavljenih zborov zvezne skupščine. To bi bil najbrž tudi najboljši argument zoper neparitetno sestavo celotne zvezne skupščine, saj bi tudi njenim zagovornikom najbrž hitreje postalo jasno, da je paritetna predstavljenost npr. republiških gospodarstev v gospodarskem zboru zvezne skupščine mnogo boljša rešitev kakor pa omejevanje demokratičnih pravic predstavniškega telesa delovnih skupnosti s tako vlogo predsedstva. V bistvu pa bi bila tudi taka začasna vloga predsedstva povsem odveč. Če bi namreč kakšen neparitetno sestavljen zbor sprejel odločitve, ki ne bi bile v skladu z enakopravnostjo republik in pokrajin, bi take odločitve prav tako učinkovito, zato pa mnogo bolj demokratično lahko preprečil zbor narodov, ki je bil navsezadnje za to tudi ustanovljen.

Kakega drugega razloga za tak položaj in pravice predsedstva najbrž niti kot možnega ni mogoče najti. Tako bistveno omejitev demokratičnih pravic skupščine pa bi lahko sprejeli le, če bi bili ti razlogi popolnoma jasno podani in navedeni in seveda tudi dovolj močni za to. Sedanji osnutek ustavnih amandmajev in njegove obrazložitve nam ne dajejo niti prvega, kaj šele drugo.

Na podlagi vsega povedanega se postavlja tudi vprašanje odgovornosti predsedstva, ki po sedanjem osnutku ustavnih amandmajev ne odgovarja nikomur, čeprav je redakcijska komisija v zadnjem trenutku v besedilo vnesla splošno deklarativno določbo o odgovornosti, ki pa ne pove, komu naj bi predsedstvo odgovarjalo za svoje delo in kdo ga lahko razreši. Najbolj logično bi po mojem mnenju bilo, da bi predsedstvo kot celota odgovarjalo zvezni skupščini, njegovi posamezni člani pa svojim republiškim oziroma pokrajinskim skupščinam, pri čemer pojem »odgovornost« vključuje tudi pojem »razrešitev«. Tako je bilo decembra 1970 tudi stališče centralnega komiteja ZKS. Dopolniti bi ga morda bilo treba s tem, da bi v zadevah, kjer je potrebno usklajevanje republiških stališč (amandma XXXII), prišla v poštev le odgovornost republiškim in pokrajinskim skupščinam, odgovornost zvezni skupščini pa le pri drugih zadevah. Ne smemo namreč pozabiti, da bo predsedstvo prej ali slej začelo opravljati tudi sedanje in nove funkcije predsednika republike, med katerimi so npr. tudi vodenje obrambne politike, razglasanje mobilizacije in vojnega stanja, poveljevanje oboroženim silam itd. Popolnoma nevzdržno bi bilo, če zvezna skupščina v zvezi z opravljanjem teh funkcij predsedstva kot celote ne bi mogla poklicati na odgovornost.

Tudi za določbo, da se predsedstvo voli za 5 let in ne za 4 leta kot skupščina, ni mogoče najti nobenega utemeljenega razloga in se podobno kot pri prej obravnavanih določbah vsiljuje ugotovitev, da se skuša — kljub vsem načelnim deklaracijam o ohranitvi in celo krepitvi skupščinskega sistema — s tem le še bolj poudariti poseben, od zvezne in od republiških skupščin čimbolj neodvisen položaj predsedstva.

Na koncu še tole: vse dosedanje kritične pripombe k uvajanju predsedstva in k njegovim pristojnostim so bile doslej politično večinoma označene kot izraz nasprotovanja predlaganim ustavnim spremembam sploh, zlasti še krepitvi vloge republik, pri čemer je bila taka ocena v nekaterih primerih morda celo upravičena. Zato želim poudariti, da namen mojih pripomb in razmišljanj ni v tem, da bi z vrsto pomislekov k sedanjemu predlogu, kako urediti položaj predsedstva, skušal razvrednotiti njegov pomen in njegovo vlogo, ampak nasprotno, da bi prispeval k jasnejši in čistejši sistemski postavitvi tega organa, pri čemer njegova vloga, zaradi katere ga sploh ustanavljamo, niti najmanj ne bi bila okrnjena. Če bi odpravili v tem članku omenjene pomanjkljivosti v njegovem položaju, bi tudi izbili mnoge argumente iz rok tistim, ki bistvu sedanjih ustavnih sprememb v resnici nasprotujejo.

Usmerjanje delitve dohodka in osebnih dohodkov

(v družbenih dejavnostih)

Sprejem zakona o samoupravnem sporazumevanju in družbenem dogovarjanju o merilih za usmerjanje delitve dohodka in osebnih dohodkov (Uradni list SR Slovenije, št. 4/71) je kvalitetna sprememba v dosedanjih stališčih o delitvi dohodka in osebnih dohodkov, ker ne priznava absolutne pravice posameznih kolektivov, da si priznavajo sredstva kot skupinski lastniki kapitala. V delitvi je možno sodelovati le s svojim delom, medtem ko je dolžnost da reproducirajo družbeni kapital na vedno višji stopnji.

Na področju družbenih dejavnosti smo delitev dohodka in osebnih dohodkov že doslej v pretežni meri usmerjali, tako smo uresničevali posebni družbeni interes v teh dejavnostih. Temu ustrezen je tudi način financiranja.

Tako v zakonodaji kot v samoupravni praksi je uveljavljeno načelo, da so to dejavnosti posebnega družbenega pomena, kar se v praksi tudi uresničuje. V zdravstvu, šolstvu ipd. je razširjena reprodukcija predmet družbenih odločitev, tudi sredstva za te namene praviloma niso del cene storitev. To je razumljivo, ker smo delovanje tržišča na tem področju že preseglji in družbena skupnost kot celota usmerja razporejanje in rast kapacitet, ki opravljajo dejavnosti posebnega pomena. Zato delovne skupnosti v družbenih dejavnostih pri predmetu svojega poslovanja in delovnih programih niso samostojne. Družbenopolitične ali interesne skupnosti dokončno odločajo o delovnih načrtih teh delovnih skupnosti; pri tem pa te programe v glavnem predpisuje zakon (npr. šolstvo) ali pa si jih delovne organizacije določajo v okviru drugih programov (npr. skupnosti zdravstvenega zavarovanja, družbenopolitične skupnosti za upravo itd.) Po tej strani sistem v celoti zagotavlja ustrezen vpliv družbene skupnosti na delo teh dejavnosti. Res pa je, da povsod družbena skupnost za to še ni dovolj organizirana. Ni namreč še razvojnih načrtov, načinov za ustrezno ocenjevanje in preverjanja načrtov itd. (Npr.: skupnosti zdravstvenega zavarovanja imajo po zakonu o zdravstvu dolžnost in pravico, da nadzorujejo izvajanje pogodb tudi z ustreznimi materialnimi in drugimi sankcijami — vendar za to še niso usposobljene.)

mnenja

Predstavniki javnosti v svetih zavodov so le nekakšna vez med javnostjo in zavodi, ne predstavljajo pa v praksi organiziranega družbenega interesa.

Pri nas velja, da se vse dejavnosti plačujejo po delu in da imajo na tej podlagi vsi zaposleni enak družbenoekonomski položaj. To pomeni, da to velja tudi za družbene dejavnosti in upravo. Omenjeni zakon v 1. členu določa, da razlike med osebnimi dohodki delavcev istih ali sorodnih izobrazbenih, kvalifikacijskih in poklicnih skupin odsevajo le razlike v delovni storilnosti in tudi v delovnih pogojih.

Za vrednotenje dela in stroškov v družbenih dejavnostih zakon predpisuje strukturo stroškov (npr. v zdravstvu: osebni dohodki, materialni stroški, amortizacija ipd.) in tudi vrednotenje živega dela (npr. za šolstvo: sredstva za osebne dohodke se izenačujejo z ustrežno primerjavo z OD v gospodarstvu).

V okviru teh načel so delovne skupnosti družbenih dejavnosti, upoštevajoč specifično ureditev v upravi, samostojne v svoji notranji organizaciji, medsebojnih razmerjih in delitvi.

Končni rezultat dohodka v družbenih dejavnostih torej materialno izraža dobro ali slabo opravljene naloge — se pravi, izraža dobro ali slabo izvrševanje načrta. Plačniki imajo torej polno možnost, da plačajo le družbeno potrebno delo po kvaliteti in kvantiteti in dogovorjeni realni vrednosti.

Družbeni dogovori

V zadnjem času, ko z družbenim dogovarjanjem še naprej razvijamo samoupravno povezovanje vseh oblik združenega dela, prehajamo k še neposrednejšemu povezovanju gospodarstva in negospodarstva, hkrati pa uveljavljamo ustrezno vlogo družbenopolitičnih skupnosti. Zakon o zdravstvu in zakon o zdravstvenem zavarovanju iz leta 1970 sta že predpisala, da je družbeni dogovor obvezno sredstvo, s katerim se medsebojni odnosi urejajo na samoupravni podlagi. To je nova metoda za usklajevanje razhajajočih se interesov v razmerah samoupravnega razreševanja protislovij našega socialističnega razvoja. Za družbeni dogovor lahko rečemo, da je specifični družbeni dokument, ki usmerja urejanje zadev skupnega pomena in ki ga sprejemajo upravičeni subjekti (npr. asociacije delovnih organizacij, sindikati, zbornice, politično izvršilni organi družbenopolitičnih skupnosti itd.).

Samoupravna pobuda

Tak samoupravni sistem je delavcem v družbenih dejavnostih šele omogočil pravo delovno pobudo; čeprav v celoti še ni uresničen, je že pripeljal do uspehov. Naj navedem nekatere primere: v zadnjih letih, ko precejšnji del bolnišnične dejavnosti plačujejo po

storitvah, se je skrajšala ležalna doba in povečalo število zdravljenj — zdravstveni delavci so tudi materialno zainteresirani, da opravijo več strokovnega dela in da pacienti v bolnicah ne ležijo po nepotrebnem. Drug primer: po letu 1965, ko so zavode za socialno zavarovanje začeli financirati po delu, se je v 4 letih število delavcev v teh zavodih v Sloveniji zmanjšalo od 1570 na 1270 v letu 1969. To je verjetno enkratni primer za upravno oziroma podobno dejavnost, da se je število zaposlenih zmanjševalo brez zunanjega določanja. Ne poznamo primera, da bi se v klasično organizirani in proračunsko financirani upravi to kdajkoli zgodilo brez odločitev oziroma pritiska predstavniških organov.

Med drugim to dokazuje, da je sedanja družbena usmeritev na tem področju pravilna in že daje prve rezultate. Ne gre za uvajanje tržišča na to področje, pač pa uvajamo sistem, ki naj ob družbenem usmerjanju s samoupravno pobudo zaposlenih na tem področju omogoča uresničevanje načela: z racionalno uporabo sredstev dosegati najboljše rezultate pri zadovoljevanju tovrstnih družbenih potreb.

Samoupravno sporazumevanje v delovnih organizacijah družbenih dejavnosti

Samoupravno sporazumevanje je med drugim priložnost, da delovne organizacije istovrstnih dejavnosti učinkoviteje razvijajo sisteme in oblike delitve dohodka in osebnih dohodkov po delu. Po načrtu družbenega dogovora, ki je v razpravi, morajo namreč ustrezno delitev sredstev opravičiti s količinskimi, kakovostnimi in finančnimi kazalci uspešnosti; kar obvezno ugotavlja tudi plačnik storitev.

Hkrati je sporazum priložnost, da poenotimo vrednost enakih delovnih mest (npr. z uporabo metode Kataloga a—2 Sindikata delavcev družbenih dejavnosti Slovenije), odnos do manjkajoče izobrazbe, delovnih izkušenj, nadurnega dela, dnevnic, nadomestil za izobraževanje, regresov za letni dopust itd.

Ovire napredka

Hitrejši razvoj v to smer ovirajo težnje v nekaterih organih družbenopolitičnih skupnosti in interesnih skupnostih. Ta sistem ne dovoljuje več, da bi sredstva volontarično razporejale razne ožje skupine, ki so včasih upravljale velike družbene sklade. Sistem pač po naravi stvari ne dopušča več samovoljnih ocen o družbenih potrebah in o stroških za zadovoljevanje teh potreb. Veljajo edino številke in argumenti, zato sta nujni ustrezna organiziranost in strokovnost, poleg tega pa se današnji strokovnjak ni več voljan vključevati v klasično hierarhično organizirano upravno dejavnost, kjer je uprava v večji ali manjši meri izvajalsko sredstvo, včasih tudi posameznikov. Uprava postaja vedno bolj samostojna, odgovorna in visoko stro-

kovna dejavnost, ki naj predstavniškim in samoupravnim organom s svojimi analizami, predlogi in ocenami omogoča racionalne in strokovno utemeljene rešitve. Hitrejši proces v tej smeri je nujen in če bo uspešnejši, bo sam na sebi odpravljal zastarela stališča o »javnih službah« »neproduktivnih dejavnostih«, »zmedi« itd.

Ali usmerjati delitev dohodka v vseh dejavnostih ali ne?

Te dileme ni več. 30. člen zakona o samoupravnem sporazumevanju določa, da se njegove odredbe primerno uporabljajo tudi za vse organe družbenopolitičnih skupnosti, pravosodja, samoupravnih interesnih skupnosti, zbornic in združenj ter družbenopolitičnih in drugih organizacij.

Taka ureditev je preprečila težnje, da se družbenoekonomski položaj nekaterih skupin, zaposlenih predvsem na visokih družbenih in visokih strokovnih funkcijah določa ne glede na njihov delovni prispevek — mimo načela »za enako delo — enako plačilo«. Vsaka delovna skupnost, torej vsi zaposleni morajo s samoupravnim sporazumevanjem uveljavljati svoj delovni uspeh. To je potem tudi lahko bistveno merilo za delitev oziroma nagrajevanje.

Ob tem je razumljivo, da bodo morali tako družbeni dogovor za družbene dejavnosti kot samoupravni sporazumi upoštevati vse specifičnosti teh dejavnosti.

Koherentnost narodnih kultur v kulturnem življenju JLA

I

Ena bistvenih značilnosti armadnega kulturnega življenja kot sestavnega dela kulturnega življenja naše večnarodne skupnosti se kaže v stalnem stiku in sodelovanju med kulturami in kulturnimi vrednotami vseh narodov in narodnosti Jugoslavije. Res je, da ne gre za posebno izjemo, saj premorejo podobne lastnosti kulturnega življenja tudi nekatera družbena okolja z večnacionalno sestavo.

Pa vendar bi lahko rekli, ko je govor o kulturnem življenju v JLA, da ni podobne socialne grupacije, kjer bi se koherentnost nacionalnih kultur uresničevala na originalnejši način.

Gledano v tem kontekstu, bi bili temelji socialni determinanti armadnega kulturnega življenja:

— prvič, celotnost kultur in kulturnega življenja naše skupnosti in

— drugič, družbena vloga JLA.

Jasno je, da tvorita obe iztočnici dialektično enotnost in sopojojenost. V celotnosti kulturnega življenja naše skupnosti imajo namreč bazično mesto procesi kulturne dinamike, kakor se uresničujejo z enakopravno afirmacijo kultur vseh narodov in narodnosti. To je garancija, ki ne zagotavlja le hiter in progresiven kulturni razvoj narodnih skupnosti, marveč je tudi bistven pogoj za homogenost jugoslovanske družbe kot celote.

Po drugi strani pa vidijo naši narodi jamstvo za takšen trend kulturnega razvoja in afirmiranja narodnih kultur med drugim tudi v obstoju skupne, organizirane in moralno trdne oborožene sile — jugoslovanske ljudske armade kot dela oboroženega ljudstva — katere temeljna družbena naloga je obramba suverenosti in ozemeljske integralnosti Jugoslavije kot celote.

Torej sta bistveni pogoj in skupni interes vseh narodov in narodnosti socialistične Jugoslavije: enakopraven in neoviran nacionalni kulturni razvoj ter trdna in trajna splošno jugoslovanska nacionalna varnost. Spoj teh dveh družbenih vrednot je jasen in

prav na teh temeljih je treba graditi kulturno politiko in kulturno življenje v vojski.

Ko temu dodamo našo koncepcijo splošne ljudske obrambe kot izraz in odraz našega samoupravljaljsko-demokratskega gospodarstva in kulturnega razvoja, dobimo še jasnejša izhodišča za usmerjanje tega področja armadnega življenja.

II

Če v nadaljevanju izhajamo iz antropološkega in humanističnega bistva kulture in kulturnega življenja v naši družbi, ko postavljamo v središče kulturne akcije človeka kot temeljno in najvišjo vrednost v socializmu, in pa iz naših pojmovanj, da je človeški faktor, torej spet človek, odločilen za moč naše vojske, vojne in zmage, potem je mogoče tudi na teh premisah jasno ugledati bistvene smeri armadnega kulturnega življenja.

Praktično rečeno: vsaka osebnost, torej človek in državljan, pa naj se odloči za profesionalno opravljanje vojaškega poklica ali pa se kako drugače znajde v vojski, bo dobil bistveno potrditev svoje človeške vrednosti v možnosti za popoln nadaljnji kulturni razvoj, vzporedno pa v neodtujljivi pravici in dolžnosti braniti svojo domovino. To sta zelo pomembni in bistveni pridobitvi revolucije in naše samoupravljaljsko-demokratske skupnosti.

Iz tega sledi sklep, da sta kulturno življenje (razumemo ga kot postavko vsestranskega razvoja in potrjevanja univerzalne, svobodne in ustvarjalne osebnosti) ter obramba države — kot neodtujljiva pravica in dolžnost slehernega državljana — bistvena dejavnika za afirmacijo in potrditev človekove osebnosti v naši družbi in vojski.

III

Ker je jugoslovanska ljudska armada vsejugoslovanska sila ljudske obrambe, sestavljajo pa jo delovni ljudje vseh narodov in narodnosti naše večnacionalne, socialistične družbe, je za vsakega pripadnika vojske — s tem pa tudi za njegov odnos do vojaških nalog in do obrambe države — bistven dejavnik to, do kakšne mere se v vojski uresničuje kulturno življenje kot proces sodelovanja in afirmacije nacionalnih kulturnih vrednot in posebnosti.

Ta proces naj namreč pripadnik armade doživlja večstransko. Predvsem mora biti v armadnem kulturnem življenju poudarjeno nadaljevanje tistih tokov iz kulturnega razvoja osebnosti, ki korenijo v njegovi matični, avtentično nacionalni biti. To nadaljevanje naj konkretno teče kolikor mogoče kontinuirano, tako da bo življenje v vojaškem okolju svojevrstno nadaljevanje in afirmacija nacionalne kulturne biti v novem nacionalnem in socialnem okolju. Z druge strani naj vsaka osebnost doživi kulturno življenje v vojski tudi kot proces in možnost širšega spoznavanja, doživljanja in uporabljanja kulturnih pridobitev ter vrednot drugih narodnih kultur naše skup-

nosti; naj jih občuti in sprejme za svoje. To je torej sestavni del dograjevanja in bogatenja kulturne osebnosti pripadnika JLA.

Jasno, da izhaja iz tega procesa cel spekter nadaljnjih kvalitiet v razvoju osebnosti, kot sta na primer znanje o kulturnem bogastvu naših narodov, oblikovanje stališč in odnosov do Jugoslavije kot domovine itd. kar vse je bistvena postavka za oblikovanje vseh kakovosti, neposredno pomembnih za obrambo domovine.

IV

Če torej kulturno življenje v JLA pojmuje kot enega izmed dejavnikov, ki bistveno vplivajo na uspešno realizacijo družbene vloge vojske, to pa sledi iz doslej izvedenih sociološko-politoloških sklepov, potem je temelj za njegovo usmerjanje prav enakopravno sodelovanje in afirmacija kultur vseh narodov in narodnosti naše skupnosti.

Teoretična hipoteza bi bila potemtakem takale: *kolikor bolj kompleksno in intenzivno se v kulturnem življenju JLA uresničuje koherentnost narodnih kultur in kulturnih vrednot vseh narodov in narodnosti Jugoslavije, toliko višjo kvaliteto v uresničevanju svoje družbene vloge bo kazala vojska.* Ne da bi se spuščal v širše razlage navedene hipoteze, kaže vendarle opozoriti na nekaj ustreznih momentov.

Znano je, da prihajajo v vojsko osebe, oblikovane v okvirih določenega socialnega, narodnega, s tem pa tudi kulturnega podnebja; te osebe so v ustreznem kulturnem ozračju v svojo nadgradnjo vtakale kulturne odlike svoje narodne biti (navade, običaji, jezik, folklor, umetniške in druge stvaritve, tradicijske posebnosti ipd.). Armada pa je novo socialno okolje, v katerem se življenje njenih pripadnikov razvija v posebnih združbah — v vojaških enotah različne sestave in velikosti. Ta sprememba zapušča posebne posledice (pozitivne in negativne) in izziva svojevrstno upiranje pripadnikov vojske zoper proces socializacije in zoper prilagajanje osebnosti novim socialnim pogojem.

Ker so vojaške enote kot posebna socialna okolja zmeraj ali skoraj zmeraj različne nacionalne sestave, se tudi procesi socializacije srečujejo z vprašanji, kako najhitreje homogenizirati enoto glede na njeno narodno heterogenost. Prav v tem procesu lahko ustrezno organizirano in usmerjevano kulturno življenje odigra zelo važno vlogo.

Po sami naravi vojaškega življenja začnejo namreč vojaki kar od prvega srečanja naprej ustvarjati nove socialne vezi. Najpogosteje se začenja to vzpostavljati novih stikov prav z neposrednim kazanjem nacionalnih in kulturnih posebnosti, ki jih osebnost prinaša s seboj v vojsko. Kolikor bolj in kolikor bolj naravno se te posebnosti kažejo, toliko prej bomo neposredno človeško in socialno zbližali posameznike v enoti; to pa pelje do celega skupka nadaljnjih

kohezivnih usmerjanj ter do krepitve vojaških kolektivov. Praviloma mora biti večnacionalna sestavljenost enote močan dejavnik njene moralno-politične, borbene in splošne kulturne homogenosti.

Neovirano in intenzivno prikazovanje vsega bogastva kulturnih odlik naših narodov in narodnosti ustvarja hkrati temelj za to, da se v enotah lahko razvije cel mozaik kulturnih dejavnosti; ta mozaik je naravna posledica raznovrstnosti in bogastva narodnih kultur ter kulturnega življenja naših narodov in narodnosti.

Enakopraven položaj in popolna afirmacija nacionalnih kulturnih odlik v vojaškem kulturnem življenju neposredno pomaga: k sodelovanju med armado in ljudstvom, h krepitvi moralno-političnega stanja enot, k razvijanju jugoslovanskega socialističnega patriotizma, bratstva in enotnosti naših narodov ter še celega spektra drugih vrednot, ki so pomembne za krepitev moralnih moči vojske in ljudstva.

V

Koherentnost narodnih kultur v armadnem kulturnem življenju premore še neko razsežnost. Kaže se v kulturnem sodelovanju enot in armadnih kulturnih institucij z nacionalnim in kulturnim okoljem, v katerem enote žive in delajo.

Teritorialna razporejenost enot JLA pokriva vso Jugoslavijo. Te enote se naravno vključujejo v socialno, nacionalno in kulturno okolje posameznih narodov in narodnosti. Pravzaprav si kulturnega življenja v enotah JLA ne bi mogli niti misliti brez uslug različnih kulturno-umetniških institucij in brez sodelovanja z ljudstvom ter mladino, pa tudi ne brez uporabljanja kulturnih vrednot danega narodnega okolja.

Treba pa je imeti pred očmi, da pri realizaciji teh možnosti nastopajo nekateri problemi, ki zahtevajo globlje preučevanje in širše angažiranje. Med drugim gre za zelo aktualno vprašanje v zvezi z rabo jezikov. Mnogi vojaki so namreč zaradi možnosti vsestranskega nacionalnega in kulturnega vzpona dosegli tudi najvišje ravni izobrazbe le v materialnem jeziku. Zavaljo posebnih okoliščin in na temelju eksteritorialnega načela pri razporejanju vojakov, ki služijo vojaški rok, se dogaja, da pride vojak v novo nacionalno in jezikovno okolje, vendar nima možnosti, da bi z njim uspešno komuniciral. Glede možnosti uporabljanja kulturnih bogastev novega okolja ali pa glede uresničevanja svojih lastnih kulturnih kvalitet, se objektivno znajde v neugodnem položaju.

Zato je tudi nadvse pomembna funkcija kulturnega življenja v JLA prav na ravni uresničevanja kar se da širokih možnosti za enakopravno rabo, možnosti učenja in preseganja možnih jezikovnih barier. Seveda zahteva to od organizatorjev in realizatorjev kulturnega življenja v vojski mnogo inventivnosti po eni strani in najširšo podporo številnih družbenih dejavnikov po drugi.

Torej mora biti jezik kot bistven dejavnik človekove zavesti in kulture slehernega naroda in narodnosti ena izmed močnih vezi povezovalja vojakov in državljanov, pa tudi dejavnik splošnega mednacionalnega kulturnega zблиževanja.

Z aktiviranjem enot v kulturnem življenju kraja in okolice pride do prenašanja raznovrstnih kulturnih vsebin, ki so spet izraz raznotere narodnostne sestave teh enot. Na ta način postanejo enote svojevrstni »posrednik« v tokovih spajanja in medsebojnega vplivanja kultur ter kulturnega življenja narodov in narodnosti.

Ti tokovi v celoti prispevajo k širšemu povezovanju enot JLA z različnimi državljanskimi asociacijami, kar bi morali biti — to pa tudi je — dejavnik enotnosti ljudstva in vojske.

Končno se iz vseh teh procesov kulturnih vezi in vplivov ustvarjajo posebni pogoji za realizacijo koncepcije vseljudske obrambe.

Iz teh tokov pa moramo izvesti še neki sklep: *kulturno življenje v JLA je takšna sfera družbenega življenja, ki je nadvse neposredno važna tako za JLA kot za celotno skupnost.*

Potemtakem izraža koherentnost narodnih kultur v kulturnem življenju JLA:

- bogastvo in raznoterost kultur vseh naših narodov in narodnosti;
- možnost za kompleksen kulturni razvoj vseh pripadnikov vojske;
- sodelovanje in povezanost ljudstva z armado;
- čvrstost in notranjo kohezijo enot in vojske kot celote ter
- internacionalni značaj kulturnega življenja v JLA.

VI

V kontekstu tega opazovanja je treba opozoriti tudi na možne tendence s škodljivim vplivom na tokove koherentnosti narodnih kultur v kulturnem življenju v JLA. Zaradi lažjega prepoznavanja moramo te tendence zvrstiti v dve temeljni skupini: v *inkoherentne* in *antikoherentne*.

Inkoherentne so tiste tendence in pojmovanja, ki obravnavajo kulturno življenje v armadi kot enostranski proces in odnos ter medsebojno povezovalje in prežemanje nacionalnih kultur, pa tudi večnacionalno sestavo enot zanemarjajo. Korenine teh pojmovanj rastejo v prehudem poudarjanju vojaškega monolitizma, uniformnosti, homogenosti, čvrstosti ipd., kar nekako ustreza specifičnosti armadne socialne biti.

Odtod prihaja nekoliko preprost sklep, da je mogoče tudi kulturno življenje, s tem pa vzporedno kulturne potrebe, realizirati ali oskrbovati na podoben način, kakor se to dogaja v drugih sferah vojakovega življenja (pouk, hrana, oblačenje, nastanitev ipd.). Najpogostejša posledica je, da organizirajo kulturne dejavnosti, ne da

bi se poglobili v dejansko nacionalno, pa tudi socialno sestavljenost in pa v resnično zanimanje vojakov za to, da bi aplicirali in konsumirali kakšne nacionalne kulturne vrednote. To pelje do kliširanih oblik in vsebin kulturnih manifestacij, ki so lahko včasih številčno sicer impresivne, vendar meglene glede resničnega uspeha in zanimanja na kulturni ravni.

Potemtakem so inkoharentni pojavi v kulturnem življenju vojske tuji njeni večnacionalni biti kakor tudi značaju, vlogi in pomenu kulture v naši družbi.

Antikoharentne tendence pa zapuščajo globlje posledice.

Medtem ko so namreč inkoharentni pojavi lahko posledica neznanja, inertnosti, nenamernosti ipd., so antikoharentni popolnoma drugačne narave. Ti so neposredno nasprotni temeljnim procesom enakopravne in vsestranske afirmacije narodnih kultur v kulturnem življenju JLA. Njihovo prepoznavanje in energično zatiranje je izjemnega idejno-političnega in kulturnega pomena.

Antikoharentne tendence se kažejo v obliki *unitarizma* in *nacionalizma* v kulturnem življenju.

Unitaristično barvo bi imeli tisti tokovi, v katerih bi se kulturno življenje v JLA razglasilo za nadnacionalno sfero družbenega življenja ali pa bi se mu pripisovala višja vrednost kakor nacionalnim kulturnim vrednotam.

Jasno je, da bi moglo imeti supremiranje kulturnega življenja v JLA glede na kulturno življenje in kulture naših narodov in narodnosti zelo škodljive posledice. Delovalo bi dezintegracijsko na celotno družbeno življenje v armadi, neposredno bi se kazalo v pozitivnem uresničevanju njene družbene vloge, moralno-politične enotnosti in borbene moči.

Nacionalistične pojave moremo prepoznati v tendencah, ki dajejo kateri od nacionalnih kultur prednost; njene vrednosti za kulturno življenje v vojski preveč poudarjajo in zraven zanikujejo vrednosti drugih nacionalnih kultur. Ti pojavi se kažejo v različnih odtenkih, pač glede na okolje, v katerem vojaški kolektiv živi, glede na številčno zastopanost različnih nacionalnosti v enoti ipd. pa do moči subjektivnih dejavnikov v vojaških kolektivih.

Poleg navedenih tendenc morajo imeti antikoharentni značaj tudi prepoudarjanje tradicionalizmov, proračunski način financiranja, vodeča vloga poveljstev v usmerjanju kulturnih dejavnosti, relativna izoliranost posameznih kulturnih institucij, pa tudi še nekatere druge posebnosti armadne strukture, ki vplivajo na kulturno življenje njenih pripadnikov.

VII

Iz teh analiz moremo sklepati, da je kulturno življenje v JLA zamotan proces. Ta zamotanost zahteva široko angažiranje mnogih armadnih in družbenih dejavnikov.

Živimo v času vsestranskega reševanja narodnih kulturnih potenc, afirmacije nacionalnih kulturnih vrednosti na jugoslovanski in svetovni ravni. Akumulacijski in enkulturacijski procesi so vse bolj prisotni, kar dinamizira kulturno ustvarjanje in duhovne kreacije naploh. Armada in njeno kulturno življenje dobivata v teh tokovih posebno vlogo. Kot enotna vsejugoslovanska obrambna sila postaja tudi kulturni subjekt. Prav zato, ker vidijo narodi in narodnosti Jugoslavije v moči naše armade jamstvo za svoboden in neoviran nacionalni ter kulturni razvoj, mora kulturno življenje v JLA izražati vse tiste procese, s katerimi se afirmira nacionalna kulturna bit kot enakopravna in koherentna celota jugoslovanske večnarodne socialistične skupnosti.

Poljska 1971

(Problemi socialističnega razvoja političnega sistema)

Ekonomске in družbenopolitične spremembe v razvoju socialističnega družbenega sistema v posameznih deželah lahko obravnavamo z mnogih vidikov. Lahko nas zanima zunanji opis sprememb, morda v povezavi s konkretno historično interpretacijo njihovih vzrokov in posledic. Lahko nas tudi zanima odnos teh sprememb do obćih zakonitosti prehodnega obdobja med kapitalizmom in socializmom; v tem primeru jih obravnavamo kot kazalce (indikatorje) stopnje napredovanja pri oblikovanju novega sistema. Lahko nam gre za analizo, ki bi izhajajoč iz konkretnega dogajanja, bila usmerjena sicer k razkrivanju splošnih problemov funkcioniranja socialističnega političnega sistema na posameznih etapah graditve socializma, ne da bi se omejila le na splošne zakonitosti te graditve. V pričujočem članku nam gre prav za to: izhajamo iz sprememb v družbenoekonomskem in političnem življenju Poljske na začetku 1971. leta in obravnava probleme, povezane z njimi, z vidika splošne teorije funkcioniranja socialističnega političnega sistema.

Problemi in spremembe, ki so bili v ospredju poljskega družbenopolitičnega in ekonomskega življenja konec 1970. in na začetku 1971. leta, so — s faktografske strani — dovolj znani in so jih že zadosti obravnavali; posvečeno jim je bilo precej pozornosti opisov jugoslovanski publicistiki.¹ Ni potrebno, da bi podrobno opisovali ne ozadja ne poteka in tudi ne posledic decemberske krize, ki je dosegla svoj vrh v dogodkih v poljskem Primorju. Tudi politične odločitve, ki so jim sledile — sprejete predvsem na VII. in VIII. plenumu CK PZDP (20. decembra 1970 in 6.—7. februarja 1971) — so splošno znane. Zadostuje, če spomnim, da je bila neposredni povod za neredе v Pribaltiku (Gdańsk, Gdynia, Szczecin, Elbląg) nepopularna in samovoljno sprejeta odločitev o povišanju cen mnogih življenskih potrebšćin ter da je bil njihov nasilni potek — z

¹ Primerjaj na primer zanimiv članek Velimira Popovića »La Pologne entre hier et demain« v »Revue de la Politique Internationale«, št. 501, 20. marca 1971 (čepprav po mojem mnenju vsebuje zelo kontroverzne ocene).

uporabe sile — povezan z nespoštovanjem načel socialistične demokracije, ki zahteva pozorno spremljanje pričakovanj delavskega razreda, posvetovanje z njim pri sprejemanju važnih odločitev in korigiranje takih odločitev, če povzročijo splošno nezadovoljstvo. Spremembe v vodstvu PZDP in organih državne oblasti so odprle vrata ne le za vrnitev racionalne in potrebam dežele primerne strategije gospodarskega razvoja (s sprejetjem načela harmoničnega razvoja in likvidacije nesorazmerij med akumulacijo in potrošnjo), temveč tudi spremembam v funkcioniranju socialističnega političnega sistema, to je, predvsem razvoju socialistične demokracije. Ne gre torej le za ozko praktične spremembe, uvedene za to, da se obvladajo težave, ki so se pojavile v zadnjem obdobju, temveč za premike, usmerjene k popolni in dejanski uveljavitvi leninskih političnih načel na vseh področjih življenja dežele.

Ta načela so predvsem:

1. vodilna vloga partije delavskega razreda, ki se kaže v aktivnosti in avantgardnosti vseh partijskih jeder in vsakega člana;

2. notranja partijska demokracija, oprta na načela demokratičnega centralizma, posebej na povezavo svobodne in vsestranske diskusije pred sprejetjem odločitev z železno disciplino v uresničevanju že sprejetih odločitev;

3. splošna demokracija, oprta na vsakodnevno povezanost partije z množicami, na aktivnost celotnega sistema organizacij, ki predstavljajo delovne ljudi, na popolno uresničenje demokratičnih ustavnih načel socialistične države (na primer na delo predstavniških organov, ki na Poljskem nastopajo v obliki sejma in narodnih svetov).

To so splošna načela, ki v konkretnem delovanju dobijo konkretno vsebino. V uradnih dokumentih ali o teoretičnih publikacijah niso bila nikdar zanikana. Vendar pa je v družbenopolitični praksi zadnjih let — približno od polovice šestdesetih let naprej — naraščalo število pojavov, ki so pričali o obubožanju in formaliziranju teh načel; to je v končni konsekvenci tudi pripeljalo do položaja, v katerem ni prišlo le do napačnih ekonomskih odločitev, temveč je tudi nujno korigiranje teh odločitev — nujno ob spontanem odporu delavskega razreda — zadevalo v začetku na velik odpor.

Če trenutno odmislimo druge vzroke omenjenih pojavov (tako vzroke individualne narave, ki jih sicer ne bi štel za samostojne, vendar pa niso brez pomena), sodim, da obstaja zveza med deformacijami političnega sistema in gospodarsko politiko. Del poljskih gospodarskih težav ob koncu šestdesetih let je strukturalne narave, pojavil se je tudi v nekaterih drugih socialističnih deželah na enakih stopnjah ekonomskega razvoja. Ker nisem ekonomist, se ne bom spuščal v njihovo podrobno analizo. Zadostuje, če omenim težave, povezane z nujnostjo prehoda od ekstenzivnega k intenzivnemu razvoju, težave, ki izvirajo iz tendenc v svetovni trgovini; zlasti še

posebni problemi tistih dežel, ki so morale — kot Poljska — mnogo investirati, da bi ustvarile delovna mesta za zelo številne letnike tako imenovanega povojnega »demografskega vzpona«. Teh objektivnih težav ni mogoče prezreti. Vendar iz ekonomskih razmer še ne izhaja, da je fatalistično neizogibno sprejeti ekonomske odločitve, ki so — deloma zato, ker so bile napačne, deloma pa zato, ker so bile sprejete samovoljno, brez ustreznega posvetovanja z množicami — izzvale razumljivo nasprotovanje. Obstajala je svojevrstna odvisnost med omejevanjem socialistične demokracije in napačnimi ekonomskimi odločitvami. Omejevanje socialistične demokracije je vsaj deloma izviralo iz nesposobnosti, da bi razreševali zapletene probleme gospodarskega razvoja, in iz tega, da so sredstva, ki so jih iskali za kritje gospodarskih potreb, prizadela individualno potrošnjo. Hkrati pa je nepopularnost takih ukrepov pripeljala do tega, da so jih samovoljno sprejemali, ne da bi se posvetovali z množicami — predvsem ne da bi se posvetovali z delavskim razredom, kot tudi ne da bi upoštevali mnenja strokovnjakov. To je pripeljalo k praktičnemu, če že ne teoretičnemu² spodkopavanju načela, da mora biti gospodarski razvoj v skladu z družbenim razvojem. Hkrati pa je to, da so se zatekali k samovoljnosti v odločanju, povečevalo možnosti, da se zagreše gospodarske napake, in s tem še poglobljajo objektivno obstoječe gospodarske težave. Pomen sklepov VII. in VIII. plenuma CK PZDP in sklepov državnih in partijskih organov po VII. plenumu je v tem, da so pretrgali ta začarani krog, ko so:

1. korigirali najočitnejše ekonomske napake, zlasti v razmerjih med potrošnjo in akumulacijo;

2. sprostili družbene in politične mehanizme, ki omogočajo normalno funkcioniranje in razvoj socialistične demokracije, s tem pa odpravili pglavitni neekonomski vir gospodarskih težav. To seveda ne pomeni, da so te odločitve odpravile vse probleme in težave. Kaj takega ni bilo in ni mogoče. Ustvarile pa so pogoje za optimizacijo ekonomskih ukrepov, ko so odpravile pglavitne politične vzroke, ki so v preteklosti stopnjevali objektivne težave.

Vendar pa ne nameravam obravnavati ekonomskih, temveč družbenopolitične probleme. Osredotočil se bom še posebej na vlogo delavskega razreda, na vprašanje predstavljanja in artikuliranja interesov v političnem sistemu, na problem funkcioniranja države in na vlogo znanstvene ekspertize v procesu sprejemanja odločitev. Razumljivo, da ta štiri vprašanja ne izčrpajo vseh problemov, ki jih sedanja faza družbenopolitičnih sprememb postavlja v ospredje; so pa — tako menim — posebej pomembna.

² O potrebi uravnoveženega ekonomskega in družbenega razvoja je na primer dobro pisal Kazimierz Secomski (»Družbeni dejavniki v sodobnem razvoju gospodarstva«, Varšava 1970). Svoje poglede na to vprašanje sem prikazal v članku »Družbeni dejavniki ekonomskega razvoja«, »Nowe Drogi«, maj 1970, št. 5/252).

Ni potrebno, da bi na tem mestu ponavljali splošna načela socialistične ureditve in v tem okviru načelo vodilne vloge delavskega razreda. To so splošno znane stvari in v smislu načel nespremenljive. Pomembno pa je ugotoviti, kaj so nedavne poljske izkušnje prinesle na tem področju novega.

Prva ugotovitev, ki se vsiljuje ob poteku in posledicah decembrske krize, je zrelost delavskega razreda, posebno v velikih industrijskih podjetjih. Ta zrelost se je pokazala na več načinov. Med nemiri v pribaltiških mestih je ogromna večina delavcev pokazala čut državljske odgovornosti, poskušala rešiti probleme po poti legalnega vplivanja na pristojne državne in partijske organe, organizirala obrambo družbenega premoženja pred uničevanjem in plenjenjem. Izražala se je v delovanju delavcev kot sogosodarjev dežele, ki se zavedajo odgovornosti za svoje delovno mesto in splošne zadeve. Čeprav so sporadično nastopali tudi asocialni in prestopniški elementi, se vendarle večidel niso rekrutirali iz delavskega razreda in niso dajali tona njegovemu nastopu. To je imelo pomemben vpliv na potek dogodkov in način razreševanja nastalega položaja.

Drugič: celo v času, ko so se nasprotja najbolj zaostrila, in v razmerah, ko se je na delavske zahteve odgovarjalo z ignoriranjem in uporabo sile, delavski razred ni razglašal gesel, ki bi bila usmerjena proti socializmu, partiji ipd. Nasprotno, osnovni ton delavskim nastopom — tako v času decembrskih dogodkov kot tudi popreje — so dajale prav zahteve, da je treba spoštovati socialistična načela, pri čemer so bile te zahteve usmerjene k partiji in njenim vodilnim organom. To je olajšalo najti izhod iz krize; izhod, ki ga je lahko pokazalo le vodstvo PZDP. Pričalo je hkrati o visoki politični ravni in idejni angažiranosti delavskega razreda.

Tretjič, v delavskih zahtevah je prevladoval trezen in umirjen ton. Čeprav so nekatere zahteve bile nerealne (zlasti nekatere zahteve — čeprav ne vse — o zvišanju plač), vendarle v celoti v delavskih nastopih ni bilo demagogije, socialno-psihološko tako razumljive v okoliščinah velikega gospodarskega nezadovoljstva. Poseben vidik tega pojava je, da v delavskih nastopih ni bilo tona usmerjenega proti inteligenci, strokovnjakom ipd. Na njihov naslov so bile usmerjene le zahteve po boljšem, učinkovitejšem delu, boljši organizaciji dela, večji skrbi za družbene zadeve itd.

Četrtič, o zrelosti delavskega razreda priča to, da mu je med spontanimi, neorganiziranimi nastopi izredno hitro uspelo oblikovati svoje vodstvene organe — v katerih so bili aktivni tako člani partije kot nepartijci. Organiziranost sicer spontanega gibanja priča o visoki stopnji politične in organizacijske zrelosti delavcev in je praktičen dokaz njihove sposobnosti za politično delovanje. Ni dvoma, da je bil ta pojav — brez zgodovinskih precendesov — možen zato, ker je bila temeljna smer idejnopolitične vzgoje delav-

skega razreda v preteklih letih pravilna in v skladu s temeljnimi socialističnimi načeli.

V sedanji poljski publicistiki posvečajo tem lastnostim delavskega razreda posebno pozornost; poudarjajo njihov pomen za nadaljnje funkcioniranje političnega sistema.³ Gre za več temeljnih stvari. Prva je nujnost uveljavljanja prakse — uvedene po decembrskem plenumu CK PZDP — da se je treba o važnih odločitvah vsestransko posvetovati z delavskim razredom velikih podjetij. Na ta način dobi veliko industrijsko jedro delavskega razreda neposredno možnost vplivanja na vsebino in način sprejemanja važnih odločitev. Druga stvar je obuditev in okrepitev delavskega samoupravljanja. Ta institucija, ki je bila na Poljskem uvedena po oktobrskih spremembah 1956. leta, se je neenakomerno razvijala: pogosto preslabo glede na obstoječe potrebe in možnosti. Uvajanje samoupravljanja niso zavirale le težave pri upravljanju, nezadostne izkušnje in podobno, temveč tudi nezadostna skrb za sodelovanje delavcev pri upravljanju. Zato je delavsko samoupravljanje v zadnjih letih zadevalo na čedalje več težav. Številne, temu posvečene sociološke raziskave, danes že omogočajo, da se orientiramo, v čem so vzroki pomanjkljivosti, ki jih je pokazalo delavsko samoupravljanje — in to ne le v posameznih vzrokih, značilnih za posamezna podjetja, temveč tudi v splošnih vzrokih, povezanih z mehanizmi izvrševanja oblasti. Citirajmo enega izmed vodilnih poljskih poznavalcev tega vprašanja Witolda Morawskega. Poleg drugih je zapisal: »Zavedati se moramo, da so možnosti samoupravljanja odvisne od mnogih dejavnikov. Poskušali smo pokazati, da ima pomemben vpliv splošni gospodarski položaj in pa načela centralnega upravljanja gospodarstva. Na samoupravljanju se odražajo vse pomankljivosti in nedoslednosti v vodenju gospodarstva.«⁴ Ponuja se sklep, da prav spremembe na vsedržavni ravni — povezane s spremembami v okviru danega podjetja — lahko zdaj ustvarijo boljše pogoje za popolnejše funkcioniranje delavskega samoupravljanja.

Tretje vprašanje je povečanje vloge sindikatov, izboljšanje njihovega dela in razširitev njihove notranje demokracije. V vseh teh zadevah so bili storjeni koraki k temu, da bi sindikati v celoti postali predstavniki delavskega razreda, ki bi znali na ustrezen način braniti njegove prave interese in hkrati učinkovito mobilizirati energijo množic. Problemi dejavnosti sindikatov — opisani pred nedavnim v eni najzanimivejših socioloških knjig zadnjih let⁵ — so

³ Prim. na primer razpravo o temi »Politične posledice sprememb družbene strukture« (»Nowe Drogi«, marec 1971, št. 3/263); posebno prispevek Ludvika Krasuckega.

⁴ Witold Morawski, »Funkcije delavskega samoupravljanja v sistemu upravljanja industrije«, v zborniku v redakciji V. Szczepanskega »Industrija in družba v L. R. Poljski«, Wrocław 1969, str. 262.

⁵ Krzysztof Ostrowski, »Vloga sindikatov v poljskem političnem sistemu«, Wrocław 1970.

zdaj dobili svoj izraz tako v praktičnih prizadevanjih sindikalnih organov kot v javnih razpravah.

Od vseh teh vprašanj je najvažnejše in potencialno tudi najpomembnejše za prihodnost dežele vprašanje sodelovanja delavcev-proizvajalcev v dejavnosti partijske baze in v delu partijskih organov. Delež delavcev proizvajalcev se tu izrazito veča; to so pokazale tudi volitve novih partijskih komitejev na vojvodskih (pokrajinskih) konferencah v marcu 1971. leta. To ustreza smeri, načrtani na VII. in VIII. plenumu CK PZDP in bo gotovo pomembno za to, da se partijska vodstva približajo delavskim množicam, pa tudi da se premagajo tendence k birokratiziranju politične dejavnosti. Vodilna vloga delavskega razreda se krepi in izpolnjuje z novimi konkretnimi vsebinami na vseh ravneh.

2. Predstavljanje in artikuliranje interesov.

Že večkrat sem pisal,⁶ da mora socialistični politični sistem delovati kot občutljiv sistem predstavljanja in artikuliranja interesov raznih skupin in okolij delovnih ljudi, kot sistem, v katerem se politično usklajujejo razhajajoči se čeprav v temelju neantagonistični interesi. Sistem deluje tako, da skrbi za javno, artikulirano in zagotovljeno predstavljanje interesov in teženj vseh kategorij delovnih ljudi. Njegova sposobnost za učinkovito funkcioniranje je v veliki meri odvisna od tega, koliko zna sprostiti energijo množic; to pa predpostavlja ustrezen in učinkovit proces artikulacije interesov, predstavljanja teženj in mobilizacije aktivnosti vseh razredov, slojev, poklicnih skupin delovnih ljudi.

Realistična koncepcija socialističnega političnega sistema mora upoštevati tako skladnost temeljnih in perspektivnih interesov vse socialistične družbe kot tudi raznorodnost konkretnih interesov in posameznih teženj. Pravilno delovanje namreč ne odraža le dolgoročnih interesov, temveč pomeni tudi realizacijo aktualnih interesov. Posebna značilnost procesa nakazovanja, artikuliranja in predstavljanja interesov v našem političnem sistemu je, da poteka na temelju sovpadanja temeljnih interesov in po poti usklajevanja posebnih interesov s perspektivnim skupnim interesom. Posebno velika vloga politike temelji na tem, da prav v politični sferi prihaja do usklajevanja interesov in mobilizacije družbene dejavnosti za uresničevanje ciljev, ki so sintetičen izraz teženj raznih razredov in slojev socialistične družbe.

Ta proces je v svojem bistvu proces oblikovanja kompromisa. Ne gre za kompromis v temeljnih načelih družbene ureditve, kajti

⁶ Posebej o tem: J. J. Wiatr in Adam Przeworski, »Control Without Opposition« v J. J. Wiatr (ed.) »Studies in Polish Political System«, Wrocław 1967; J. J. Wiatr, »Political Parties interest Representation and Economic Development in Poland«, »The American Political Science Review«, zv. LXIV, št. 4, december 1970. O teh zadevah sem pisal tudi v članku »Pitanje pluralizma u poljskem političkom sistemu«, »Socijalizam«, 1966/2.

tu kompromisi niso mogoči. Ne gre tudi za kompromis med interesi delovnih ljudi in interesi lastniških razredov; tak kompromis je izključen že z razredno naravo socialistične države. Pač pa gre:

1. za kompromis med dolgoročnimi, perspektivnimi cilji in kratkoročnimi cilji, ki izhajajo iz tekočih potreb delovnih ljudi,
2. za kompromis nad interesi posameznih razredov, slojev in poklicnih skupin.

Sfera takih kompromisov je široka. Gre za: 1) vprašanje delitve narodnega dohodka med potrošnjo in akumulacijo; 2) vprašanje delitve dela narodnega dohodka, ki je namenjen za potrošnjo, na individualno in skupno potrošnjo; 3) vprašanje delitve narodnega dohodka (za to namenjenega dela) med razne skupine in kategorije delavcev (torej struktura plač, cen, davkov itd.); 4) vprašanje lokacije investicij; 5) vprašanje šolske politike in oblikovanja možnosti za šolanje in socialno napredovanje.

Pri vseh teh vprašanjih gre za splošne družbenoekonomske interese delovnih ljudi, ki morajo biti na razumen in pravičen način usklajeni. Pridružujejo se jim še posebni interesi, pomembni le za nekatera okolja, na primer, posebni poklicni interesi umetnikov ali znanstvenikov.

Usklajevanje interesov zahteva, da so izpolnjeni nekateri pogoji. Prvi je, da morajo interesi postati javni in znani. Drugi, da so artikulirani in oblikovani v konkretne predloge kot posledica selekcije in preoblikovanja interesov; tretji — da so ti predlogi in zahteve predstavljeni v okviru sistema. V vsaki od teh sfer so se pojavljali odkloni, ki so hromili funkcioniranje socialistične demokracije. Zato je danes toliko trdnejše prepričanje, da pravilno funkcioniranje socialistične demokracije zahteva, da postajajo interesi javni po redni in legalni poti, da so artikulirani v predloge in zahteve ter kot taki predstavljeni v okvirih političnega sistema. Ne gre torej le za to, da bi bile posamezne odločitve pravilne gre tudi za obstoj mehanizmov, ki bi omogočali, da bi bile odločitve razumni kompromisi med neenakimi interesi; tako da družba teh odločitev ne bi sprejemala kot nekaj samovoljnega, temveč kot rezultat usklajevanja interesov in teženj. Najnovejši ukrepi — posvetovanja z delovnimi kolektivi, javne razprave, oživiljena dejavnost družbenih organizacij in sindikatov, povečanje vloge predstavniških organov — kažejo, da poljski politični sistem gre v to smer. Z vidika njegovega dolgoročnega funkcioniranja je to celo važnejše kot pravilnost posameznih konkretnih odločitev.

3. Funkcioniranje države

Zadnji meseci so uveljavili načelo, da vodilna vloga partije ne sme pomeniti tega, da bi dejavnost organov državne oblasti zamenjala dejavnost partijskih forumov. Povečala se je torej vloga sejma, ministrskega sveta, državnega sveta in narodnih svetov na vseh ravneh, hkrati pa tudi individualna odgovornost vseh njihovih čla-

nov za področje dela, ki jim je zaupano: Tako je omogočeno, da se problemi rešujejo tam, kamor spadajo, brez odvečne centralizacije pri reševanju manj važnih vprašanj, brez prenašanja administrativnih odločitev v sfero političnega načina delovanja itd.

Mislím, da se bo v prihodnosti pojavilo še mnogo drugih problemov. Naj za primer omenim le nekatere, o katerih se je že javno razpravljalo.

Obstaja ekonomski problem optimalne stopnje centraliziranja gospodarskih odločitev. Ta problem zahteva podrobne analize in eksperimentiranje. Poljsko gospodarstvo je v nasprotju z jugoslovanskim zgrajeno na načelu centralnega direktivnega planiranja; tako temeljno načelo organizacije gospodarstva se mi zdi pravilno. Toda eno je splošno temeljno načelo, nekaj drugega pa ugotoviti konkretno optimalno stopnjo centralizacije za dano deželo, izdelati optimalni sistem planiranja itd. Ta vprašanja so velikega pomena za bodoče funkcioniranje države. Razumljivo je, da v teh vprašanjih odločitev ni mogoče sprejemati prenašljivo in da zahtevajo temeljite priprave.

Ob tem obstaja še tudi problem optimalne stopnje avtonomije lokalnih organov ljudske oblasti, narodnih svetov. Njihove pristojnosti so bile pred desetimi leti precej razširjene; med drugim na podlagi eksperimentov, v katerih so nekateri sveti v poskusnem obdobju dobili več pravic in dolžnosti (sveti v okraju in mestu Novy Sacz). Danes se postavlja vprašanje, ali taka stopnja avtonomije lokalnih organov oblasti še zadostuje. Nekateri avtorji predlagajo novelizacijo zakona o narodnih svetih (z dne 25. jan. 1958 skupaj z novelizacijo z dne 28. junija 1963. leta), ki naj bi povečala njihovo avtonomijo in pristojnosti v odnosu do lokalnega gospodarstva.⁷ Dodajmo, da je mednarodna primerjalna raziskava med krajevnimi voditelji v Jugoslaviji, Poljski, Indiji in ZDA (izvedena 1966. leta) pokazala, da so poljski krajevni voditelji deklarirali potrebo po večji pristojnosti za okrajne oblasti (za te, ki jih je raziskava zajela).⁸ Lahko rečemo, da v prid postopnega povečevanja avtonomije lokalnih organov oblasti delujeta dva dejavnika. Prvi je razvoj krajevnega gospodarstva, ki omogoča večje pristojnosti oblastnih organov nižje vrste. Drugi je nedvomno boljša kvaliteta lokalnih aktivistov — dosežena v šestdesetih letih; ti so danes že sposobni, da se spoprimejo tudi z zelo zapletenimi problemi.

4. Vloga znanstvene ekspertize

Z vidika nalog znanstvenikov so posebno pomembne tiste pobude novega vodstva PZDP, ki teže k večji vlogi znanstvenikov kot ekspertov in svetovalcev pri pripravljanju in sprejemanju odločitev.

⁷ Wojciech Sokolewicz, »Narodni sveti — socialistična demokracija — tehnični napredek«, »Nowe Drogi«, št. 1/260, januar 1970.

⁸ Rezultati raziskav so publicirani v zborniku »Values and the Active Community«, New York, The Free Press 1971.

Prvi sekretar CK PZDP Edward Gierek je o tem govoril na varšavski partijski konferenci 13. marca 1971 in poudaril, da je znanost dolžna ne le obravnavati zadeve, ki jih sprožijo centri političnega odločanja, temveč tudi sama dajati pobude in predloge.⁹ V tej smeri gredo tudi nekatere pobude državnih organov (kot na primer sklicanje komiteja strokovnjakov, ki naj izdelata stališča o stanju in perspektivah izobraževanja; predseduje mu znani poljski sociolog, profesor Jan Szcepański). Te zadeve bo treba še konkretizirati. Na tem področju namreč nimamo mnogo izkušenj, kajti — tu je negativna plat minulih let — razvoja znanosti, tudi družbenih, ni spremljala enaka pripravljenost za njihovo vključevanje v proces pripravljanja in uresničevanja odločitev vsedržavnega pomena. Tako postavljena vloga znanosti mora vsekakor, pripeljati do dveh učinkov: prvič: izboljšati mora same odločitve, omogočiti njihovo boljše in bolj vsestransko pripravo in bolj vsestransko kontrolo; drugič: okrepiti mora zveze med znanstvenimi središči in politično ter gospodarsko prakso, s tem pa tudi spodbudno vplivati na raven znanstvenih del in na ozračje med inteligenco.

Zadeve, ki sem jih obravnaval, ne izčrpajo seznama vprašanj. Pomembno pa je, da spremembe na Poljskem v letu 1971 niso trenutna izboljšanja. Nasprotno, spremembe si prizadevajo najti najboljše dolgoročne rešitve v razmerah sedanjega — torej že razvitejšega — stadija graditve socializma na Poljskem, ne da bi pri tem spreminjale načela socialistične ureditve, temveč izhajajoč iz njih in razvijajoč jih.*

⁹ »Trybuna Ludu«, 14. marca 1971.

* Jerzy Wiatr je ta prispevek napisal posebej za našo revijo, prevedel ga je M. Kerševan.

Nekaj misli ob ustavnih amandmajih

V komentarjih o ustavnih amandmajih se še vedno izražajo heterogeni pogledi predvsem glede njihove pomembnosti za nadaljni razvoj socializma v Jugoslaviji. Ekonomska politika, ki pri nas dosledno beleži vse razlike, do katerih prihaja v razpravi o amandmajih (hkrati pa tudi od časa do časa upravičeno ali neupravičeno izraža mnenje srbskih političnih krogov, kot npr. v števil. 989, 15. marca 1971, na strani 11 v stavku: Sprejemajoč formiranje republike v državo kot vsiljeni, ne pa želeni cilj, komunisti Srbije . . .), trdi, da nekateri označujejo amandmaje kot »prvo fazo globalnih sprememb« (predsedstvo ZKJ), drugi pa kot »dokument zgodovinskega pomena za prihodnost Jugoslavije« (Milka Planić na seji CK ZK Hrvatske).

V neki meri pa bi povod za tako ocenjevanje lahko našli že v Kardeljevem referatu na seji predsedstva ZKJ 2. marca 1971. Tako E. Kardelj na začetku uvodnih pripomb trdi, da so ustavne spremembe »zelo globoke«, na koncu referata pa lahko beremo, da bi se brez druge faze ustavnih sprememb sedanji amandmaji »zreducirali na sicer potrebno reformo državne strukture, ki pa ne bi imela večjega vpliva na razvoj družbenoekonomskih odnosov«.

Različno ocenjevanje daljnosežnosti amandmajev pa po mojem mnenju samo potrjuje dejstvo, da so tudi odnosi do sprememb, ki jih amandmaji uvajajo, še precej heterogeni, da pogosto temeljijo na do- včerajšnjih stališčih, in da so tu in tam celo odsev nekakšnega neza- upanja do vsega, kar amandmaji prinašajo. Kljub temu pa se mi zdi, da te heterogenosti mnenj o večji ali manjši pomembnosti amandmajev v tem trenutku ni treba posebno poudarjati, saj navsezadnje ni bistvena.

Zgodovinsko pomembno in bistveno pa je, da so o vsebini amand- majev — kot smo zvedeli iz referata tov. E. Kardelja — kvalificirani predstavniki republik in pokrajin — predstavniki jugoslovenskih narodov in narodnosti dosegli politični sporazum. Prav tako je zgo- dovinsko pomembno, da so politični forumi kot npr. tretja seja konference ZK Srbije, plenarna seja CK ZK Bosne in Hercegovine, plenarna seja CK ZK Hrvatske, posvetovanje političnega aktiva ZK Makedonije in drugi forumi v drugih republikah zares enodušno potrdili ta politični sporazum. Plebiscitarna potrditev amandmajev je važnejša od hetero- genih pogledov na njihovo daljnosežnost, ker zagotavlja, da bodo bis- tvo amandmajev sprejeli in da ga bodo začeli uvajati v življenje. To bo prej ali slej začelo slabiti tudi argumente tistih, ki danes še izražajo sum v njihovo daljnosežnost in pomen.

Kljub temu pa se mi zdi koristno, da v razpravi že danes poskušamo ugotoviti tudi prvino daljnosežnosti in pomena amandmajev za razvoj socializma pri nas in v svetu. Taka razmišljanja namreč na svoj način odkrivajo tudi bistvo sedanjih ustavnih sprememb.

Ustavni amandmaji so prav gotovo konkreten prelom s teorijami, da že to, da delavski razred prevzame oblast, že samo po sebi in dokončno rešuje nacionalno vprašanje, da je treba iskati vzroke za morebitne nacionalne konflikte in nasprotja v socialističnih družbah predvsem v reakcionarnih silah in njihovi propagandi, ne pa v avtentičnih interesih narodov in narodnosti v sedanji fazi sodobnega razvoja. Količnik pa so tu in tam še priznavali obstoj nekaterih nacionalnih interesov in konfliktov, pa so menili, da so to samo prehodni pojavi, ki nimajo in ne morejo imeti nobene zveze z razrednim bojem nekega naroda. Niso priznali, da je nacionalno vprašanje tudi v socializmu še vedno del razrednih konfliktov in da je delavski razred, ki se ni identificiral s tem problemom, zgubljal vpliv. Niso priznavali, da tudi v socializmu — posebno danes v procesu vse večjega povezovanja nacionalnih ekonomij — prihaja do izkoriščanja delavskega razreda nekega naroda prek raznih etatistično-birokratskih posegov na trg, prek raznih monopolov, koncentracij kapitala, tehnologije in znanosti.

Z eno besedo, amandmaji izhajajo iz spoznanja, da fenomen naroda, nacionalnih ekonomij obstaja tudi v socializmu in da je danes centralni državni aparat v položaju, da posega na trg s celo orožarno ukrepov, ki lahko bolj kot kdajkoli spreminjajo pogoje gospodarjenja, prelivajo presežek dela iz ene panoge v drugo in s tem seveda tudi iz ene nacionalne ekonomije v drugo.

Ko na novo urejamo odnose med republikami in federacijo, ko priznavamo narodom polno suverenost in s tem tudi pravico do razpolaganja s presežkom dela na njihovem ozemlju, podiramo še en mit, da je možno socialistično družbo integrirati iz centralističnih birokratskih središč, ne da bi upoštevali avtentične interese naroda in narodnosti.

S tem seveda legaliziramo mednacionalne konflikte v socialistični družbi, hkrati pa tudi odpiramo pot za njihovo reševanje in preseganje.

Vedeti moramo, da so teoretiki in tudi praktiki marksizma (Marx, Lenin, Stalin) bili prepričani, da je fenomen naroda in narodne ekonomije samo prehodni pojav, ki ga socializem mora čimprej preseči, če hoče načrtno in racionalno izkoriščati gospodarska bogastva sveta. Prav zaradi takega stališča do nacionalnih ekonomij se je npr. v SZ toliko razpravljalo o možnosti graditve socializma v eni sami deželi. Šele trdna realnost je sovjetske voditelje usmerila k prepričanju, da je socializem možno graditi tudi v eni državi, kar pa seveda avtomatično predpostavljajo, da vsaj v Sovjetski zvezi iz nacionalnih ekonomij čimprej ustvarijo enotno državo-centralistično ekonomijo. Prav zaradi tega je razumljivo, da v nekoliko drugačnih razmerah, ko ustvarjajo vzhodnoevropsko ekonomsko skupnost SEV, o problemih, kot so enotno planiranje, integracija nacionalnih ekonomij itd. še vedno razmišljajo na isti način.

Ker je leta 1948 prišlo do konflikta predvsem med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo, t. j. do konflikta dveh držav, se nacionalno vprašanje kot fenomen, značilen tudi za socializem, ni moglo pojaviti v jasni obliki. Šele uvajanje delavskega samoupravljanja in delitve po delu, vprašanje razpolaganja s presežkom dela v delovni organizaciji, je postavilo na

dnevni red tudi vprašanje odtujevanja presežka dela v nacionalnem okviru.

V zadnjem času so mednacionalni spori vedno jasneje kazali, da nacionalno vprašanje, vprašanje uveljavljanja suverenosti narodov, razpolaganja s presežkom dela v okviru nacionalne ekonomije, postaja med nerešenimi jugoslovanskimi problemi vedno aktualnejše. Sile, ki so postavljale ta vprašanja, so odbile napad, češ, da se za temi problemi skrivajo pojavi nacionalizma in vpliv od zunaj. Vse bolj jasno je postajalo, da so ti problemi del razrednega boja proti odtujevanju presežka dela, proti svojevrstnemu izkoriščanju, ki je možno — kot kaže praksa — tudi v socializmu.

ZKJ je s tem, da so njeni organi sprejeli amandmaje, ki na nov način urejajo vprašanje mednacionalnih odnosov v Jugoslaviji, ponovno pokazala svojo življenjskost in povezanost s širokimi delavskimi množicami. V konfliktu, ki je v življenju nastajal, je ZKJ kot leta 1941 in 1948 začutila, da je prišel trenutek, ko je kljub tradicionalnim ideološkimi obremenitvam treba delovati v skladu z zahtevami razvoja, se postaviti na čelo tistih sil, ki vnašajo nove razsežnosti v sodobno socialistično družbo.

V preteklih desetih letih smo v Evropi tako na Zahodu kakor tudi na Vzhodu doživeli, lahko bi rekli, eksplozijo izredne nacionalne občutljivosti. V času, ko so veliki integracijski sistemi, moderna tehnologija in znanost vse bolj zahtevali, da se brišejo ozke meje med narodi in državami, ko so teoretiki predvidevali, da je nacionalno vprašanje v teoriji že preživelo, preseženo, in ko so tako na Zahodu kakor na Vzhodu že zmagovala velika integracijska gibanja, je prišlo tako rekoč nenadoma in brez razloga do nacionalnih sporov, ki so imeli različne oblike — od jezikovnih, ekonomskih vprašanj pa vse do vprašanja suverenosti.

Pokazalo se je, da pri tem pozabljajo, da velika integracijska gibanja, takoimenovani »veliki sistemi«, niso samo nevarnost, da bo prišlo do manipuliranja z delovnim človekom, temveč — verjetno še bolj — nevarnost, da bo prišlo do manipuliranja z malimi narodi in državami. Vprašanje izkoriščanja, odtujevanja presežka dela se je v tem kontekstu pokazalo v novi luči.

Prav zaradi tega konkretno urejanje mednacionalnih odnosov v Jugoslaviji dobiva za razvoj socializma veliko večji pomen, kot je nemara v tem hipu videti. Poskus, da v svetu, ki se vse bolj integrira, rešimo ne samo integriteto delovnega človeka, temveč tudi integriteto naroda, da jima na ustrezen način zagotovimo svobodo, da razpolagata z ustvarjenim presežkom dela — to je prav gotovo zgodovinsko dejanje.

In prav zato amandmaji niso samo vračanje k sklepom in stališčem drugega zasedanja AVNOJ, ki so mednacionalne odnose urejali v času, ko so bili zaradi narodnoosvobodilnih razmer dokaj enostavni, temveč tudi k letu 1948, ko je začel razpadati mit o enotnem socialističnem trgu, enotni socialistični ekonomiji.

Bilo pa bi naivno misliti, da amandmaji že sami na sebi rešujejo zapletena vprašanja mednacionalnih odnosov in nadaljnjih integracijskih gibanj v Jugoslaviji. Samo odpirajo nova pota, ki bodo lahko pripeljala do pravilnejšega in lažjega reševanja teh problemov.

Zdi se mi potrebno, da se v tem trenutku zavedamo, da o nacionalnem vprašanju v marksistični literaturi niso ustvarjalno razmišljali vsaj 50 let. Teoretični in praktični napor jugoslovanskih narodov pa so

zaradi težkih razmer v sami državi in bojov s stalinizmom pogosto zdrknili na slepi tir. Centralistična in unitaristična birokracija je znala vedno prepričljivo govoriti o zunanjih nevarnostih, o nujnosti integriranja jugoslovanskega gospodarstva, o velikih sistemih, o razvijanju in podpiranju znanosti, ki ne pozna meja, tako da ni bilo možnosti za razmišljanje o teh problemih. Uveljavilo se je prepričanje, da so v boju za hitrejši razvoj dovoljene ali celo nujne tudi metode nasilja, odtujevanja sredstev in razpolaganja z njimi, vodenje gospodarstva iz enega središča itd.

Prav zaradi tega je zdaj toliko bolj potrebno, da amandmaji spodbudijo naše delovne ljudi, znanstvenike, da začnejo razmišljati v novih razsežnostih, iskati rešitve za probleme, ki niso in ne bodo lahki. Ko bomo urejali te probleme, bomo — tako kot smo s konkretnim uvažanjem delavskega samoupravljanja obrnili novo stran v razvoju socializma — odprli novo pot za enakopravnejše urejanje odnosov med narodi in državami.

Amandmaji pa hkrati postavljajo pred vse narode in narodnosti v Jugoslaviji nove konkretne probleme. Dovčerajsnje centralistično odločanje je vzgojilo v središču neki poseben kader, ki je odločal o vrsti vprašanj, ki so spadala v domeno narodov in narodnosti. O teh vprašanjih bodo jutri morale odločati same republike doma ali v središču federacije. Prav zaradi tega je vprašanje ustreznih kadrov in ustreznih organizacijskih sprememb prav gotovo eno najvažnejših vprašanj..

Vse odgovorne organizacije (vključno seveda družbenopolitične organizacije) se bodo morale postaviti precej drugače, kot so stale še včeraj.

Tako se pred Slovence postavlja danes odgovornost za celotno usodo slovenskega naroda, za njegovo ekonomsko, politično in družbeno organiziranost, za njegov prihodnji razvoj in obrambo.

Poleg tega se od nas zahteva, da enakopravno sodelujemo tudi pri oblikovanju nove organizacije federacije, da sprejmemo vso odgovornost za njeno učinkovitost, racionalnost, za njeno delovanje v skladu z amandmaji.

Od leta 1945 je najprej odgovornost za vsa vojni-obrambna vprašanja, potem pa vse bolj tudi odgovornost za glavne razvojne smeri posameznih panog in celotnega gospodarstva z republiških kadrov prehajala na osrednje organe. V teku 20 let se je v republiki izoblikoval tip funkcionarja, katerega glavna naloga je bila, da izpolnjuje direktive središča, ne pa, da ustvarjalno in odgovorno razmišlja in deluje. Kadri, ki so odhajali v središče, pa so bili hote ali nehote prisiljeni, da se podrejujejo centralistično-unitaristični praksi. Tudi vse večje uveljavljanje samoupravljanja ni moglo zlomiti nekaterih takih teženj.

Kot smo rekli, se zdaj celotna odgovornost tako za razvoj kot za obstoj posameznega naroda vrača na republike, to pa konkretno pomeni na republiško politično in upravno vodstvo. Vprašanje, ki so ga že postavile nekatere republike, ali ne bodo nujne odločne kadrovske spremembe in tudi nov način kadrovanja — je po mojem mnenju zelo pereče tudi za Slovenijo.

Po letu 1945 se je v Sloveniji ponovno začel razvijati občutek nekakšne manjvrednosti, ki smo ga lahko opazili tudi v slovenski politični miselnosti in praksi. Ta naš manjvrednostni občutek pa so ugotavljali tudi že zunaj Slovenije

Spoznanje, ki je zmagalo v letih 1941—1945, da je za usodo slovenskega naroda predvsem odgovoren slovenski narod sam in njegovo vodstvo, je polagoma začelo bledeti.

Začelo se je z vprašanji obrambe severnih in zahodnih meja Slovenije. Ali je mogoče braniti ta del Jugoslavije? Postavljala so se ista vprašanja, kot so se že leta 1941, 1942, 1943. Mislili smo, da so slovenski delovni ljudje na to vprašanje že odgovorili v letih 1941—1945.

Z enako — lahko rečemo malodušno — miselnostjo se je začelo tudi v gospodarstvu. Pojavile so se »teorije«, da slovenski narod, slovenski delovni ljudje niso sposobni za samostojno življenje. Po logiki teh ekonomistov-politikov Slovenija ne bi mogla sama živeti niti tri mesece.

Kaj to pomeni? To pomeni, da slovenski delovni človek živi na tuj račun, živi na račun drugih narodov v Jugoslaviji. To pa seveda pomeni, da ne more biti enakopraven član v družbi drugih jugoslovanskih narodov in narodnosti.

Temeljna zavest o enakopravnosti lahko izvira samo iz prepričanja, da lahko živiš sam od svojega dela, ne pa na tuj račun, s tujo pomočjo. Kdor te zavesti nima, seveda ne more biti politični nosilec novih odnosov v naši družbi.

Zdi se mi, da odmeve take miselnosti najdemo tudi v sedanji razpravi o amandmajih, ko se govori o takoimenovani slovenski življenjski zainteresiranosti za tako ali drugačno enotnost v Jugoslaviji. Prav gotovo je slovensko gospodarstvo kot razvitejše gospodarstvo bolj zainteresirano za enotni trg kakor manj razvita področja. Toda ta zainteresiranost ni življenjska oziroma je lahko samo toliko življenjska, kolikor je življenjska za vse druge partnerje. Bojim se, da z neprestanim ponavljanjem o nekakšni življenjski zainteresiranosti pri naših sosedih zbijamo misli in bojazni, da jim nekdo pod imenom enotnega trga želi vsiliti blago, ki bi ga lahko dobili od drugod boljše kakovosti in bolj poceni.

Za kaj smo torej res življenjsko zainteresirani? Za razvoj in obrambo socializma in samoupravljanja, za enakopravnost in suverenost narodov in narodnosti v Jugoslaviji. Vse drugo pa mora biti stvar dogovora. Če nekdo misli, da so njegovi življenjski interesi ogroženi, mu moramo pustiti, da jih sam brani in uveljavi. Po mojem mnenju v tem ni izjema niti enotni trg, o katerem pa tako moramo vedeti, da ga šele ustvarjamo.

J. ZEMLJAK

Kako je šel tovariš Husak v Canosso

Nekoč je pomenil upanje. Upanje, da se ne bo zgodilo najhujše, pomenil je dileme, ali je bilo prav izzivati prijatelje in zaveznike z nekakimi novotarijami v družbenem sistemu, ki so resno dišale po desnem revizionizmu, pomenil je potrdilo previdne poti za mnoge, ki so se od Slanskega in tovarišev naprej naučili imeti trdo kožo in razumeti, da se še vedno ne da z glavo skozi zid.

Minili sta dve leti in upanje razumnih (treba je biti previden in tudi znati popuščati) se je oglasilo s kremeljskega govornega odra. Brez izrazno, nedopovedljivo ponižujoče se je to upanje zahvalilo za intervencijo tujih oboroženih sil v notranje zadeve majhne države. Ploskalo je samo sebi in v zahvalo intervencionistom, da je bil morda za deset in več let zaustavljen normalni družbeni razvoj neke razmeroma razvite države in da so se vrnili na oblast vsi tisti, ki jih je bilo tako težko pošteno ožigosati za njihovo zlorabljanje oblasti v imenu naroda in delovnega ljudstva.

V resnici se vsak razumen človek ob takim ponižujočem prizoru za moža zmerne sredine, pa vendar še nasprotnika stalinizma, lahko samo zgrozi in resno preišlja, kaj še sploh pomenijo besede. Hipokriزيا, ki sta jo doživela češki in slovaški narod na svoji grbi, mi »pa kot gledalci, ni nič manjša od tiste, ki jo razglša Nixon v imenu svobodnega sveta«, prav malo manjša pa od tiste, ki smo jo lahko prebrali ob zapoznelih spominih udeležencev stalinističnih procesov v 50-tih letih. Husak ni obsodil sebe samega, ker za zdaj še ni bilo treba pred sodišče. Obsodil in obtožil pa je vendar tudi sebe tedaj, ko se je zahvaljeval nabiti kremeljski dvorani (ki je bobnela od lahko razumljivega vzdušja) za nekaj, kar je že zdavnaj spoznano in zapisano kot kršitev suverenosti in nedotakljivosti držav. Zahvala je bila hkrati samoobtoževanje, res krivi smo bili, ker smo popuščali desničarjem (ali po naše levičarjem — odvisno od tega, kam je človek obrnjen), prav je bilo, da so nas opozorili, in ker nismo imeli dovolj sposobnih ljudi na krmilu države, so nas morali malo krcniti, da smo se spametovali in videli, kje je naš prostor. Vzrok in posledica zamenjata svoja prostora in posledica narekuje dokončno spoznanje o tem, kaj bi bilo treba postaviti za vzrok. Rahla nevarnost pomeščanja (kot razumljiva reakcija na nenaravni miselni asketizem dvajset let nazaj) se ob zvratnem projiciranju zazdi velikanski babbav, tako grozeč in tako vseobsežen, da izpod njega ni videti nič več drugega, nič tistega, kar je bilo jasno in lepo strnjeno zapisano v različnih deklaracijah, programih, govorih, člankih. Ali pa prav zato; treba je bilo zakriti resnično nevarnost z gomilo praznih, votlih, preluknjanih in zoglenelih besed in na vrhu postaviti embleme: Kriv sem, kesam se, hvala, da ste me spreobrili in znova popeljali na pravo pot...

Pravzaprav ni težko spoznati te farse, ki ponižuje razum in vklepa misel sodobnega človeka. Težko je vendarle razumeti ljudi, ki to počno. Če veljajo za razumne, se to menda ne more nanašati samo na razumnost v smislu treznosti, ampak tudi na zmožnost presoditi vse razsežnosti položaja. Vsaj v času miru menda državniku mora ostati, četudi mu diktirajo življenje močnejši, sposobnost jasnega presojanja, kar pomeni, da še nobena sila ni dokončno zmagala in da se je še vsak nenaraven človeški in družbeni položaj enkrat razkril in obrnil. Ali ni dolžan čutiti odgovornosti do sebe in do tistega, kar je še pred dvema letoma zatrjeval, da je pravilno? Ali ni dolžan tudi pritisk prenašati dostojanstveno? In kaj se je zgodilo z glavami ljudi, ki se obtožujejo zdaj zločinov, ki jih niso storili, zdaj napačnih poti, (ki) po katerih niso hodili in tudi ne želeli hoditi? Posledica je navsezadnje vedno enaka, naj bo na sodnem procesu ali pa po spovedniškem govoru na kongresu: če si priznal, da si kriv, potem te bo zadela zaslužena kazen. Če si priznal krivdo v imenu naroda, vaju to ne bo oprostilo prestajanja kazni.

To je tisto nedojemljivo. Včasih je veljalo, da tisti, ki kaj priznajo pod pritiskom sile — če s tem tej sili koristijo — doživijo nekoliko milejšo usodo. Stalinistična praksa je postavila pravilo na glavo: bolj ko priznavaš, slabše je. Nekateri pa še vedno priznavajo svoje grehe, čeprav bi se že lahko naučili iz preteklih primerov, kam pelje priznavanje in popuščanje zaradi končnega cilja — samo da jim ne bi dali izgovora, da bi nas kaznovali . . . Pa vendar so prav zato nenehno kaznovani.

M. D. MURKO

Krepiti socializem — toda kakšen?

XXIV. kongres KP Sovjetske zveze je potekal umirjeno, brez pretresov ali odkritij tako v notranji kot v zunanji politiki. Takšna kongresna mirnost je predvsem posledica tega, da se je politika, ki jo je kongres potrdil, uveljavljala že vse od znamenitega »ideološkega plenuma« CK KPSZ junija 1968, ki je napovedal ostrejšo linijo tako v notranji politiki kot v politiki Sovjetske zveze do drugih socialističnih držav. Od tedaj naprej so trdnejšo linijo postopoma izdelovali in uveljavljali, tako da je do sedanjega XXIV. kongresa že povsem zgubila videz novosti. Zato se sicer lahko strinjamo s tistimi komentatorji, ki pravijo, da kongres ni prinesel nič novega, toda samo če upoštevamo, da je potrdil veljavnost tiste nove splošne ostrejšje linije, ki se je začela uveljavljati pred slabimi tremi leti.

Ta splošna ugotovitev velja tudi za sovjetski odnos do tako imenovane socialistične skupnosti in svetovnega socialističnega sistema (prvi izraz vključuje predvsem članice varšavskega pakta in SEV, drugi pa vse socialistične države). Sovjetska zveza je na kongresu nastopala kot mednarodni dejavnik v dveh oblikah. Prvič kot velesila z odločilnim vplivom na vse svetovno dogajanje in drugič kot nesporni voditelj socialističnega sveta.

Prvo vlogo je zelo jasno opredelil zunanji minister Andrej Gromiko, ko je dejal: »Danes ni nobenega kolikor toliko pomembnega vprašanja, ki bi ga lahko reševali brez Sovjetske zveze ali proti njej. Če bi danes kdo skušal dokazovati, da bi pri takih vprašanjih lahko obšli Sovjetsko zvezo, bi ga imeli za čudaka.« In dalje: »Naša partija ostro loči področje ideološkega boja, ki divja z vso silo in kjer ne more biti ne miru ne premirja, od področja naših meddržavnih odnosov s kapitalističnimi državami, ki jih gradimo na leninskih načelih mirnega sožitja. Sovjetska zveza in njeni zavezniki predlagajo, naj bi vsa sporna mednarodna vprašanja reševali mirno, s pogajanjem.«

Politiko sožitja s kapitalističnimi državami je kongres v celoti podprl, prav tako pa je bilo splošno opazno, da nihče ni govoril o sožitju, kadar je šlo za odnose s socialističnimi državami. Deloma so taki toni — vendar močno ideološko obarvani — zazveneli, kadar je beseda nanesla na Kitajsko. V resnici pa pod ideološko barvo Kitajska vendarle nastopa predvsem kot velika država oziroma velesila, tako da bi tisto Gromikovo

ugotovitev o sožitju lahko dopolnili tudi takole: sožitje s kapitalističnimi državami in vesilo Kitajsko.

Za manjše socialistične države ostaja drugo navodilo: socialistična skupnost, internacionalizem in krepitev socializma. Glavna beseda o tem je šla seveda generalnemu sekretarju Brežnjevju. V uvodnem poročilu je bil sicer precej umirjen, in če je kdo pričakoval rohnenje na temo tako imenovane »doktrine Brežnjeva«, je bil razočaran — vsaj dokler ni spregovoril Gustav Husak. Brežnjev je dokaj hladno povedal, da je dovolj znano, kakšen je pravi socializem, in da je dolžnost socialistične skupnosti, da ta pravi socializem brani. Povedal je tudi tole zanimivo misel: »Češkoslovaški dogodki so znova opozorili, da v državah, ki so stopile na pot graditve socializma, v večji ali manjši meri obstajajo notranje protisocialistične sile, ki se v nekaterih razmerah lahko aktivirajo in celo preidejo v odkrit kontrarevolucionarni nastop, računajoč na podporo od zunaj, s strani imperializma, ki se je vedno pripravljen povezovali s takimi silami.«

Kdor se spominja prejšnjih sovjetskih ocen — celo še ob Češkoslovaški — ve, da je Sovjetska politika vedno, vsaj na zunaj, videla nevarnost za socializem v zunanjih sovražnikih. Zdaj pa je Brežnjev povedal, da je nevarnost predvsem znotraj posameznih socialističnih držav in da je zunanja prvina sicer lahko pomembna, vendar je samo dodatna. Obstoj notranje nevarnosti seveda postavlja v povsem drugačno luč internacionalistično obveznost glede obrambe socializma. Na zunanjo nevarnost je navadno lahko pokazati s prstom — če res obstaja. Prav tako pa jo je silno težko dokazati, kadar je ni. Samo spomnimo se, kako mučna in neprepričljiva so bila sovjetska prizadevanja, da bi dokazali, da je bila Češkoslovaška leta 1968 ogrožena od zunaj, od Zahodne Nemčije in zahodnega imperializma sploh. Prvotna doktrina Brežnjeva je bila propagandno najslabotnejša prav takrat, ko je hotela ogroženost socializma pripisati zunanjim silam.

Navedena izjava Brežnjeva na kongresu očitno popravlja to slabost. Če nevarnost prikrto obstaja znotraj samih socialističnih držav, to seveda nalaga drugačne obveznosti in odgovornosti partijam na oblasti in jih boljše podreja zunanjemu razsojanju o tem, ali se socializem razvija dobro in pravilno ali ne. Kot že rečeno, Brežnjev ni pustil niti najmanjšega dvoma o tem, da je edino pravilen le sovjetski model socializma in da je Sovjetska zveza nesporni predstavnik in branik pravega socializma. Logična posledica tega je, da ji gre tudi razsojanje. Šefi vzhodnoevropskih partij so — razen Ceausescuja, ki je z nekoliko manjšim žarom kot navadno ponovil znana romunska stališča — brez zadržkov priznali in podprli vodilno in razsodniško vlogo sovjetske partije. Najbolj jasen je bil pri tem Gustav Husak, ki je v imenu češkoslovaške partije kot edini tuji partijski šef neposredno branil tezo o razredni suverenosti socialističnih držav — se pravi doktrino Brežnjeva v prvotni obliki.

Prevladujoči tok mnenj o odnosih med socialističnimi državami je tekel v smeri razumevanja, da za te odnose niso bistvena načela suverenosti, neodvisnosti in samostojnosti, ampak načelo internacionalizma, ki postavlja v ospredje kolektivno obrambo socializma. Na površini je vse to lahko videti precej abstraktno spričo dejstva, da ni enega samega socializma, ki bi bil do vseh podrobnosti opredeljen in uglasen na enoten skupni imenovalec. Stvarna vsebina socializma pa obsega kitajsko, sovjetsko, jugoslovansko, kubansko in še marsikakšno teorijo in prakso in

vsako opredeljevanje do socializma ima praktično politično vrednost šele takrat, ko se vprašanje zastavi v vsebinski obliki: do kakšnega socializma?

Na to je Brežnjev in z njim ves kongres zelo jasno odgovoril: do sovjetskega socializma, čeprav je res, da v taki obliki tega niso povedali. Povedali so v obliki brezpogojnega priznavanja sovjetske teorije in prakse in obsojanja vseh levih in desnih »izmov«. Končni rezultat vsega tega je zelo jasn: s socializmom je treba razumeti sovjetski socializem, z internacionalistično obveznostjo obrambe socializma pa obrambo sovjetskega razumevanja socializma. Da bi tu prišlo do kakšnih nesporazumov, se ni bati, zakaj edino tisti, ki je dovolj močan, da lahko dá občo veljavnost svojemu razumevanju socializma, je hkrati tudi edini, ki je dovolj močan, da svoje internacionalistične obveznosti lahko izpolni — vsaj do tistih, ki niso velesile (kot Kitajska) ali nimajo takega mednarodnega položaja, da je izpolnitev obveznosti negotova in tvegana.

Vsekakor je ob vsem tem zanimivo in pomembno, kakšno mesto je v pogledih Brežnjeva in sploh v sovjetski viziji odnosov med socialističnimi državami dobila Jugoslavija. Brežnjev je rekel dobesedno tole: »V tem času so se nadalje razvijali sovjetsko-jugoslovanski odnosi. Sovjetski ljudje želijo, da bi se krepil socializem v Jugoslaviji in da bi se okrepile njene vezi s socialistično skupnostjo. Smo za sovjetsko-jugoslovansko sodelovanje, za razvoj stikov med našima partijama.«

Želji po krepitvi socializma v Jugoslaviji bi bila povsem enaka našim željam, ko bi bil socializem res en sam, ali vsaj ko bi bila sovjetski in jugoslovanski socializem res enaka. Toda stvarnost je pač taka, da si mi, kadar govorimo o naši stvarnosti, ne želimo krepitve kitajskega ali kubanskega ali kakega drugega socializma, ampak želimo krepiti naš samoupravni in demokratični socializem. Prav tako si krepitev naših vezi z državami »socialističnih skupnosti« predstavljamo na podlagi načel suverenosti, neodvisnosti in nevmešavanja, o čemer Brežnjev ni rekel nič. Vsekakor bi oceno Brežnjeva v odnosih o odnosih z Jugoslavijo lahko sprejeli z dokaj večjim zadovoljstvom, ko bi iz njegovega govora lahko posneli, da priznava in upošteva tisto zelo raznoliko stvarnost, ki ji navadno pravimo samo socializem. Žal tega ne moremo storiti. Če je po sovjetskem mnenju — in govor Brežnjeva ter ves kongres kaže, da je — krepitev socializma lahko samo uveljavljanje sovjetskega razumevanja in če je krepitev odnosov s »socialistično skupnostjo« samo uveljavljanje tistega načela internacionalizma, ki smo ga videli v češkoslovaškem primeru — potem se naše želje nič kaj ne ujemajo.

J. STANIČ

Veleposlanik je mrtev

Napad na jugoslovanskega veleposlanika v Stockholmu sodi med tiste dogodke, o katerih je težko pisati razsodno in upoštevati vse okoliščine. Sadizem, ki sta ga atentatorja pokazala v izvrševanju svojega dejanja, kar kaže na naklepni umor, skoraj ne pušča dovolj prostora, da bi ob

človeškem sočustvovanju s svojci žrtve govorili še o čem drugem. Tudi tragika atentata v svojem najširšem smislu prispeva k zoženju področja razmišljanja: Rolović je sprejel strele, ki so bili samo v majhnem delu namenjeni njemu, v večjem pa državi, ki jo je predstavljal. Padel je po volji nekoga, ki je pripravljen uporabiti iz davnine znano metodo ustrahovanja, da bi se dosegli absurdni ali vsaj po normalni poti nedosegljivi politični cilji.

Toda ob žalosti za žrtvijo se vendar odpira nekaj vprašanj, ki bodo preživele ta dogodek oziroma ki so zrasla prav iz njega. Najprej o odgovornosti Švedske pred nami in pred svetovno javnostjo: naj bodo politična izhodišča še tako različna, tesno smo povezani z nekaterimi mednarodnimi dokumenti, ki so rezultat strahot druge svetovne vojne in v katerih so zavezniki trdno zagotovili, da bo delovanje organizacij s fašistično ideologijo poslej in za vedno prepovedano, da zanje ne more veljati demokratično načelo svobodnega izražanja prepričanja. Res je vprašanje, kje postavimo mejo takega in drugačnega prepričanja, toda ustaški teroristi so po še tako širokosrčnih merilih na drugi strani, pa naj bo po črki atlantske listine, moskovske deklaracije ali pa statuta nürnberskega sodišča.

Drugo je vprašanje, ali bi mi sami morali predvidevati po znamenjih v zadnjem času prav na Švedskem, da se utegne zgoditi kaj resnega, in ali bi morali storiti več za varnost svojih predstavnikov v tujini. Diplomatsko pravo je sicer strogo in zahteva od države, ki diplomate sprejema, vso odgovornost za njihovo varnost oziroma učinkovito varstvo, da bi lahko izvajali svojo temeljno funkcijo — nemoteno predstavljali svojo državo. Toda s to dolžnostjo je že dolgo drugače, kot je zapisano, to pa pomeni, da jo je nujno treba obravnavati v času in prostoru, s konkretnimi političnimi okoliščinami. Z našega stališča pomeni »zavarovati« življenja naših predstavnikov onemogočiti delovanje organizacij, v okviru katerih se zločini naklepajo. Popolnoma upravičeno in pravilno. S švedskega stališča je varstvo očitno nekaj drugega, predvsem varstvo pred posledico, ne pa odstranjevanje vzroka. Za to so posebni razlogi — da ne bi kdo kdaj očital, da Švedska ni enako gostoljubna do vseh, ki doma ne morejo izražati svojih političnih prepričanj.

Gre torej za čisto različni stališči do problema, kar utegne povzročiti, da bodo življenja naših predstavnikov ogrožena še naprej. Če švedska vlada ustaških organizacij in drugih, ki razglašajo fašistične ideje, skrivajo pa se za neko abstraktno in preprostim ušesom tako priljubljeno svobodo mišljenja, iz načelnih razlogov ne namerava do kraja uničiti, potem nam preostane dvojje: ali da se prilagodimo danemu položaju in ugotovimo, da na Švedskem ne uživamo nedeljenih simpatij, ali pa še boljše, da je švedska ljudska miselnost mnogokrat kruta, vzvišena, krivična in da je temu primerno treba zavarovati naše predstavnike tudi drugače. Druga možnost je zaostriti odnose na meddržavnem poročju, kjer pa si ne moremo delati iluzij, da bi to pomenilo za nas manjšo izgubo kot za Švede. Prva možnost zahteva torej glede na praktične ovire pri drugi možnosti — na Švedskem dela nekaj deset tisoč naših ljudi — organiziranje nekake samozaščite. To ni rešitev, ker je končna rešitev lahko samo v tem, da se prepreči delovanje teroristov, toda dokler tega ni, je življenja predstavnikov treba zavarovati. Z drugimi besedami, oboroženim in najbrž tudi izurjenim napadalcem naj se postavijo nasproti prav tako izurjeni branilci.

Pretiranega optimizma seveda ne vzbuja ne eno ne drugo. Ob atentatu smo se znašli pred malo obetavno resničnostjo: da je mogoče, da švedska javnost redne diplomatske predstavnike in teroriste jemlje kot elemente nekega spopada, ki je daleč, in ima pri tem celo občutek, da daje zavetje preganjanim zverem, ki se pač v samoobrambi branijo. To je kruta resnica, ki nam je morda povedala, da smo včasih precenjevali svoj ugled in položaj v svetu in da bo treba nekoliko bolj spretnega vplivanja na Zahodno Evropo, če bomo hoteli dokazati pravo in vso resnico o naši politični emigraciji. Nič ne pomaga, dokler smo še vedno v skupini nerazvitih evropskih držav, dokler za ugled ne postavljamo korenin, ki tam nekaj veljajo, bomo ob takih in podobnih priložnostih razočarani.

Še eno vprašanje se zastavlja, ki odpira neprijetno stran našega položaja: ubijajo mladi ljudje, ki so večino svojega življenja preživeli v Jugoslaviji. Lahko da so že prej kazali huliganska in razbijaška nagnjenja, lahko da so prav zato tudi odšli v tujino, vendar se je dobro zavedati nečesa: huligan in atentator nista isto. Lahko je ponoči razbiti izložbeno okno, streljati na veleposlanika pa pomeni prevzeti tveganje za vso svojo prihodnost (oba atentatorja sta lahko obsojena na dosmrtno ječo). To niso ljudje, ki bi jim lahko rekli, da so si napravili svoje življenske šanse s tem, da so si umazali roke med vojno, da so izgubili človečnost v grozotah, ki so jih počeli ali v katere so bili vpleteni. To so ljudje, ki najbrž še niso formirani (ki jih je bilo zato lahko pridobiti), toda hkrati so to ljudje, ki ne izhajajo iz izgubljenih šans, ampak s temi dejanji šele izgubljajo svoje prihodnje možnosti. Kaj jih je k temu napotilo? Samo nagovor? Denar? Morda, toda človek vendar kar tako ne postane nacionalist, fanatik še manj in ubijalec še najmanj. To razmišljanje ne zmanjšuje njihove odgovornosti, vendar ali ni nenavadno, da je to sploh mogoče?

Mogoče bi nas morala mladost opozoriti na nekaj pomanjkljivosti, ki smo se jih zavedli šele v zadnjem času: domoljubna vzgoja je pastorka, ki je praktično izginila iz naših šol, in če tam je, je vseobsežna, nekonkretna, površna in neprepričljiva. Geslo bratstvo in enotnost je ponekod predolgo prekrivalo izrabljanja, predolgo enačilo nacionalno zavednost s separatizmom in prav zato iz neverjetno pozitivne začetne vsebine postalo nekoliko nadležno načelo preteklosti. Z vsem, tudi z ustavnimi spremembami, če bodo potrdile tisto, iz česar so pravzaprav nastale, popravljamo nekatera pretiravanja, emancipiramo republiko in budimo pravo narodno zavest. Morda nas pojav mlade fanatične politične emigracije opozarja, da smo se dela lotili nekaj let prepozno, v vseh nepojasnjenih in nedorečenih položajih pa skrajneži lahko posadijo svoje ideje. Smrt veleposlanika od naše roke pa tudi neljubo odmeva skupaj s problemom, ki dolgo ni bil videti tak, kakršen je zrasel: milijon in toliko ljudi zunaj — kdo lahko še drži vezi s temi ljudmi, kdo jih lahko nadzoruje, kdo jim pojasnjuje dogodke, posebno če so odhajali ven razočarani spricho znanih nepravilnosti in napak. Kaže, da je sklep razmišljanja samo ena: daleč smo od optimizma in nobenega problema izmed naštetih ni mogoče dokončno urediti brez temeljnega — urediti gospodarstvo, vezi z zdomci, okrepiti svoj položaj v svetu tudi v materialnem smislu, da ne bi bili pred takimi poniževalnimi atentati skoraj brez moči.

M. D. MURKO

Začarani krog

Ing. Janezu Pogačarju, slovenskemu kristjanu (tako se je sam predstavil), ne mislim odgovarjati na njegov komentar, ki ga je objavil v Družini.¹ Ni potrebno odgovarjati na njegove obtožbe, pavšalne etikete, ki jih je naslovil na moj račun in na račun revije Teorija in praksa. Razgovor na ta način sploh ni mogoč. Če pa nemara še kdo misli, da je formalno mogoč, se vendarle zdi, da je popolnoma nesmiseln.

Komentar pa najbrž zahteva to, da je Pogačarjevo pismo objavila Družina v posebnih okoliščinah. Moj komentar je torej v zvezi z Družino in ne piscem, ki ga je Družina objavila. V čem so te posebne okoliščine, za katere je prav, da jih tudi javno zabeležim, da bi bilo povsem jasno, kje gre zares za »licemerstvo in neučinkovitost«, ki bi ga nekateri radi naprtili slovenskim marksistom in komunistom glede njihovega odnosa do kristjanov, do skupnega boja vseh za boljši svet, za življenje. Prva posebna okoliščina je v tem, da je Pogačarjev zapis doslej prva reakcija, prvi odziv verskega lista Družina na vrsto sestavkov, ki so jih v naši reviji, pa tudi drugod objavili različni pisci o različnih sestavkih in stališčih, ki jih je objavila Družina. Doslej je enostavno molčala ne glede na to, da so bila uredništvu zastavljena povsem neposredna vprašanja. Molk je bil potemtakem hoten, zavesten, že kar prava uredniška politika. Molčali so kljub temu, da je bila večina sestavkov, vsaj po mojem mnenju, na primerni kulturni in za dialog ali polemiko spodobni ravni. (To so mi v osebnih razgovorih sami od sebe zatrjevali tudi kar številni duhovniki in teološki strokovnjaki tako v Ljubljani kakor v Zagrebu). Dvomimo lahko v možnost, da uredništvo Družine ne bi imelo na voljo primernih publicistov, ki bi lahko posegli v razgovor. Iz te okoliščine izvajam tudi drugo. Ne glede na to, da je bil Pogačarjev sestavek objavljen v rubriki »Odmevi, predlogi« (z rutinskim uredniškim pojasnilom: mnenja bralcev ne izražajo v vsakem primeru mnenja uredništva), sklepam tudi, da se uredništvo vsaj v neki meri strinja z vsebino, če se je odločilo za objavo kljub temu, da je poprej molčalo in ob tem, da je iz tega ali onega razloga že večkrat odklonil objavo raznih »odmevov, predlogov«. In ravno za to gre.

Glavna misel te vsebine je namreč takšna: slovenski kristjani živijo že 25 let v posebnih razmerah. Poleg tega, da so se seznanjali s temelji teoretičnega marksizma, so spoznavali tudi vse negativne pojave praktičnega socializma. Zato niso niti malo naivni spričo vsega, kar se je v preteklosti zgodilo. V tujini pripisujejo slovenskemu marksizmu vlogo, ki jo kristjani doma težko vidijo. Kot žrtve zla marksisti sicer iščejo izhod, toda v nasprotju s kristjani so neodločni in neenotni. Pri tem iskanju sicer lahko računajo, da jim bodo kristjani pomagali, toda šele tedaj, ko bodo imeli v rokah trdne dokaze, da so marksisti iskreni. Še preden bi se srečali in si izmenjali vso resnico (iskren dialog), morajo marksisti pomesti pred svojim pragom, razčistiti sami s seboj, se otresti licemerstva in neučinkovitosti. Sic!

¹ Družina, št. 7, 1971, str. 15 — sestavek ima naslov »Kratek odgovor Zdenku Roterju« in naj bi bil polemičen zapis ob mojem članku »Zamudništvo« (Delo, 20. marca 1971).

Ob tej glavni misli, rekel bi lahko celo stališču, stališču, ki vključuje tudi povsem določen model obnašanja, bi s svoje strani zapisal samo tole za koga morda nekoliko neprijetne in zato odvečne stavke.

1. Slovenski kristjani so se z marksisti srečali in delili skupno usodo bojevnikov zoper socialno zlo že pred drugo svetovno vojno.

2. Na skupni fronti upora so se v veliki večini združili tudi v času 1941—1945 ne glede na to, da je temu nasprotovala in da je to in celo najostreje obsojala slovenska cerkvena hierarhija.

3. Posebnost petindvajsetih let nove Jugoslavije je tudi v enotnem naporu večine Slovencev ne glede na versko ali svetovnonazorsko prepričanje, da bi bila nova družba človeška in da bi bolj samoupravno socialistično delovala.

4. Tudi je posebnost treh četrtin teh petindvajsetih let v tem, da so bili med katoliško cerkvijo kot poklicno organizacijo in socialistično oblastjo časih bolj, časih manj ostri konfliktni odnosi. Pri tem je država za uveljavljanje svoje avtoritete uporabljala tudi vsa sredstva, ki so ji na voljo kot vsaki državi na svetu.

5. Dokler so ti konfliktni odnosi trajali, so soustvarjali ozračje, v katerem se je od časa do časa uveljavilo tudi nezaupanje do kristjanov kot takih. Poleg tega je v takem ozračju prišlo do incidentov in ekscesov, ki so presegli legalne okvire, prekoračili legitimne državne sankcije.

6. Velik del teh petindvajsetih let je bila uradna Cerkev novi državni in družbeni ureditvi ne samo nenaklonjena, marveč do nje tudi dejavno sovražno razpoložena.

7. In ko ugotavljamo to, koliko je bil v preteklosti med slovenskimi marksisti navzoč stalinistični teoretični nazor o religiji (o tem pa smo in bomo razpravljali tudi v prihodnje), potem moramo ugotavljati tudi vse posledice najbolj grobega protikomunizma in protisocializma v cerkveni politiki dolgo vrsto let po vojni, posledice, ki jih ni možno poimenovati s sramežljivo besedo »nepopolnosti«, posledice, ki tudi mnoge komuniste navajajo k sklepu, da so potrebni zares trdni dokazi o tem, da Cerkev želi iskren dialog.

Zares bi bilo treba izmenjati vso resnico. To se pravi resnico o preteklosti, resnico o sedanjosti in resnico o prihodnosti. Revija Teorija in praksa si je to doslej prizadevala ne glede na nalepke, ki so jih in jih ob raznih priložnostih še bodo lepili. Vprašujem se, ali takemu poslanstvu (iskanje in izmenjava vse resnice) služijo tudi nekatera dejanja verskega lista Družina. Za zdaj močno dvomim v to. Naj mi bo dovoljeno.

Z. ROTER

Odložitev služenja vojaškega roka odbornikom in poslancem

Zvezna ustava opredeljuje obrambo države kot pravico in dolžnost vsakega občana (čl. 252/2 ZU). Na temelju te načelne dolžnosti je zvezna skupščina sprejela v preteklem letu zakon o vojaški obveznosti. V 36. členu določa ta zakon, kdaj je mogoče na zahtevo nabornika obveznika odložiti služenje vojaškega roka. Priznati je treba, da je bil zakonodajalec pri naštevanju oseb in razmer, ki jih je treba upoštevati

pri podelitvi takšne ugodnosti, zelo širokosrčen. Tako je mogoče služenje vojaškega roka preložiti zaradi rednega šolanja, bodisi na gimnaziji, fakulteti, pa tudi na tretji stopnji pouka, zaradi hude bolezni v družini ali zaradi posledic elementarnih nesreč, če bi družina obveznika zaradi njegovega odhoda v vojsko zašla v težaven položaj. Služenje vojaškega roka je dopustno preložiti tudi, če je navzočnost obveznika nujna za rešitev stanovanjskega vprašanja njegove družine, če dobi obvestilo, da je sprejet v stalno delovno razmerje itd. Ob vsem tem pa mislim, da med naštetimi neupravičeno manjka situacija, ko je obveznik član predstavniškega telesa.

V Švici poznajo zakonsko pravilo, po katerem poslanci ne morejo biti poklicani na orožne vaje v času trajanja mandata. Pravilo je vsekakor umestno, saj to zagotavlja ne samo nemoteno opravljanje poslanske funkcije, temveč tudi kontinuiteto predstavniškega telesa. Dejansko ta izjema ne velja za služenje rednega vojaškega roka. Razlog, da manjka takšna norma, je verjetno v dejstvu, da so primeri, ko je mlad človek izvoljen za poslanca, zelo redki.

V našem sistemu socialistične demokracije pa skušamo čimveč mladih ljudi pritegniti v najrazličnejše družbene in oblasne organe. Med njimi imajo še posebno mesto skupščine občin, v katerih je zdaj mlada generacija preslabo zastopana, vendar mladih odbornikov vseeno ni malo.

Člani predstavniških teles pa uživajo v vsaki moderni državi tudi pravice, med katerimi je najbolj pomembna pravica do imunitete. Imuniteta varuje poslanca ali odbornika tudi v njegovi dejavnosti izven skupščine. Da bi se zoper njega lahko začel kazenski postopek oziroma da bi mu bila odvzeta prostost, je potrebno dovoljenje skupščinskega doma, kateremu pripada. Namen takšnega varstva je, da je član predstavniškega telesa zavarovan pred vznemiranjem, da ni oviran pri opravljanju svojih dolžnosti, in navsezadnje bi bilo lahko z odsotnostjo poslanca prizadeto celo delo celotne skupščine. Zato je odvisno predvsem od predstavniškega telesa, ali bo njegov član imuniteto lahko užival ali ne. Zamislimo si namreč lahko vsaj teoretično — položaj, ko bi bilo potrebno delo skupščine zaradi odsotnosti več kot polovice njenih članov prekiniti.

Če pa pustimo to primerjavo ob strani in si ogledamo praktičen primer, ko je odbornik vpoklican na odsluženje vojaškega roka za pol-drugo leto, lahko opazimo dokaj neroden položaj. Prebivalci kraja, v katerem je bil izvoljen, so precej dolgo brez predstavnika v občinski skupščini. Seveda bo takšen položaj neugodno vplival tudi na delo samega predstavniškega telesa. Izvedba nadomestnih volitev pa terja precejšnje priprave ter dodatne stroške.

Bolj preprosta rešitev, ki bi vnaprej uredila takšne primere, ki jih bo gotovo iz dneva v dan več, se nakazuje v spremembi omenjenega 36. člena v zakonu o vojaški obveznosti. V tem delu zakona bi bilo treba dodati samo točko (po vrsti sedmo), ki bi določala, da je mogoče služenje vojaškega roka odložiti tudi obvezniku, članu predstavniškega telesa. Odložitev naj bi trajala do izteka mandata oz. največ do določene starostne dobe. Utemeljivte za takšen dodatek ni treba posebej iskati. Če so takšne ugodnosti v zvezi s služenjem vojaškega roka deležni posamezniki že iz čisto osebnih razlogov in osebnih koristi (dokončanja šolanja), je toliko bolj razumljivo, da je lahko takšna ugodnost podeljena glede na poseben družbeni interes predstavniškega telesa, ki želi nemoteno opravljati svoje delo.

A. IGLIČAR

Mir, velika želja ljudi 20. stoletja

Vsak dan v časopisu prebiram o najnovejših političnih dogodkih. Tako sem tudi čedalje bolj v dilemi, to se pravi, bil sem. Človek se sčasoma na vse navadi, tudi na razna maratonska, brezcilna mirovna pogajanja, ki naj bi po najboljši poti reševala sporna politična vprašanja. Kar spomnimo se, kako nam je začelo srce hitreje utripati ob novici, da se bodo v Parizu začela pogajanja za konec vietnamske vojne. Če sedaj, ko se že ta pogajanja vlečejo v neskončnost brez kakršnegakoli rezultata, zasledimo v časopisu novico iz teh pogajanj, jo le preletimo. Zakaj? Kje je vzrok za to? Mislim, da vse to in še marsikaj drugega zna narediti »vsemogočna« diplomacija.

Pa dajmo pri tem na stran vso potratno časa in denarja. Vzemirja me nekaj drugega: ali so to sploh pogajanja? To je nekakšno otipavanje v temi, kjer se obe strani hitro umakneta, ko se druga druge dotakneta na občutljivo mesto (asociacij na to temo bi lahko našel za polni koš). Seveda tega niso krivi diplomati, ki se pogajajo, saj so le nekakšni sprejemniki in oddajniki višjih sil. Te višje sile jih potem tudi napotijo na pogajanja, obložene z diplomatsko »prtljago«, od katere je odvisen uspeh pogajanj. Naj bo ta njihova prtljaga še tako majhna, ne moremo pričakovati nekih hitrih, kaj šele senzacionalnih rezultatov. Težko tako diplomatsko delo res ne more biti, le če se diplomat ne zaveda, da je človek in ne stroj. Nasploh pa je to postalo že rutinsko delo — vsaj na začetku. Šele ko se prebije meja nezaupanja, je mogoče preiti od splošnega pregleda problemov k njihovemu podrobnejšemu in bistvenemu proučevanju. Pojem zase je tisto zaupanje oziroma še prej nezaupanje. Ne razumem tega, da se dve vladi in njeni predstavniki ne morejo pogovoriti povsem svobodno, osvoboditi se vseh vezi pri pogovoru in si ogledati problem realno z vseh strani. Ne, nisem tak naivnež, kot bi si sedaj marsikdo misli. Časopisi hočejo biti včasih le preveč pametni in vsevedni ter napišejo besede, ki jih neposredno niso izrekli. Časopisi pa so zato, da jih beremo — mi ljudje, javno mnenje. Da! S pomočjo matematike smo prišli do javnega mnenja, katerega pa predvsem politiki nikakor ne podcenjujejo. Radoveden sem, kakšne rezultate bi rodilo povsem tajno raziskovanje — takšno, kakršno je bilo npr. raziskovanje študijske skupine v ZDA o posledicah miru v ZDA in v svetu.

Ko že govorim o teh pogajanjih, moramo vsekakor omeniti razorožitvene pogovore SALT med dvema velikima silama: SZ in ZDA. Pa poglejmo, kaj piše o tem pariški Les Echos: »Nedvomno si tako v

Washingtonu kakor tudi v Moskvi želijo končati uničujočo oboroževalno tekmo. Toda žal je malo možnosti, da bi se ta želja v dogledni prihodnosti uresničila. Preveč jo namreč tiščijo ob stran strah, nezaupanje in bojazen, da bi spravili državo v smrtno nevarnost.«

Ta članek, predvsem zadnji stavek, z malo besedami veliko pove, obenem pa mi da tudi precej misliti. Tisti njihov strah in bojazen si razlagam na dva načina (to je moja razlaga!):

1. Recimo, da bi ti pogovori uspeli na vsej črti — se pravi, dosegli bi konec oboroževalne tekme in uničenje vseh vojaških zalog. Če naj to izraža bojazen, da bi država prišla v smrtno nevarnost, potem moramo z žalostjo potrditi že dolgo znano dejstvo, da med državami vlada nezaupanje — nezaupanje do sosedu, da morda le nima še kje kakšne bombe, s katero bi jo prisilila k pokori. Kolikor je človek star, toliko je stara tudi ta njegova nelepa lastnost. Mislim, da je nezaupanje eden glavnih vzrokov, zakaj splošna razorožitev ne uspe. Vsekakor pa to ni glavni vzrok, kar pa bi v doglednem času lahko bil. Dokler bodo ostali interesi velikih sil — in te interese te sile tudi morajo ohraniti, če hočejo ohraniti svoje prvenstvo na svetu, potem ne moremo računati na pomembnejše rezultate. To pa je že problem zase, o katerem bom kasneje spregovoril nekaj več.

2. Popolna razorožitev bi prinesla tudi nove probleme, kot je na primer preusmeritev 80.000 tovarn, kjer proizvajajo za vojsko, prekvalifikacija okoli 80 milijonov delavcev, zaposlitev okoli 25 milijonov vojakov in drugih vojaških oseb.

Ali lahko ti problemi pomenijo za neko državo smrtno nevarnost? Kdor je prebral knjigo Leonarda C. Lewina »Nezaželen mir«, se bo vsekakor zamislil nad tem vznemirljivim dokumentom. V tej knjigi obravnava problem »trajnega miru« kot splošen svetovni problem. Deloma je to res svetovni problem, vendar bi »trajni mir« največje težave povzročil ravno v ZDA, kjer proizvajajo največ vojaškega materiala in s tem tudi zaposlujejo največ delavcev v takih tovarnah. Za tako državo, kot so ZDA, pa je taka proizvodnja resnično dobrodošla, saj prispeva levji delež k narodnemu dohodku. Tu se ustvarjajo veliki dobički, obenem pa na ta način rešujejo problem nezaposlenosti. Na ta način tudi ohranjajo obstoječi gospodarski in družbeni sistem. Iz tega sledi, da je vojna naravna potreba in steber družbe. Sedaj nam je popolnoma jasno, za koga pomeni splošna razorožitev smrtno nevarnost.

Naj sedaj navedem še nekaj številnih podatkov, ki so zgovorna podoba mrzličnega oboroževanja: bruto narodni dohodek je v letu 1968 znašal v ZDA 807 milijard dolarjev, medtem ko je imelo pet največjih držav sveta skupaj samo 772 milijard bruto narodnega dohodka (od tega SZ 358 milijard). Od tega ZDA porabijo v vojaške namene skoraj 80 milijard, SZ pa 40 milijard. ZDA imajo danes pod orožjem 3 milijone mož, v industriji, ki proizvaja vojaški material, pa je zaposlenih 5 milijonov ljudi.

Ob teh velikih številkah, ki zadevajo ZDA, pa ne smemo pozabiti manjših držav, med katerimi dajo nekatere tudi večji odstotek narodnega dohodka v vojaške namene kot pa ZDA in SZ. Taki državi sta na primer Vietnam in Izrael (obe dasta 25 % narodnega dohodka za oborožitev). Veliko dajo za oborožitev tudi drugi mali in nerazviti narodi, ki pa so primorani kupovati orožje, če hočejo neodvisnost ohraniti ali si jo pridobiti. Ti se z orožjem borijo za mir. Velesilam pa je to samo pripomoček s katerim ohranjajo svoj gospodarski in družbeni sistem, nadaljevanje

politike z drugimi sredstvi. Sam mir pa tudi ni dovolj, da bi človek lahko popolnoma svobodno zadihal. Kot da bi nosil težko breme na plečih in zaradi te teže ne more dati duška svoji nravi, če mu nekdo tretji določa način življenja.

Češkoslovaški narod je samo za kratek čas odvrigel to breme s svojih pleč in resnično svobodno zadihal, ko so mu ga »višje sile« zopet hitro naložile nazaj. »Bratska« socialistična SZ je iz Češkoslovaške izgnala kontrarevolucionarje in s tem pripomogla k hitrejši izgradnji socializma v tej državi.

Zopet moramo z žalostjo ugotoviti, da vsemu svetu vlada le nekaj velesil. Tako je bilo tudi že pred 100 leti v drugačnem okviru in so se Parižani tudi borili za osnovne človečanske pravice.

Če ob sklepu še enkrat pogledamo na našo zemeljsko oblo, vidimo, da ptički prepevajo brez skrbi še najbolj v dobri stari Evropi. Le-ta pa je obenem središče drugačne oblike boja — diplomatskega. Dokler pa bodo te probleme vojaške nestrpnosti, ki niso več samo navadni problemi, temveč je to že vprašanje ohranitve človeštva in nasploh življenja na zemlji, reševali ljudje z zasebnimi in drugimi interesi, potem lahko pričakujemo samo še neskončna pogajanja, pogovore, sestanke... Medtem pa vojna neusmiljeno terja svoje žrtve.

Ob vsem tem pa človek stoji ob strani majhen in nemočen, da bi karkoli lahko storil v prid človeštvu, da bi zajezil to deročo reko, ki s seboj nosi pogubljenje. Ampak ta človek ni sam, tam za vogalom je še eden, malo naprej še eden in še in še. Samo drug drugega ne vidijo, zato so nemočni proti manjšemu krdelu požrešnih volkov, ki jim odžirajo njihov že tako majhen delež, namesto da bi mu še sami nekaj dodali v skledo z željo, da bi si čimprej lahko podali roke in rekli: »Ti si jaz in jaz sem ti!« Potem lahko tista nebesa zgoraj kar zaprejo, saj bodo nebesa na zemlji, živeli bomo...

Oh, pravkar sem se zbudil. Spal sem. In tele zadnje vrstice? Seveda, sanjalo se mi je. V snu človek izpolnjuje svoje želje, ki jih v življenju ne more. Ampak sanje ne trajajo dolgo in potem se zbudiš. Veliko jih je pa, ki še sanjajo, vendar nekoč se bodo tudi ti zbudili!

Odgovora na moje sanje mi politik verjetno ne bi mogel dati. Sicer pa imamo sedaj zelo dobre »sanjske bukve«, kjer bom lahko našel odgovor na vprašanje: »Kdaj bo človek človeku — človek?«

Občina*

Občina kot komuna se pojavi pri nas v času decentralizacije in deetatizacije. V spletu splošnih družbenih ciljev in nalog je dobila komuna pomembno mesto, predvsem kot vizija nove družbe, družbe samoupravljanja brez etatističnega prisiljevanja, s tem pa je stopila v središče praktično politične in teoretične pozornosti. Občina — po ustavi temeljna družbenopolitična skupnost — je rasla vzporedno z razvojem našega družbenoekonomskega in političnega sistema in napredovala, premagujoč mnoge ovire, mnoge težave, doživljajoč etape vzponov in stagnacij. In prav s primerom občine lahko ponazorimo, kako težavna je pot od ideje do njene uresničitve, pot praktičnega izvajanja idejnega in normativnega koncepta komune (ta je obrazložen v programu ZKJ in ustavi iz leta 1963), kjer ne manjka tudi omahovanj in nedoslednosti. Na to je opozorila npr. Zvezna konferenca SZDL, ko je zapisala v svojem dokumentu, da se ustavna koncepcija komune »slabo, nedosledno in neodločno uresničuje«.

Če k temu dodamo še to, da je

* Jože Humar, »Občina in občan«, Cankarjeva založba, 1970, strani 287;

dr. Janez Šmidovnik, »Koncepcija jugoslovanske občine«, Časopisni zavod »Uradni list SRS«, Ljubljana 1970, str. 229.

prikazi, recenzije

P

z ustavnopravnim sankcioniranjem občina prešla iz abstraktnega sveta politične filozofije v realnost konkretne jugoslovanske družbe, ko je postala dejanski temelj te družbe, moramo ugotoviti, da je postalo nujno *ustvarjalno študijsko* obravnavanje problemov, dilem in teženj, s katerimi se sooča komuna pri nas, da se preprečijo improvizacije in kopičenje pojavov, ki so ovira za nadaljnji razvoj družbenopolitičnega sistema na samoupravni podlagi.

Tu imata svoje mesto obe knjigi o občini, ki sta izšli že lani in se bolj ali manj dopolnjujeta, Jožka Humerja »Občina in občan« in dr. Janeza Šmidovnika »Koncepcija jugoslovanske občine«. Nujno je, da se ob obeh knjigah ustavimo, čeprav razmeroma pozno, saj pri našata v dosedanje razprave o komuni in komunalni sistem, ki so bile predvsem institucionalne in ciklične, kontinuiteto in določeno *trajnejšo vrednost*, ker predstavljata na dovolj poglobljen, jasen in jedrnat način koncentracijo dosedanjega znanja o občini. Sta zapis tega trenutka v njenem razvoju, obenem pa tudi njenih problemov z anticipacijo njihovih rešitev. Tako sta avtorja postavila temeljni kamen za nadaljnje študije o komuni, spodbudila tako teoretike kot praktike k vsestranskemu razmišljanju

o občini in občanu. Hkrati sta vsaj nakazala potrebo po interdisciplinarnem prijemu (politološki, sociološki, ekonomski, itd. vidik) v proučevanju komune in tudi pot k temu.

Komuno kot poseben tip lokalne skupnosti lahko proučujemo na dva načina. Znano je, da jo lahko proučujemo kot teoretični model in kot ideal socialističnega gibanja, kar pomeni proučevati, *kakšna naj bo komuna*. To je programsko normativni prijem, ki je prevladoval v prvih fazah uvajanja komunalnega sistema. Drugi prijem je tesno povezan s prvim, usmerjen k raziskovanju realnih družbenih procesov in odnosov, ki dejansko obstajajo v komuni; proučuje torej realizacijo idealnega, programskega modela komune v različnih socialnokulturnih položajih, kar pomeni raziskovati, kakšna je komuna (v primerjavi s tem, kakšna naj bi bila). Navedeni deli, gledani kot celota, nam prikazujeta oba prijema, ki se v vsaki knjigi posebej sicer prepletata, vendar pa se delo J. Humerja približuje prvemu, delo dr. Šmidovnika pa drugemu.

Delo J. Humerja, ki prikazuje komunalno ureditev v odnosu občine do občana, sicer izhaja iz obstoječe pravne ureditve (prevladuje pravni vidik) in nam na celovit, sistematičen in s tem pregleden način podaja to ureditev komune, vendar dodaja tudi vsebinsko stran (sociološki, družbenopolitični aspekt) v razvoju komunalnega sistema. To skuša doseči tako, da si prizadeva po razlagi ustave in drugih dokumentov programsko normativnega značaja na preprost in razumljiv način ugotoviti, kaj je pripeljalo do takšnih opredelitev, obenem pa tudi ali se naša družbena stvarnost izraža v teh dokumentih tako, da vsebujejo teksti dovolj elementov, ki so že uresničeni v praksi današnjih občin ozi-

roma kateri še niso uresničeni in kaj ovira njihovo realizacijo. Zato na nekaterih mestih izstopajo kritični rezultati njegovih izkušenj, pa tudi doseženi uspehi. Vse to sta avtorju omogočila obsežno teoretično znanje in dolgoletna družbenopolitična in upravna praksa. Če so te ugotovitve tesneje povezane z ožjim prostorom avtorjevega delovanja, z goriškim, to samo povečuje vrednost njegovega dela, ker omogoča vzporejanje v širših razsežnostih in šele na temelju tega tudi posploševanje. Delo bo koristilo vsakomur, ki se srečuje s tovrstno problematiko, še posebno pa praktikom (delavcem v upravi in voljenim organom), da bodo lahko opravljali svoje naloge v skladu z zakonitostjo.

Knjiga »Občina in občan« je razdeljena na devet poglavij, ki so podrobneje razčlenjena. Avtor začne delo s historičnim opisom razvoja lokalnih skupnosti na Slovenskem, od naselitve do leta 1918, in potem opiše ta razvoj v stari Jugoslaviji, med narodnoosvobodilnim bojem in od leta 1946 do 1963. Drugo poglavje govori o položaju občine v naši družbenopolitični ureditvi. Najprej opredeli občino kot družbenopolitično skupnost, kot komuno in kot pravno osebo in sklepe z ustavnopravnim položajem občine. V istem poglavju obravnava še funkcije občine in območje občine, kjer nakazuje dosedanje teritorialne spremembe občin. Naslednje poglavje je razlaga instrumentov za izvajanje funkcij občine, četrto pa organizacije občine s podrobnejšo obrazložitvijo delovanja občinske skupščine, svetov in upravnih organov ter načel v delovanju občinskih organov. Vseh vidikov krajevne skupnosti se je avtor dotaknil v petem poglavju.

»Dosedanji družbeni razvoj socialistične Jugoslavije je šel v smeri deatizacije (odmiranja države), za-

to je jasno, da bo občina tudi v bodoče prenašala vse več nalog na druge dejavnike samoupravnega mehanizma, na razne organizacije, skupnosti in družbene sklade, ki bodo s tem dobivali v naši družbeni ureditvi vse večji pomen.« (Str. 197.) Zato avtor v šestem poglavju obravnava odnose med občino in drugimi družbenimi dejavniki na njenem območju, to pa so delovne organizacije (gospodarske organizacije, zavodi, delovne organizacije posebnega družbenega pomena), skladi, interesne skupnosti, družbenopolitične organizacije, društva in civilne pravne osebe, kjer je zlasti zanimivo podpoglavje, ki obravnava interesne skupnosti.

Iz občine se oblikujejo organi vseh širših družbenopolitičnih skupnosti (glej 2. odst. 73. člena ZU, 2. odst. 52. člena RU SRS). Zato se osmo poglavje v knjigi nanaša na odnose med občinskimi organi in organi širših družbenopolitičnih skupnosti, kjer avtor posebej poudarja vlogo poslancev v odnosih med družbenopolitičnimi skupnostmi.

Mesto, ki ima več občin, lahko oblikuje posebno družbenopolitično skupnost (amandma XVII ZU), to je prva oblika — po RU SRS obveznega — medobčinskega sodelovanja na območju mesta. Drugo obliko — svobodno sodelovanje sosednih občin — ureja okvirno republiška ustava (amandma XIX RU). Ko avtor v tem poglavju našteva načela medobčinskega sodelovanja, opozarja tudi na tisto, kar to sodelovanje ovira, in pravi, da so razne institucije, ki so med drugimi dolžne proučevati medobčinsko sodelovanje (npr. Stalna konferenca mest Jugoslavije in razni zavodi, inštituti za javno upravo), posvetile še vse premalo pozornosti temu vprašanju. Tretja oblika je sodelovanje občin v republiškem, zveznem in mednarodnem merilu in tu

omenja pogodbeno skupnost Občan, v kateri so včlanjene vse slovenske občine in ki izdaja svoje glasilo »Občan«, organizira posvetovanja, seminarje, itd., stalno konferenco mest, ki izdaja mesečnik »Komuno«, v mednarodnih okvirih pa se posamezne jugoslovanske občine neposredno povezujejo z občinami v tujini (npr. pobratenje Ljubljana—Parma), mimo tega pa se Stalna konferenca mest Jugoslavije povezuje in sodeluje s podobnimi organizacijami v tujini.

Eden izmed elementov komune so tudi ljudje — občani. Komuna je skupnost določenega števila občanov, ki so (bi morali biti) izhodiščna točka in temelj družbene in politične organizacije naše samoupravne socialistične družbe. Zato je nujno potrebno raziskati odnos človeka in lokalne skupnosti — komune, to pa je avtor storil v zadnjem poglavju, ki ima naslov »Položaj in vloga občana v občini«. »Predvsem moramo poudariti, da se občan pojavlja nasproti občini v dveh vlogah: najprej kot oblikovalec občinske politike oziroma kot oblikovalec družbenih norm v občini, potem pa tudi kot individualni nosilec pravic in obveznosti, ki izhajajo iz teh družbenih norm.« (Str. 255.) Potem ko obravnava oblike neposrednega sodelovanja občanov (volitve, zbor volivcev, zbor delovnih ljudi, referendum, anketo, javno razpravo itd.) in javnosti dela državnih organov in družbenega nadzorstva, pa nazadnje ugotavlja, da ima pravno sicer vsak občan enake možnosti za sodelovanje pri reševanju občinskih zadev, »če pa se vprašamo, ali vsak občan tudi dejansko sodeluje, moramo odgovoriti negativno.« (Str. 280.) Da pa bi čimveč občanov vključili v občinsko samoupravljanje, je treba predvsem izboljšati gmotni položaj, izpopolniti splošno in družbenoekonomsko izobrazbo, razvijati družbeno za-

vest občanov ter redno in točno posredovati njihova mnenja in predloge občinskim organom. »Kako to doseči, je stvar vseh subjektivnih sil v naši družbi, predvsem pa izobraževalnih in znanstvenih zavodov, družbenopolitičnih organizacij in v nemajhni meri tudi občinskih organov.« (Str. 281.)

Monografska študija dr. Šmidovnika »Konceptija jugoslovanske občine« je za tisk prirejena doktorska disertacija, kar daje delu pečat skrbne sistematizacije. Prevladuje pravnoanalitični pogled na jugoslovansko občino, povezan s primerjalno metodo, uporablja pa avtor tudi politično-filozofsko metodo in sociološko analizo; vse to z ustreznim mero kritične znanstvene skepse. Pri tem se pisec opira na tujo in domačo, knjižno in revialno literaturo, na ustavne in zakonske predpise, statute občin, uporablja nekatera statistična in arhivska gradiva ter podatke maloštevilnih že opravljenih raziskav. Delo pa prinaša tudi avtorjeva lastna spoznanja o funkcioniranju komune.

Poglavitna naloga, ki si jo zastavlja avtor, je precej drugačna kot v prejšnjem delu. Njegov cilj je ugotoviti, kako se uveljavlja jugoslovanska občina kot komuna v življenjski praksi in ali omogoča njena konceptija uveljavljanje temeljnih vrednot družbenopolitičnega sistema Jugoslavije, zlasti ideje o družbenem samoupravljanju. Na to se navezuje vprašanje, ali je lahko naša ureditev vzor za ureditev lokalne samouprave v svetu, ki krepi državno upravljanje. »...Ne more biti dvoma, da je proučevanje jugoslovanske občine hvaležna tema za znanstvenike, strokovnjake in praktike tudi izven meja Jugoslavije«. (Str. 10.) Pisec dodaja: »Analiza originalne ureditve in zlasti analiza praktičnega funkcioniranja te ureditve (podčrtal M. B.) lahko nedvomno obogatita

spoznanja teoretikov in praktikov na področju znanstvenopolitične misli, pa tudi na področju sociologije, ustavnega prava, javne uprave ter drugih strokovnih in znanstvenih disciplin; seveda s pogojem, da se izločijo iz obravnave vsi elementi pretirane emotivne vznesenosti oziroma zavzetosti za stvar, kar tako lahko izkrivlja objektivno sliko resnice.« (Str. 11.)

Delo je razdeljeno na tri dele, na koncu pa je avtor dodal še sklepne ugotovitve. V prvem delu, ki zajema približno četrtno knjige, na informativen način razlaga položaj ureditve občine v političnem sistemu države, začne pa z vlogo in fiziognomijo občine v sodobni družbi.

Od definicije komune sta marsikdaj odvisni smer in vsebina samoupravne politične prakse (seveda ne samo od definicije). Če so znanstvene in politične orientacije, izražene v definicijah, enostranske in neustrezne, lahko pričakujemo, da bo tudi praksa enostranska in neustrezna, tem bolj, če upoštevamo, da je komuna vnaprej projektirana, usmerjena skupnost. Lahko bi se zadovoljili z definicijami v programu ZKJ in ustavi, ki so sicer nujne, vendar nezadostne. V njih je govor le o tem, kakšna naj bo komuna, ne da bi bili navedeni konstitutivni elementi te skupnosti. Iz njih ni mogoče razbrati, kateri elementi so nujni, da bi se uresničila takšna ideja, kot je Marxova ideja komune. Šele ko se razvijejo in primerjajo filozofske, politološke, pravne in sociološke definicije komune, šele takrat se lahko celoviteje lotimo tega fenomena. Iz teh razlogov je treba razvijati tudi sociološko obravnavanje komune. O tem, kakšna je sociološka definicija komune, kaj lahko sociolog vidi v instituciji občine, ali lahko obstaja občina kot naravni družbeni pojav, neodvisno od svoje pravne bitnosti,

govori dr. Šmidovnik v prvem poglavju.

Razni avtorji navajajo različne konstitutivne elemente komune in različno število le-teh. Pomembno pri tem je predvsem to, da obsega definicija družbeno stvarnost in njene lastnosti. Zato pisec polemizira z različnimi opredelitvami in kratko analizira najvažnejše elemente teh opredelitev ter pride do sklepa, da so ti elementi »neznanke« in da izraža sociološka opredelitev prav zaradi tega »določeno realnost v bistvu občine, to je: javnost glede načelnega pomena oziroma smotrov občine, obenem pa pestrost njenega pojava v realnem življenju; pestrost po obsegu območja, pestrost po številu prebivalstva, po potrebah oziroma nalogah in po organizacijski strukturi«. (Str. 19.) Zato v drugem podpoglavju piše o dejanski fiziognomiji sodobne občine v svetu, kjer na temelju določenih podatkov o številu občin, o površini občin, številu prebivalstva v njih razmišlja o usklajevanju geografskega in družbenega prostora in iz tega izvirajočih problemih, kar postavlja na dnevni red vedno znova vprašanja teritorialne reorganizacije občin.

Naša koncepcija komune je zares neki nov organizacijsko politični model, ki se korenito razlikuje od lokalnih oblik politične organizacije tako buržoazne demokracije na Zahodu kot ljudske demokracije na Vzhodu. Vendar pa kljub tej različnosti ostaja del problematike skupen občinam v vseh sistemih. Zato lahko na primerjalni osnovi obogatimo svoja spoznanja o komunalni ureditvi in izboljšamo naša prizadevanja za izpopolnjevanje naših institucij. Avtor začenja drugo poglavje s tem, da razčleni pojem lokalne samouprave, katerega osrednja enota je ravno občina. Nadaljuje s primerjalno analizo vloge in položaja lokalne samouprave

v nekaterih evropskih deželah (Anglija, Francija, nemške dežele, sovjetska ureditev), končuje pa tako, da obravnava vrste lokalnih skupnosti, razpravlja o enotnem ali različnem pravnem statusu občine, organih občine in vprašanju neposredne samouprave ter financiranju občine. V to poglavje torej vpleta tudi družbenopolitične in pravne aspekte občine.

Dinamika našega družbenoekonomskega življenja je prav v povojni dobi vplivala na nenehno izpopolnjevanje našega komunalnega sistema. Zato je treba raziskovati občino tudi v procesu, kot dinamičen pojav, in avtor posveča genetičnemu vidiku nastanka in razvoja jugoslovanske občine natančno sto strani. Razlikuje troje obdobj. Za prvo, ki traja do 1952, je značilno modeliranje po sovjetskem vzorcu. V drugem razdobju (do 1955) jugoslovanska ureditev zapušča sovjetske vzore, občina pa se v tej fazi tako po svojih nalogah kot po teritorialnem oblikovanju približa klasični občini. Zadnje obdobje (do danes) pa skuša preseči klasično vlogo in pojem občine, ki naj bi postala komuna v smislu teorije o komuni, kakor jo je izoblikoval K. Marx v analizi pariške komune. Ta del je objektivno zasnovan, kar je omogočila literatura in časovna odmaknjenost, zato lahko avtorju v njegovih dognanjih samo pritrdimo. Tega pa ne moremo trditi v celoti za tretji del; tam večkrat prevlada subjektivno vrednotenje in piscu lahko na posameznih mestih oporekamo. Je pa to, če ga vrednotimo s stališča ustvarjalnih raziskovalnih prizadevanj avtorja, osrednji del, čeprav po obsegu najkrajši.

Tretji del kritično obravnava uveljavljanja komunalnega sistema v praksi. Najprej avtor ugotavlja, v čem je bistvo naše koncepcije, in ga tudi navede. Nato analizira raz-

merja med občino in širšimi družbenopolitičnimi skupnostmi in nekatere dileme skupščinskega sistema v občini. Z večino problemov in njihovo razrešitvijo, ki se tičejo vloge in položaja občinske skupščine, njene številčnosti, svetov občinske skupščine, občinske uprave, predsednika občinske skupščine, se strinjamo. Ugovarjali pa bi avtorjevemu mnenju o strukturi občinske skupščine, ki se nagiba k temu, da bi odpravili zbor delovnih skupnosti; avtor ga na nekem mestu označuje kot »suho vejo« v občinskem skupščinskem sistemu.

Dr. Šmidovnik se vprašuje:

»1. Ali se občina kot komuna dejansko uveljavlja oziroma ali se lahko uveljavlja v praksi kot *realna integrirana socialnoekonomska skupnost* prebivalcev in samoupravnih organizacij na njenem območju;

2. ali se v njej res odloča o vseh *najbolj bistvenih vprašanjih, ki se tičejo življenja in dela ljudi* v skladu z njeno vlogo kot temeljne družbenopolitične skupnosti;

3. ali se v njenem okviru res uveljavlja *družbeno samoupravljanje* s tako intenzivnostjo, ki bi kazala na to, da imamo v komuni zametek nove organizacije družbe brez etatičnega prisiljevanja.« (Str. 193, 194.) Avtor odgovarja na zastavljena vprašanja negativno. Svojo trditev dokazuje tako, da analizira tri bistvene elemente komune. Najprej obravnava ureditev razmerij med občino in delovnimi organizacijami, nato analizira problematiko t. i. univerzalne pristojnosti občine, pri odgovoru na tretje vprašanje pa si pomaga z empiričnimi podatki, ki kažejo, kakšen je vpliv občanov na občinsko politiko. Z rezultati analize vseh treh komponent pa ocenjuje realnost koncepcije o občini kot komuni.

»Proizvodnja in druge gospodarske dejavnosti tečejo po svojih tokovih, ki se ne morejo uravnati v

okviru občinskih meja« (str. 280), segajo prek občinskih in celo republiških meja. S povezovanjem po »stanovski liniji« nastajajo funkcionalne samoupravne skupnosti, ki tudi »praznijo« vsebino komune. »Dejanskega odločanja o najbolj bistvenih življenjskih vprašanjih, ki se tičejo občanov in delovnih organizacij, pa s tem (večanjem pristojnosti, zlasti upravno-izvršilnih, op. M. B.) ni bilo mogoče prenesti v občino.« (Str. 280, 281.) Sodobna družba zahteva enotne pogoje za življenje in delo ljudi, in to v »širokih okvirih držav«, občina pa lahko glede na svojo teritorialno omejenost odloča samo o zadevah, ki so ožjega lokalnega pomena.

Prav zaradi teh čedalje širših pristojnosti imamo danes pri nas občine na širših območjih kot kjerkoli na svetu. Število občin se približuje številu okrajev iz leta 1946, občina je prevzela tudi pristojnosti bivšega okraja. »Tako teritorialno formiranje občin in pa neustrezen sistem njihovega financiranja imata neugodne posledice na izvrševanje nalog občine.« (Str. 281.) Za naloge najširšega pomena je občina preozek okvir, za nalogo lokalnega pomena pa je preširoka. »Zato se postavlja vprašanje, kako formirati organizacijo lokalne samouprave v jugoslovanskem političnem sistemu, upoštevajoč načela tega sistema, ki so: *družbena lastnina proizvodjalnih sredstev, samoupravljanje delovnih ljudi v delovnih organizacijah in samoupravljanje občanov v občini.*«

Avtor postavlja poseben model lokalne samouprave, ki naj bi reševal številne probleme, ki jih ima naša občina. Ni pa mogoče iti mimo korektur, ki jih predlaga za že obstoječi sistem. Ker so občine glede na naloge, ki jih imajo po ustavi in zakonih, premajhne, je ena izmed korektur odprava manjših občin. »Toda glavni problem komunalnega sistema je za to fasado. Je

v tem, da v komunalnem sistemu dejansko nimamo občine. Komunalni sistem je občino spremenil v okraj; za občino pa je iznašel nadomestek v obliki krajevne skupnosti kot prostovoljne organizacije občanov.« (Str. 291.) Ker pa je ta sistem v zagati, predlaga avtor drugo, še pomembnejšo korekturo, ki bi bila morda najlažji prehod iz krize k normalni ureditvi lokalne samouprave: »... krajevne skupnosti naj se formirajo kot obvezne teritorialne skupnosti z zakonito določenimi nalogami, z garantiranimi stalnimi finančnimi sredstvi za opravljanje teh nalog ter z zakonito določenimi in odgovornimi organi.« (Str. 292.)

»Pokazalo se je, da pariška komuna iz leta 1871 ne more biti vzor za jugoslovansko občino v drugi polovici dvajsetega stoletja, čeprav gre za občino v deželi s socialistično ureditvijo.« (Str. 282.) Je sicer velike vrednosti za socialistično preobrazbo družbe, vprašanje pa je, ali je lahko tudi vzor za ureditev lokalne samouprave.

Obe knjigi sestavljata skladno celoto, poznavanje prve je pogoj za razumevanje druge. Zato smo skušali prikazati obe deli skupaj. Obe knjigi obravnavata isto snov, vendar pa se problematika ne pokriva, ena je normativni prikaz, druga dejanski. Del ni mogoče soočiti, vsako je napisano z drugačno temeljno metodo, z drugačnim namenom, čeprav se zavzemata za isto stvar. Zato smo prikazali vsako delo zase, znotraj istega okvira, ki pomeni presekanje političnih ideologizacij in nekritičnega apoloiziranja letih.

Čeprav ima razvoj naše komune za seboj »staž« petnajstih let in več, je njeno znanstveno obravnavanje šele v začetni fazi. Dosedanje ocene komune in uresničevanja programskega in normativnega v stvarnosti so bile bolj političnega zna-

čaja, manj pa znanstvenega. Centri, ki so zasnovali komuno kot model, so tudi sami ocenjevali realizacijo tega modela. Toda samocene, čeprav so koristne in marsikdaj nujne, ne zadoščajo. Sodobna družba ne more zasnovati svoje samoupravne politike in prakse na samoocenah. Potrebna je znanstvena resnica o pojavih, ki obstajajo v družbi — še posebno o komuni kot mikroravni globalne družbe.

M. BREZOVŠEK

Družbeni položaj in funkcija znanosti v samoupravni družbi

Pod tem naslovom je bilo 9.—10. marca 1971 v Beogradu znanstveno posvetovanje, ki so ga priredili zvezna konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva Jugoslavije, zvezni svet za koordinacijo znanstvenih dejavnosti ter Inštitut za politične študije Fakultete političnih znanosti v Beogradu.

Najbrž je bilo tovrstno posvetovanje eno prvih v naši državi, kar kaže, da se tudi mi na širši organizirani podlagi, čeprav z zamudo, vključujemo v svetovni tok razgovorov o družbenem položaju in vlogi znanosti. Seveda to ne pomeni, da pri nas o teh problemih doslej niso pisali in razmišljali. Če bi za zadnjih 20 let zbrali te članke, ki so raztreseni po revialnem in dnevnem tisku, ter razne materiale, bi

bila to zelo zajetna bibliografija, vendar pa je manjkalo ravno takšnih kolektivnih organiziranih razmišljanj in izmenjavanja stališč.

Na posvetovanju so predstavljali 24 pisemenih prispevkov, ki bi jih lahko po problematiki razvrstili na tele skupine:

a) znanstveno-tehnološki napredek, in njegova povezanost z ekonomsko-gospodarskim razvojem, znanstveno-tehnološka revolucija, aplikacija znanosti, transfer invencij, znanstveno raziskovalno delo in industrija;

b) politika znanosti in znanost v politiki, demokratizacija družbe in znanost, informatika in znanstvena politika, inteligenca in delavsko gibanje;

c) znanost in družba, položaj znanstvenih delavcev;

d) znanstveno raziskovalno delo in izobraževalni proces, kritika znanstveno raziskovalnega dela, financiranje in usmerjanje znanstvene aktivnosti, zakonodajna podlaga znanstveno raziskovalnega dela;

d) znanost in kultura, znanost in umetnost.

V razpravi je žal odločno prevladovala prva skupina problemov in s tem je bila zožena širina problematike, kot je začrtal naslov posvetovanja. Vrste problemov so se le bežno dotaknili ali pa sploh ne kot npr. migracije znanstvenikov, znanstvenega dela na univerzi, ideologije in znanosti idr. Precej prispevkov je prišlo iz vrst znanstvenikov naravoslovno-tehničnega področja, kar torej tudi pri nas potrjuje pravilo, da je družbeno omišljanje znanosti prej in intenzivneje zajelo znanstvenike teh disciplin kot pa družboslovnih. Takšno posvetovanje bi bilo primerno tudi za razmislek — do katerega pa žal ni prišlo — na kakšen primeren način naj bi se tovrstna raziskovanja vključila in institucionalizirala v vi-

sokošolske institucije in kako naj bi jih posredovali študentom — ali kot redni učni predmet ali na kak drug manj formalen in organiziran način. Kot je znano, so se v nekaterih deželah tovrstna prizadevanja že uresničila. Pri nas so doslej te študije opravljali ali državni organi za politiko znanosti — predvsem zvezni svet za koordinacijo znanstvenih dejavnosti, gospodarske zbornice, ekonomski inštituti, Center za proučevanje politike razvoja znanstvenega dela v Beogradu — ali pa nekateri znanstveniki sami, ki so se poleg svoje glavne usmeritve bolj ali manj temeljito in nključno lotevali teh vprašanj. Po problemskih skupinah bom navedel nekaj glavnih stališč, ki naj predstavijo splošni miselni okvir razmišljanj:

a) Nekateri so že izhajali iz predpostavke samoumevnega in že dovolj razumljenega dejstva znanstvenotehnološke revolucije in si sploh niso postavljali vprašanja o natančnih kriterijih za njeno opredelitev. *Rajko Tomović* za razliko od običajnih materialno-tehničnih produkcijskih kriterijev za opredelitev znanstveno-tehnološke revolucije njenega bistvenega elementa ni videl v spremembi načina proizvodnje, ampak v spremenjenem načinu odločanja. Ravno na tej točki smo po njegovem zelo malo storili. Ker odločitve zadevajo širok krog ljudi, je potrebno, da eksperimentiranje poteka v simuliranih razmerah na elektronskih računalnikih, ne pa da eksperimentirajo s celim narodom.

Število znanstvenih delavcev in odstotek narodnega dohodka, ki se odvaja za znanstveno delo, zanj — zlasti za dežele v razvoju — nista popoln kazalec znanstveno-tehnološkega napredka. Drugi referenti so tudi navajali najrazličnejše podatke in kazalce našega znanstvenotehnološkega zaostajanja v primer-

javi z drugimi deželami. Hitrost absorbiranja tuje tehnologije in transfer znanstvenega spoznanja v tehnologijo sta pomembnejša kot samo vlaganje v znanost. Ni neposredne zveze med gospodarsko rastjo in vlaganjem v znanost. Nekateri drugi referenti so bili v to zvezo bolj prepričani in so navajali tudi nekatere statistične podatke, ki naj bi dokazovali to zvezo. Cel sistem spremljajočih dejavnosti se mora prilagajati hitrejšemu toku tehnike. Če kateregakoli od teh dejavnikov preskočimo, prekinemo pot od znanstvenih spoznanj do proizvodnje. Pretvarjanje znanstvenih spoznanj v tehnologijo ni mogoče brez večje koncentracije kapitala in razširitve tržišča. V sodobnem etatiistično organiziranem svetu transfer znanja poteka v glavnem prek državnih organov. Kritiziral je našo politiko podvajanja uvoza licenc. »Noben uvoz licenc ne pomaga, če se družba kadrovske in institucionalno ne usposobi, da hitro menja tehnologijo upravljanja s samo seboj.« (Rajko Tomović.)

Zahtevajo večjo odgovornost znanstvenih organizacij pri realizaciji rezultatov raziskovanja (*Slobodan Ristić*). Kakor drugod, se tudi pri nas kaže tesna povezanost med stopnjo gospodarske integracije in koncentracijo raziskovanja in razvoja v večjih gospodarskih kompleksih (*Slobodan Ristić*).

Miloš Bogdanovič je videl glavne objektivne težave na poti izkoriščanja rezultatov znanstveno-raziskovalnega dela v temle:

— to, da večji del industrije nima natančno opredeljene programske politike in ciljev;

— preusmerjanje številnih dosežanih proizvodnih programov, kar je zahtevala reforma;

— razdrobljenost organiziranih oblik znanstveno-raziskovalne dejavnosti v gospodarstvu;

— nezadostna dolgoročna povezanost znanosti in gospodarstva.

Subjektivne težave pa so bile v neustreznih stališčih, koncepcijah in neustreznem kadrovskem profilu.

Znanost in njena uporaba sta merili za družbenost proizvodnje in življenja (*Vladan Četković*).

Odnose med znanstvenim raziskovanjem ter znanstveno-tehnološkim in tehničnim napredkom v gospodarski rasti je kompleksno prikazal *Aleksandar Dejider*. Stateško mesto v znanstveno-tehnološki revoluciji je pripisal upravljanju, ker žagotavlja racionalno strukturiranje in usmerjanje naporov k ciljem, ki imajo največ možnosti, da pospešijo resničen razvoj proizvodjalnih sil družbe.

Sedanja tehnološka revolucija je končni vzrok, da pada profitna mera v vrsti razvitih dežel, toda ta padeč kompenzira rastoča masa profita, ki vse bolj vključuje element tehnološke rente kot specifične oblike sodobnega ekstra profita (*Živojin Rakočević*).

b) V tej skupini problemov so razpravljali o tem, da je zaradi počasnega oblikovanja politike in sredstev za znanost v delovnih organizacijah in republikah prišlo do preveč razvite vloge federacije na tem področju, tako da je zdaj moralo priti do zožitve te vloge (*Marko Bulc*). Ker je imel Zvezni sklad za financiranje znanstvenih dejavnosti na voljo več sredstev kot vsi republiški fondi, je bil s tem praktično zožen prostor za vodenje politike znanosti v okviru republik in pokrajin. V pristojnosti federacije so še: patenti, standardi, statistika, sistem informacij, mednarodno znanstveno-tehnično sodelovanje, koordinacija civilnih in vojaških raziskovanj; koordinacija raziskovanj, ki zadevajo: enotnost tržišča, zunanjo politiko in narodno obrambo, v kolikor tudi drugi sub-

jekti (republike in pokrajine) pokažejo za to interese.

Interes federacije za znanost se mora torej izraziti v programu znanstvenih raziskovanj, ki so potrebna za določanje politike na teh področjih. Vključevanje znanstvenikov v državno upravo in razne politične organe ne more nadomestiti potrebe, da neko vprašanje znanstveno raziskujemo, in to zunanje uprave. Posamični resorji državne uprave niso naročali znanstvenih raziskovanj ali zato, ker so menili, da sami sebi zadostujejo, ali pa, ker niso želeli morebitne kritike svojih ocen in predlogov (*Marko Bulc*). Zanimivo teoretično stališče je *Marko Bulc* izrazil v svoji misli, da zanj znanost še ni neposredna proizvodna sila, ker ko bi bila, bi zanjo veljale vse ekonomske in družbene zakonitosti. Napačno je torej pač izenačevati vse hitrejšo materializacijo znanosti v proizvodnih silah z znanostjo kot neposredno proizvodno silo. Znanost se torej na tržišču ne pojavlja neposredno.

Čeprav ni prišlo do soočenja, je referent *Beno Zupančič* po moji interpretaciji zagovarjal precej drugačno stališče, ko je apeliral, »da morajo znanost in vse druge intelektualne dejavnosti deliti stvarno in popolno usodo družbe v vseh njenih razsežnostih, v vseh njenih naporih in težavah, njenem siromaštvu in bogastvu«. Mislim, da takšno neposredno ujemanje ni priporočljivo zaradi posebnosti znanstveno-raziskovalnega dela.

V prispevku *Miloša M. Sindjiča* se je izrazila povezanost samoupravljanja z informatiko kot znanstveno disciplino in tehnologijo. Socialistično samoupravljanje je anticipacija informacijsko-kibernetske tehnologije, toda šele razvoj te tehnologije zakonito »proizvaja« socialistično samoupravljanje kot objektivni proces.

Vloga informacijskih tokov v samoupravni družbi in v sistemu odločanja z znanstvenimi in političnimi alternativami je analiziral v svojem referatu *Stojan Tomič*.

Avdo Humo pa je obravnaval odnos političnega gibanja v socializmu do inteligence. Inteligenca je postala mogočen in pomemben delovni sloj v družbi. Odnos do inteligence je bil v okviru delavskega gibanja vedno skeptičen, na drugi strani pa je tudi inteligenca pristopala s skepsko k delavskemu gibanju.

c) V tej skupini problemov je npr. *Slavko Milosavljevič* analiziral tri glavne različne načine vedenja družbe do družbenih znanosti:

— družbe, ki sploh ne marajo za njihove rezultate, in menijo, da na podlagi svojih lastnih informacij povsem dobro organizirajo ustrezn proces odločanja;

— družbe, ki se opirajo na naročene znanstvene informacije;

— družbe, ki v meri, ki jo imajo za potrebno, izhajajo iz znanstvenih informacij in rezultatov, do katerih so prišle družbene vede v svojem razmeroma svobodnem gibanju, neodvisnem od družbene stvarnosti.

Toša Tišma je pokazal na neustrezno materialno vrednotenje znanstvenoraziskovalnega dela, na pomanjkljivo statistiko zajemanja znanstvenoraziskovalnih kadrov in na neustrezno strukturo znanstvenih kadrov na temeljnih področjih glede na nekatere druge razvite dežele.

d) *Bogdan Pilič* je poudaril, da ne gre samo za finančne in organizacijske ukrepe pri znanstveno-raziskovalnem delu, ampak za večjo racionalnost in učinkovitost vlaganj v znanost. *Veljović Bečir* je kritiziral zakonodajno podlago in

postopke na področju znanstveno raziskovalnega dela, češ da pravno urejanje odnosov v celotnem družbenoekonomskem sistemu avtomatično prenašajo na področje znanosti. *Relja V. Popić* je apeliral, da se v sistem menjanja financiranja znanosti in tehnologije vgradi »sistem spreminjanja sistema«. Po njegovem mnenju s sistemom financiranja oziroma favoriziranja programov še nismo odstranili slabosti financiranja institucij. Tudi slabi znanstveniki lahko prinesejo izvrstne programe.

Dušan Čalić se je dotaknil nekaterih vprašanj izobraževalnega procesa na fakulteti. Tako se je npr. zavzel za oprostitev od izpita, če je bil študent vse leto dejaven in je opravljal kolokvije. Poudaril je vlogo seminarja, stalnega izobraževanja in orisal sodelovanje med tehnološko fakulteto v Zagrebu in podjetjem »Coatia«. *Vera Pilič* pa se je zavzemala za hitrejše uvajanje nove tehnologije v izobraževalni proces.

e) v okviru te problematike so povedali, da predpostavke o sporu med tehničnim napredkom in družbenim progresom niso več izmišljotina abstraktnih humanistov. V zameno za svobodo tehnokrati ponujajo človeku blaginjo, potrošnjo in izobilje materialnih dobrin in duhovne konfekcije. Smisel nadaljnega razvoja vseh znanosti bo v njihovi sintezi, ta pa mora imeti za svoj glavni cilj in predpostavko človeka. Do kraja osmišljena kultura mora v svoje temelje vzdati znanost, a prav tako mora znanost upoštevati vse tisto, kar je dala kultura. (*Sreten Asanović*). Bolj kot kdajkoli prej obstoji danes velika potreba za znanstveno raziskovanje v kulturi (*Tomo Momirovski*).

ANDREJ KIRN

Kronika

SKLAD BORISA KIDRIČA (iz poročila o delu za leto 1970)

a) *Izvillečki* iz nekaterih že končanih raziskovalnih del s področja družboslovja, ki jih je sklad financiral v prejšnjih letih in so objavljena v letnem poročilu (katalog del hrani arhiv sklada, v tipkopisih oziroma separatih so dela na razpolago pri prevzemnikih nalog in v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani):

— *Narodnoosvobodilni tisk v Ljubljani v letih 1941—1945*. Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana (Darja Ravnikar). Bibliografija naj bi bila prispevek k zgodovini narodnoosvobodilnega boja v Sloveniji in prvi del znanstveno zasnovane bibliografije slovenskega narodnoosvobodilnega tiska. Bibliografija podaja razvoj narodnoosvobodilnega tiska v Ljubljani v letih 1941—1945. Delo ni bilo objavljeno.

— *Vloga sredstev množičnega komuniciranja v življenju posameznika*. Inštitut za sociologijo in filozofijo, Ljubljana (Ana Barbič). Poglavitni namen raziskave je bil ugotoviti, kakšna je vloga sredstev množičnega obveščanja pri zadovoljevanju nekaterih psihičnih potreb sodobnega človeka, ki se ne znajde v hitrem tempu sedanjega časa in se ne more prilagoditi spreminjajočim se okoliščinam, v katerih živi. Za namene raziskave sta bili ugotovljeni dve metodi, in sicer anketni intervju in analiza vsebine. Raziskava je pokazala, da imajo sredstva množičnega obveščanja pomembno vlogo v življenju sodobnih ljudi, saj so jim po eni strani nadomestilo za prijatelje, ki so jih izgubili ali si jih ne morejo pridobiti, na drugi strani pa

množični mediji, med njimi zlasti televizija, sami po sebi, posebej pa še s posameznimi tipi posredovanih vsebin, dajejo bogate možnosti za »bereg« oziroma za oblikovanje vrste obrambnih mehanizmov, ki sodobnemu človeku pomagajo premagovati frustracije in konflikte vsakdanjega življenja. Ugotovitve raziskave imajo velike uporabne možnosti, ker opozarjajo komunikatorje (sredstva množičnega obveščanja) na funkcije, ki jih opravljajo, čeprav se tega dostikrat ne zavedajo, hkrati pa podatki nakazujejo tista področja za izbiro in posredovanje vsebin, ki lahko najbolj učinkovito strežejo nekaterim psihičnim potrebam sodobnih ljudi. Delo ni bilo objavljeno.

— *Način in vrsta porabe prostega časa pri različnih socialnih kategorijah.* Inštitut za sociologijo in filozofijo, Ljubljana (Katja Boh, Stane Saksida). Naloga je imela predvsem teoretičen pomen in je poskus tipologije porabe časa. Želeli so razviti tipologijo ljudi, ki bi bila zgrajena na strukturi porabe časa, neodvisno od drugih dimenzij. Uporabili so podatke iz mednarodne raziskave »časovni budgeti«, ki pa kljub najbolj sodobni in natančni analizi niso dali rezultatov, na podlagi katerih bi lahko zasnovali novo tipologijo. V študiji so odkrili vrsto napak v dosednji metodološki praksi pri raziskovanju prostega časa, obenem pa razvili metodo »numerične taksonomije«, ki odpira nove perspektive pri obdelavi in analizi naših podatkov. V tem je tudi uporabna vrednost te študije. Delo ni bilo objavljeno.

— *Psihosocialni dejavniki učinkovitosti v delovnih organizacijah.* Inštitut za sociologijo in filozofijo (dr. Stane Možina). Namen raziskave je bil zbrati in proučiti vse pomembnejše psihosocialne dejavnike učinkovitosti, ki vplivajo interno ali eksterno na delovno organizacijo. Uporabljena je metoda »content analysis«, tj. zbiranje podatkov iz razpoložljivega gradiva. Delo ni bilo objavljeno.

— *Podjetniški kriterij investiranja — aplikacija.* Inštitut za ekonomska raziskovanja (dr. Draga Stepko, dr. Vladimir Frankovič). V vsej jugoslovanski povojni praksi, posebno pa v praksi bank, ki so odobravale investicijska posojila gospodarskim organizacijam, so uporabljali neprimerne investicijske kriterije, ki niso merili uspešnosti investicijskih naložb. Pri tem je šlo bodisi za prenesena

neustrezna merila uspešnosti, bodisi za doma skonstruirane statične kriterije investiranja, ki niso upoštevali specifičnosti našega ekonomskega sistema niti posebnosti, ki so lastne našemu samoupravnemu sistemu. Temelj predloženega dela je zatorej teoretična študija, v kateri je razvit investicijski kriterij, ki po eni strani upošteva našo družbeno-ekonomsko ureditev, po drugi strani pa tudi možnost neposredne aplikacije v praksi. Delo ni bilo objavljeno.

— *Železarstvo in njegovo delavstvo v času od 1800 do 1918.* Inštitut za zgodovino delavskega gibanja (dr. Jože Sorn). Sociološka analiza. Pripraviti je bilo sintezo o zgodovini slovenskega železarstva od 1800 do 1918 na temelju še nepregledanih arhivskih podatkov v domačih in tujih arhivih ter tiste parcialne literature, ki obravnava posamezne železarske obrate. Razprava ja prišla do mnogih novih rezultatov in je obdelala teme, ki jih doslej še niso obravnavali. Delo ni bilo objavljeno.

— *Kolektivni delovni spori na območju SRS (1964—1966).* Inštitut za javno upravo in delovna razmerja (dr. Rudi Kyovsky). Namen: teoretično razjasniti pojav kolektivnih delovnih sporov in s tem v zvezi vlogo stavke kot izrednega načina razreševanja kolektivnih sporov. Interesna nasprotja na področju delovnih razmerij so nujna — normalno se nastala nasprotja razrešujejo v okviru samoupravnih organov. Izjemen način razreševanja kolektivnih sporov je stavka — nujno je, da se stavka legalizira. Delo ni bilo objavljeno.

— *Temelji in razvoj sistema sodnega nadzora nad upravno delavnostjo v SFR Jugoslaviji in nekaterih razvitih deželah.* Inštitut za javno upravo in delovna razmerja (dr. Lado Vavpetič s sodelavci). Namen teme je predvsem v tem, da bi ob primerjanju naše, zdaj veljavne pravne ureditve upravnega spora z ureditvijo omenjenega inštituta v drugih deželah v svetu dognali vrednost kot tudi pomanjkljivosti ureditve, obenem pa tudi smer, v kateri je treba dosedanjo usmeritev izpopolniti. Izsledki raziskave kažejo na določene pravne neustreznosti in neskladnosti sedanje zakonske ureditve inštituta upravnega spora. Obenem pa so v raziskavi dognali bistvene značilnosti ureditve sistema sodnega nadzora v nekaterih tujih deželah. Delo ni bilo objavljeno.

— *Položaj duševno abnormnega storilca kaznivega dejanja v sodobnem kazenskemu pravu (primerjalno pravni, sodno psihiatrični, kriminološki in kriminalno politični vidiki)*. Inštitut za kriminologijo (dr. Peter Kobe s sodelavci). Namen študije je ugotoviti s proučevanjem različnih sodobnih pravnih sistemov, kako se v teh sistemih rešuje vprašanje kazenske odgovornosti oziroma izključitve takšne odgovornosti zaradi duševne abnormnosti in s tem zvezana drugačna vprašanja s področja kazenskega, materialnega in procesnega prava ter vprašanja ukrepov, ki se uporabljajo zoper duševno abnormne storilce. Kot kritična informacija o teh vprašanih pa naj bi študija tudi verificirala hipotezo, da kazenskopravna inštituta neprištevnosti in zmanjšane prištevnosti ne ustrezata novejšim spoznanjem psihiatrične in kriminološke znanosti in kriminalno političnim zahtevam po ustreznih družbenih ukrepih zoper duševno abnormne storilce kaznivih dejanj. Študija je izhodiščno hipotezo potrdila. Delo ni bilo objavljeno.

— *Vloga proizvodnje in trgovine v opravljanju grosistične dejavnosti, njena organizacija in razvojne perspektive*. Biro za operacijske in tržne raziskave (dr. Silva Exel-Skerlak s sodelavci). Namen: analizirati vlogo in pomen grosiranja v našem gospodarstvu, ki ga opravljata bodisi proizvodnja, bodisi trgovina na debelo. Študija je izdelana na podlagi statističnega gradiva z izračuni in grafičnimi prikazi ter na podlagi posebej za to izvedene ankete. Delo ni bilo objavljeno.

— *Mreža šol in šolske regije Slovenije (regionalna izobraževalna struktura)*. Inštitut za geografijo (dr. Jože Lojk). Namen teme je bil usklajevanje in primerjava rezultatov analize vseh stopenj oziroma vrst šol, zato da se ugotovi izobraževalna struktura kot celota, dalje, iskanje zveze med strukturo izobraževanja ter značilnostmi ekonomske in demografske strukture Slovenije ter končno obravnavanje mreže šol in šolske rajonizacije v odnosu do obstoječega omrežja centralnih krajev in ekonomsko-geografske regionalizacije Slovenije. Medtem ko so bili pri raziskavi mreže šol v ospredju predvsem analitični elementi, stopajo ti pri obravnavanju regionalne strukture izobraževanja v ozadje za sintetičnimi, ki dajejo obilo možnosti za razne primerjave, ki so eno glavnih

metodoloških sredstev raziskave za kvantitativno izmero strukturnih elementov in predstavitev kompleksne regionalne izobraževalne strukture Slovenije. Glavni rezultat raziskave je prispevek k diagnozi stanja v našem šolstvu, upoštevajoč posebej njegovo regionalno strukturo, ki izkazuje izrazito prostorsko diferenciranost in heterogenost ter s tem odpira aktualno vprašanje neizenačenosti kvalitete oziroma pogojev izobraževanja za prebivalstvo različnih slovenskih pokrajin. Delo ni bilo objavljeno.

b) *Nekatere raziskovalne naloge s področja družbenih ved, ki jih je sklad sofinanciral v letu 1970* (opozarjamo na prekrivanje z deli v prejšnjih letih in letu 1971 pri nalogah, ki so v I., II. ali III. fazi):

— *Inštitut za zgodovino delavskega gibanja: Delavske izobraževalne in kulturne organizacije na Slovenskem* (Janko Liška), Narodnoosvobodilno gibanje v Sloveniji in vojni zavezniki (Pavel Dobrila), Politične stranke in Slovenci v Julijski krajini od italijanske okupacije do uvedbe totalitarnega fašističnega režima (1918—1928) (dr. Milica Kacin-Wohinz), Razvoj tekstilne industrije v Sloveniji 1918—1941 (France Kresal), Razvoj ljudsko-frontnega gibanja na Slovenskem (1935—1941) (Alenka Nedog), Socialna demokracija na slovenskem štajerskem do 1889. leta (Franc Rozman), Primorska v dobi prvih odredov in brigad v letu 1943 do kapitulacije Italije (dr. France Škerl). Pregled industrializacije zgodovine Slovencev v času 1719 do 1919 (dr. Jože Šorn), Krščanski socializem na Slovenskem od leta 1918—1941 (Janko Prunk), Biografija borcev partizanskih enot v letu 1941 (Terezija Traven), Pregled najpomembnejših dogodkov v letih 1944—1945 (Štefka Zadnik) Bibliografija člankov o delavskem gibanju v letih 1917—1941 (Anka Miklavčič-Vidović in Sonja Reisp), delavsko revolucionarno gibanje v Mariboru in njegovem zaledju v letih 1918—1941 (Franc Filipič).

— *Inštitut za ekonomska raziskovanja*. Komparativna študija gospodarskih struktur in ekonomskih odnosov z inozemstvom nekaterih dežel Zahodne in Vzhodne Evrope, Slovenije in Jugoslavije — program (dr. Marija Ambrožič-Počkar), Razvojni program kompleksnega transporta v Sloveniji, Sestava input-output tabel in analiza medsektorskih

odnosov slovenskega gospodarstva v letu 1968 (Marjan Dolenc).

— *Inštitut za javno upravo in delovna razmerja*. Enakost možnosti na področju zaposlitve in poklica (dr. Rudi Kyovsky).

— *Inštitut za javno upravo in delovna razmerja*. Enakost možnosti na področju zaposlitve in poklica (dr. Rudi Kyovsky).

— *Inštitut za kriminologijo pri pravni fakulteti*. Gospodarska kazniva dejanja v veljavnem kazenskem pravu in potrebe po reformi glede na razvoj gospodarskega sistema (dr. Peter Kobe), Pobegi gojencev iz vzgojnih domov (dr. Bronislav Skaberne), Ekološka raziskava gostitve pojavov socialne dezorganizacije v mestu Ljubljana (dr. Alenka Šelih), Vpliv ugotovitve kriminoloških raziskav na institucije, ki se ukvarjajo s kriminalno politiko — mednarodna primerjalna študija (dr. Katja Vodopivec), Uboji kot socialno patološki in psihiatrični problem — II. faza (Boris Uderman), dopolnitev raziskave: Samomori kot socialni in socialnopatološki problem (dr. Zdravko Pečar), dopolnitev raziskave: Položaj duševno abnormnega storilca kaznivega dejanja v sodobnem kazenskem pravu (dr. Peter Kobe).

— *Urbanistični inštitut SRS*. Starostna struktura kmetijskega prebivalstva v Sloveniji glede na delovno silo v kmetijstvu in depopulacijo kmetijskih področij — osnutek in preveritve metode (Lojze Gasar), Ruralno urbano obrobje širše ljubljanske mestne aglomeracije: procesi in problemi urbanizacije in prostorskega urejanja — I. faza (dr. Vladimir Kokole), Funkcionalna členitev mestnega prostora (Vera Kokole).

— *Inštitut za geografijo*. Socialno strukturni problemi prebivalstva, gospodarstva in drugih funkcij nacionalno mešanega področja in naselij v Prekmurju, poseljenega s Slovenci in Madžari (dr. Vladimir Klemenčič), Migracija prebivalstva Prekmurja v luči socialno-geografskega razvoja (Olas Ludvik).

— *Inštitut za narodnostna vprašanja*. Izpolnjevanje odstavka 5. člena 7. avstrijske državne pogodbe — II. faza (dr. Tone Zorn).

— *Pedagoški inštitut, Ljubljana*. Ugotavljanje in vrednotenje deleža različnih vrst šol srednje stopnje pri oblikovanju pogleda srednješolske mladine na svet in družbo (Zdenka Medveš).

— *Raziskovalni center ekonomske fakultete*. Kritična analiza poglavitnih teorij, metod in orodij usmerjanje dolgoročnega razvoja v svetu (Albin Orthaber).

— *Inštitut za sociologijo in filozofijo univerze*. Družbena mobilnost v Sloveniji II. (Stane Obradovič), Socialna stratifikacija v samoupravni družbi II. (Stane Saksida), Psihosocialni dejavniki učinkovitosti v delovnih organizacijah II. (dr. Stane Možina), Študentska gibanja v industrijsko razvitem svetu II. (dr. Mišo Jezernik), Zgodovina filozofije na Slovenskem V. (dr. Ivan Urbančič), Monografsko testiranje ruralnih stratifikacijskih procesov (dr. Matija Golob), Strukturne spremembe v sodobni slovenski družini (Katja Boh), Samomori oseb do dvajsetega leta starosti v Sloveniji (dr. Lev Milčinski), Sociokulturne določilnice jezika otrok v šolah SRS — II. faza (Marjan Kroflič), Lik borbenega produkcijskega in potrošniškega heroja kot refleksija vrednostnega sistema pri nas (Miša Grčar).

— *Univerza v Ljubljani*. Proučevanje prognostične veljavnosti sprejemnih meril za vpis novincev na univerzo II. dokončna faza (dr. Ivan Toličič, dr. Leon Zorman).

— *Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo*. Vpliv izobraževanja odraslih na participacijo občanov (Ana Kranjc-Čuk), Družba in religija III. (Zdenko Roter), Vzroki, tipologija in oblike razreševanja individualnih sporov v industrijskih delovnih organizacijah (dr. Veljko Rus), Odnos med delovnimi organizacijami in širšimi družbenopolitičnimi skupnostmi (dr. Janez Jerovšek), Sociološki in politološki aspekti procesov integracije mest in podeželja (dr. Zdravko Mlinar), Vloga interesnih skupin v sodobnih političnih sistemih (dr. Adolf Bibič).

— *Vzgojna posvetovalnica Ljubljana*. Deskriptivna in interpretativna klasifikacija psihičnih odklonov pri otrocih in mladostnikih (Borut Šali).

— *Filozofska fakulteta*. Izdelava diagnostičnega sredstva za merjenje stališč in interesov (dr. Vid Pečjak).

— *Slovenski etnografski muzej*. Način življenja idrijskih rudarjev — II. faza (dr. Boris Kuhar).

— *Visoka šola za telesno kulturo*. Normativi telesne zmogljivosti učencev

in učenik osnovnih šol v SRS — II. faza (Jože Sturm).

— *Slovensko arheološko društvo*. Izdelava podrobnega raziskovalnega programa za obdobje zgodnjega srednjega veka (Problem kolonizacije in formiranja slovenskega naroda od 6. do 11. stol.) (dr. Vinko Sribar).

— *Inštitut za komunalno gospodarstvo SRS*. Mestna renta v zvezi s problemom financiranja opremljanja mestnega zemljišča s komunalnimi napravami in objekti (dr. Tone Klemenčič).

Bibliografija knjig in člankov

b

(Iz dokumentacije Inštituta za sociologijo in filozofijo v Ljubljani)

A. ČLANKI IN KNJIGE IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

ČARNI Ludvik: O Marxovem pojmovanju formacije. *Anthropos*, Lj., 1970, št. 3—4, str. 111—114.

GROOD David H. de: Lenjin i nova ljevica. *Praxis*, Zagreb, 1971, št. 1, str. 73—94.

MAJER Boris: Slovenska monografija o Engelsu. *Anthropos*, Lj., 1970, št. 3—4, str. 203—206.

PALKO Istvan: O leninistični koncepciji mišljenja in jezika. *Dialogi*, Maribor, 1971, št. 1, str. 34—37.

ZURAWICKI Sewerin: Stvaralački marksizam ili ljevičarski »radikalizame«. *Praxis*, Zagreb, 1971, št. 1, str. 149—165.

II. FILOZOFIJA

BAHR Hans-Dieter: Historijski materijalizam u Hegelovoj filozofiji povijesti. *Praxis*, Zagreb, 1971, št. 1, str. 31—50.

BERKA Karel — Miroslav Mleziva: Kaj je logika. (Co je logika. Prev. F. Jerman.) V Ljubljani 1971. 254+(II) str. (Misel in čas. 13.) sing. — I/2484-13.

BORCHET Donald M.: Utjecaj Hegela u suvremenoj bog-je-mrtav teologiji. *Praxis*, Zagreb, 1971, št. 1, str. 55—66.

BOŠNJAK Branko: Grčka filozofska kritika Biblije. *Kelsos contra apologeticos*. (Zagreb), Naprijed 1971. 466 str. Sign. — 12.555.

DIEMER Alwin: Pozitivizam, marksizam, fenomenologija. *Praxis*, Zagreb, 1971, št. 1, str. 115—126.

KOLAKOWSKI Leszek: Misliti je bolje kot upati. Naši razgledi, Lj., 9. aprila 1971, št. 7.

KUVACIĆ Ivan: Strukturalizam Claude Levi-Straussa. *Pregled*, Sarajevo, 1971, št. 1—2, str. 79—92.

LEVY Zeev: Franz Rosenzweig i Hegelova filozofija. *Praxis*, Zagreb, 1971, št. 1, str. 67—72.

LOGAR Cene: Fenomenologija. (:Analiza in kritika filozofije Edmunda Husserla.:). Ljubljana, DZS 1970. 668+(III) str. — sign. II/11.328.

MAJER Boris: Človek, struktura, zgodovina (nad.). *Anthropos*, Lj., 1970, št. 3—4, str. 99—110.

POSAVEC Zvonko: O kraju filozofije u djelu Martina Heideggera. *Praxis*, Zagreb, 1971, št. 1, str. 17—24.

PRIOR A.: Historija logike. (History of Logic.) Dodatak: Max Black: Indukcija. (Prev. B. Petrović.) Zagreb, Naprijed 1970, 253+(II) str. — sign. 12.556.

REI Dario: Felice Balbo i hegelovska dijalektika. *Praxis*, Zagreb, 1971, št. 1, str. 51—54.

RUS Vojan: Morala v spletu človek-svet. *Anthropos*, Lj., 1970, št. 3—4, str. 83 do 98.

SCAFF Adam: Zakaj pišemo zgodovino vedno znova? *Sodobnost*, Lj., 1971, št. 3, str. 306—312.

STRAUS Leo: Šta je politička filozofija? *Gledišta*, Beograd, 1971, št. 2, str. 309—320.

URBANČIČ Ivo: Bit nihilizma kao bit metafizike. Praxis, Zagreb, 1971, št. 1, str. 3—16.

III. SOCIOLOGIJA

ARZENSEK Vladimir: Participacija zaposlenih v jugoslovanski industriji. Moderna organizacija, Kranj, 1971, št. 4, str. 135—143.

—: FILM u društvenim konfrontacijama. (Pogovor): ... Gledišta, Beograd, 1971, št. 2, str. 177—235.

GABERŠČIK Boris: Grenki priokus ali ustvarjalni realizem? Naši razgledi, Lj., 26. marca 1971, št. 6.

GALBRAITH John Kenneth: Nova industrijska država. (The New Industrial State. Prev. Edo Rasberger.) Ljubljana, DZS 1970. 382+(II) str. sign. 12.554.

GOODE W. J. — Pol Het: Metodi socijalnog istraživanja. (Methods in Social Research (S engl. prev.: M. Jovičić, ...)) Beograd, Naučna knjiga 1966. 363 str. (Savremena nastava. 5.) — sign. II/10.121-5.

GARAUDY Roger: Vsa resnica. (Toute la vérité. Prev. Z. Gosak.) Ljubljana 1971. 192 str. (Pričevanja. 14.) — sign. I/2490-14.

KOSIN Marko: Neizkoriščeni potenciali za družbeni razvoj (kratka ocena). Anthropos, Lj., 1970, št. 3—4, str. 156—164.

KRANJC Stane: Splet vezi med šolo in družbo. Delo, Lj., 3. aprila 1971.

LESNIK Rudi: Prosti čas mladih — rekreacija osebnosti. Dialogi, Maribor, 1971, št. 2, str. 110—116.

LIPTAK František: Oris organizacijskih in človeških problemov pri racionalizaciji dela. Moderna organizacija, Kranj, 1971, št. 4, str. 123—134.

MAJER Boris: Uticaj kulture na društvena kretanja. Kulturni život, Beograd, 1971, št. 3, str. 206—209.

—: ODGOVOR urednikov Tribune Francu Setincu: Cinizem, upor, resignacija, umik — to so možne oblike nasilja mladih. ... Komunist, Lj., 26. marca 1971, št. 12.

PASIČ Najdan: Interesne skupine v Jugoslaviji. Antropos, Lj., 1970, št. 3 do 4, str. 76—80.

PETRIČ Ernest: Pred veliko preizkušnjo. Delo, Lj., 20. marca 1971.

—: POGLED do leta 1985. Dolgoročni koncept v zadnji fazi. Delo, Lj., 27. marca 1971.

POSAVEC Stanko: Rezervatska mrmljanja. Pitanja, Zagreb, 1971, št. 20, str. 21—32.

PINTAR Emil Milan: Šest neprogramiranih pripomb v konceptu razvoja. Slovenija do leta 1985 (I). Komunist, Lj., 9. aprila, 1971, št. 14.

RANKOVIĆ Milan: Gurvičevo shvatanje strukture i tipologije globalnih društava. Beograd, Rad 1970. 417+(II) str. — sign. 12.443.

SETHI K. C.: Delavsko samoupravljanje: dejavniki, ki vplivajo na odnos delavcev do dela. Moderna organizacija, Kranj, 1971, št. 4, str. 145—155.

—: SVET v času, ki prihaja (:1970 do 1980:). 15 esejev o možnostih družbenega razvoja v 70 letih. (Das 198. Jahrzehnt. Prev. B. Carić, J. Horvat ...) Ljubljana, DZS 1970. 274+(II) str. — sign. 12.561.

SETINC Franc: Odprto pismo študentski »Tribuni«. Komunist, Lj., 12. marca 1971, št. 10.

IV. PSIHOLOGIJA

KRANJC-CUK Ana: Izobraževanje odraslih kot faktor nekaterih psihičnih sprememb pri ljudeh. Sodobna pedagogika, Lj., 1971, št. 1—2, str. 34 do 43.

MUSEK Janek: Evaluativna simbolika besedno in topografsko prezentiranih prostorskih dimenzij. Anthropos, Lj., 1970, št. 3—4, str. 132—138.

PEČJAK Vid: Čustveni simbolizem prostorskih oblik. Anthropos, Lj., 1970, št. 3—4, str. 117—126.

SLAMA-CAZACU Tatiana: O predmetu in metodologiji psiholingvistike o možnostih njene aplikacije. Jezik in slovnost, Lj., 1970/71, št. 5, 129—137.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — ŠOLSTVO

AVSIČ Jaka: O jezikih v armadi. 39 ustavnih amandma. Delo, Lj., 27. marca 1971.

CLEAVER Eldridge: Revolucija in izobrazba. Tribuna, Lj., 1971, št. 19.

HADZIOMEROVIĆ Hasan: Naučna komponenta — osnova nastavne dje-

- latnosti na univerzitetu. Pregled, Sarajevo, 1971, št. 1—2, str. 7—19.
- KERMAUNER Taras: Poročilo o Kocbekovem »Poročilu«. Dialogi, Maribor, 1971, št. 1, 2, 3.
- KOS Janko: Slovenska kultura in moderna civilizacija. II. Kultura in civilizacija. Sodobnost, Lj., 1971, št. 3, str. 262—272.
- KRAIGHER Dragana: Protivrečnost današnje kulturne politike. Socijalizam, Beograd, 1971, št. 2, str. 194—198.
- MALINOWSKI Bronislaw: Naučna teorija kulture. (A Scientific Theory of Culture and other Essays. Prev. B. Vučićević. Predgovor: Z. Gluščević.) (Beograd 1970.) 186+(I) str. (Zodijak. 25.) sing. — 11.320-25.
- MASTERS Roger: Otvoreni univerzitet. Ekonomska politika, Beograd, 1971, št. 988.
- : OSEM tisočletij umetnosti in heretikov. Ob razstavi v Parizu... Naši razgledi, Lj., 26. marca 1971, št. 6.
- PETRIČ Ernest — Konc J.: Intervju... Tribuna, Lj., 1971, št. 17.
- PRETNAR Stojan: Znanstveno-tehnična revolucija in ustvarjalnost v tehniki. Naši razgledi, Lj., 26. marca in 9. aprila 1971, št. 6, 7.
- SIRCELJ Martina: Patriotizem v mladinski literaturi. Naši razgledi, Lj., 26. marca 1971, št. 6.
- TAVČAR Ivo: Kulturna akcija. Naši razgledi, Lj., 9. aprila 1971, št. 7.

VI. POLITIČNE VEDE

1. Splošna dela:

- BENKO Vlado: Mednarodne skupine pritisaka. Anthropos, Lj., 1970, št. 3—4, str. 33—43.
- BIBIČ Adolf: Interesne skupine kot predmet politične znanosti. Anthropos, Lj., 1970, št. 3—4, str. 12—32.
- BIBIČ Adolf: Politička znanost: Predmet in suština. — Pavle Novosel: Politička znanost: Metode. Zagreb, Naprijed 1971. 657 str. — sign. II/11.330.
- DURETIČ Veselin: Neki elementi konstituisanja revolucije u nas. Gledišta, Beograd, 1971, št. 2, str. 267—284.
- MACEK Matjaž: Pluralizem v politični teoriji Harolda Laskija. Anthropos, Lj., 1970, št. 3—4, str. 44—61.
- MARKOVIĆ Milenko: Klasno i nacionalno u samoupravnom socijalizmu. Socijalizam, Beograd 1971, št. 2, str. 159—183.
- MRATOVIĆ Veljko: Problemi suvremene države. Zagreb, Naprijed 1971. 388+(III) str. (Hrestomatija političke znanosti.) — sign. II/11.331.
- NARR Wolf-Dieter: Logika politične znanosti — propedeutična skica. Anthropos, Lj., 1970, št. 3—4, str. 62—75.

2. Druženopolitični sistem SFRJ:

- AVŠIČ Jaka: Enakopravnost — prvi pogoj za sožitje narodov. Komunist, Lj., 9. aprila 1971, št. 14.
- BAKARIĆ Vladimir: Bistvo sprememb: s presežki dela razpolagajo proizvajalci. Delo, Lj., 6. aprila 1971.
- BROČIČ Manojlo: Studenti o socijalizmu i samoupravljanju. Socijalizam, Beograd, 1971, št. 2, str. 208—224.
- : DELEGATSKI sistem, delegatsko razmerje. (Posvet): Anthropos, Lj., 1970, št. 3—4, str. 167—197.
- DRAGAN Zvone: Nacionalnost, razrednost, samoupravnost. Naši razgledi, Lj., 1971, št. 6.
- DRUŽBENA samozaščita. (V Ljubljani, Skupščina SR Slovenije) 1970. 69+(I) str. — sign. I/2614.
- GLOBEVNIK Josip: Usklajevanje stališš organov federacije z republikami. K razpravi o spremembah ustave. Naši razgledi, Lj., 26. marca 1971, št. 6.
- LANG Rikard-Pjanič Zoran: Problemi ekonomskih funkcija Federacije vezanih uz djelovanje jedinstvenog tržišta. Zagreb, Ekonomski institut 1971. 27 str. (Ekonomski institut Zagreb. 19.) — sign. III/2683-19.
- : OSNUTEK ustavnih amandmajev XX—XXXV. Delo, Lj., 1. aprila 1971.
- POPIT Franc: Ustvariti zvezo od centralnega komiteja do članstva. Intervju... Komunist, Lj., 9. aprila 1971, št. 14.
- POSAVEC Stanko: Socijalizam i omladina u nas. Pitanja, Zagreb, 1970, št. 16, str. 1427—1435.
- ROTER Zdenko: Prizadevanja za stabilizaciju. Delo, Lj., 20. marca 1971.
- TITO: Nosilec delavskega razvoja je delavski razred. Govor... SZDL. Delo, Lj., 17. marca 1971.

3. Politični sistemi in organizacije

- FRIEDMANN Friedrich C.: Savremena situacija Amerike. Pregled, Sarajevo, 1971, št. 1—2, str. 93—108.
- KRŽAVAC Savo: Potrditev obstoječih stališč. XXIV. kongres KP SZ. Komunist, Lj., 9 aprila 1971, št. 14.
- : ZDRUŽENI narodi. Kaj so, kaj delajo, kako delajo? Ljubljana, Informacijski center Združenih narodov v Beogradu in Društvo za ZN za SRS 1970. 44+(I) str. — sign. 12.429.

4. Delavska in progresivna gibanja

- QUARELLO P. Nova ljevica i neposredna demokratija. Praxis, Zagreb, 1971, št. 1, str. 95—113.
- RUDOLF Branko: Še o debatah o delavskem razredu. Dialogi, Maribor, 1971, št. 1, str. 59—60.
- VUKMANOVIĆ, Svetozar-Tempo: Revolucija koja teče. Memoari. Beograd, Komunist 1971. 2 knj. (Biblioteka »Istorija i politika«.) — sign. 12.563.

5. Mednarodni odnosi:

- DOKLER Janez: Dve študiji o perspektivah Slovencev kot naroda. Anthropolos, Lj., 1970, št. 3—4, str. 147—155.
- IMAMOVIĆ Mustafa: Nesporazumi oko Muslimana. Gledišta, Beograd, 1971, št. 2, str. 247—250.
- JERI Janko: Pred 16 leti rešeno vprašanje (nad.). Sodobnost, Lj., 1971, št. 3, 287—293.
- : NARODNOSTNO vprašanje in federalizem. Komunist, Lj., 9. aprila 1971, št. 14.
- PURIVATRA Atif: Nacionalnost Muslimana i peta zemaljska konferencija KPJ. Socijalizam, Beograd, 1971, št. 2, str. 252—259.
- TITO: Titova zdravica. (Saragatu). Delo, Lj., 26. marca 1971.

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

- ALBREHT Roman: Kaj se spreminja v poziciji proizvajalcev. Komunist, Lj., 2. aprila 1971, št. 13.
- BARISIĆ Anto: Tipi integracije pri nas. Moderna organizacija, Kranj, 1971, št. 4, str. 115—122.
- BOGOMOLOV Oleg: Povezanost socialističnega gospodarstva. Naši razgledi, Lj., 26. febr. 1971, št. 4.

- ČERNE France: Ali je in kdaj je lastnina »statvina«. Komunist, Lj., 12., 19. in 26. marca 1971, št. 10, 11, 12.
- ČERNE France: KEJNS I problemi socijalizma. Gledišta, Beograd, 1971, št. 2, str. 297—308.
- GLOBEVNIK Josip: Družbenoekonomska razmerja in ustava. Komunist, Lj., 2. aprila 1971, št. 13.
- LIPOVEC Filip: Temeljne ekonomske zakonitosti po Marxu. Naši razgledi, Lj., 26. febr. 1971, št. 4.
- MERHAR Viljem: Teorija realizacije. Naši razgledi, Lj., 26. febr. 1971, št. 4.

VIII. SREDSTVA MNOŽIČNEGA OBVEŠČANJA IN JAVNO MNENJE

- BOSNJAK Branko: Masovne komunikacije i nova literatura. Pitanja, Zagreb, 1971, št. 20, str. 33—40.
- MLINAR Zdravko: Komunikacije, strokovnost in razvoj kmetijstva. Naši razgledi, Lj., 9. aprila 1971, št. 7.

X. ZGODOVINA — GEOGRAFIJA

- : GOSPODARSKA in družbena zgodovina Slovencev: Knj. 1.: Agrarno gospodarstvo. Ljubljana, DZS 1970. XVII+651+(I) str. — sign. III/2752-1/1.

XI. POTOPISI — BIOGRAFIJE — PRIROČNIKI — SLOVARJI

- FISCHER Ernst: Rosa Luxemburg. Ob 100-letnici rojstva velike revolucionarke. Naši razgledi, Lj., 26. marca 1971, št. 6.

B. KNJIGE IZ TUJINE

I. MARKSIZEM

- KAGI, Paul: Genesis historischen Materialismus. Kar Marx und die Dynamik der Gesellschaft. Wien itd., Europa Vlg (1965). 413 str. — sign. 12.549.
- BURLACKIJ F. M.: Lenin, gosudarstvo, politika. Moskva, Nauka 1970. 523+(IV) str. (cir.) — sign. 12.562.

II. FILOZOFIJA

- DURCHBLICKE. Martin Heidegger zum 80. Geburtstag. Frankfurt am Main, V. Klostermann 1970. VIII+436 str. — sign. II/11.298.

III. SOCIOLOGIJA

- The AFFLUENT Worker in the Class Structure. (By) John H. Goldthorpe, itd. Cambridge 1969. VIII+239 str. (Cambridge Studies in Sociology. 3.) sign. II/11.285-3.
- The AFFLUENT Worker: Industrial Attitudes and Behavior. (By) John Goldthorpe itd. Cambridge 1970, VII+206 str. (Cambridge Studies in Sociology. 1.) sign. — II/11.285-1.
- The AFFLUENT Worker: Political Attitudes and Behaviour. (By) John H. Goldthorpe itd. Cambridge, 1968. VII+95 str. (Cambridge Studies in Sociology. 2.) — sign. II/11.285-2.
- AYACHE Alain: Hier spricht die Revolution. — Paris Mai 1968. (München), K. Desch 1968. 110+(I) str. sign. I/2628.
- BARNLUND Dean C.: Interpersonal Communication: Survey and Studies. Boston itd., H. Mifflin Co. 1968. XI+727 str. — sign. III/2742.
- BLUMBERG Paul: Industrial Democracy. The Sociology of Participation. London, Constable (1968.) IX+278 str. — sign. II/11.289.
- BOGOMOLOVA N. N.: Doktrina »Če-lovečeských otnošení« — ideologičeskoe oružie monopolij. Moskva, Mysl' 1970. 175+(I) str. (cir.) sign. — 12.542.
- GORDON Theodore J.: The Future. New York, St. Martin's Press (1965.) (XV) +184 str. — sign. II/11.297.
- HERMANN Kai: Die Revolte der Studenten. (Hamburg) Wegner Verl. (1968.) 152 str. sign. — II/11.249.
- The HIPPIES. By the correspondents of Time. Ed. by Joe David Brown. New York, Time inc. (1967.) (VII)+220 str. — sign. 12.475.
- MARSH Robert M.: Comparative Sociology. A codification of cross-social analysis. Ed. by Robert K. Merton. New York, Harcourt (1967.) XVI+

528 str. — sign. II/11.295.

- RIOTS and Rebellion. Civil violence in the urban community. Ed. with an introd. by Louis H. Masotti, Don R. Bowen. Beverly Hill, Sage Publ. (1968.) 459 str. — sign. II/11.323.
- SÉCURITÉ sociale: évolution ou révolution. Paris, Presses Universitaires de France 1968. (III)+230 str. — sign. II/11.248.
- SVIDKOVSKIJ O. A.: Urbanismus socialistickeho Československa. Praha, Academia 1966. 334 str.+(10) pril.+5 sl. — sign. IV/2154.
- WAS wird morgen anders sein? Wissenschaftler sehen die Zukunft. Hrsg. von Otmar Hersche. Olten & Freiburg i B., Walter Vlg (1969.) 209 str. — sign. II/11.229.

IV. PSIHOLOGIJA

- BIRCH David: Motivation: A Study of action. (By) David Birch, Joseph Veroff. (2. print.) Belmont, Brooks and Colle Publ. (1968.) IX+98 str. — sign. I/11.312.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — ŠOLSTVO

- JOHNSON Kenneth G.: General Semantics. An outline survey. (Madison, Univ. of Wisconsin 1960.) 31 str. — sign. II/11.314.
- PRICE Don K.: The Scientific Estate. Cambridge, The Belknap Press of Harvard Univ. Press 1967. XI+323 str. — sign. II/11.296.
- SUCHMAN Edward A.: Evaluative Research. Principles and practice in public service and social action programs. New York, Russell Sage Foundation 1967. IX+186 str. — sign. II/11.324.

VI. POLITIČNE VEDE

1. Splošna dela:

- BEYME Klaus von: Die parlamentarischen Regierungssysteme in Europa. München, Piper & Co. (1970.) 1025 str. — sign. II/11.181.

Dr. SCHMIDT, Vlado: Scientific-technical Revolution, School and Education

Teorija in praksa, Vol. 8, No. 5, p. 712—729, Ljubljana 1971

This revolution demands from everybody more knowledge, so schooling is prolonged and education continued along with work. Since the progress of science cannot be caught up by adding new course materials the encyclopedic school is oldfashioned: its demands should be centred upon the development of thinking and learning technique rather than upon remembering the course materials, so that the pupils could later follow the scientific progress more independently. Instruction should above all enable the pupils to think theoretically by putting stress on fundamental problems in individual subjects and by connecting these subjects as dictated by the interdisciplinary processes in contemporary science. With quick increase of students and fast accumulation of scientific results the scientific technical revolution assigns new tasks to universities also. It requires more pedagogical education for teachers at all school levels and also that the pupil become the subject of education.

UDC 371(497.12):331.152.1

VOLFAND, Jože: Demokratization of Relations in Selfgovernment Schools

Teorija in praksa, Vol. 8, No. 5, p. 730—745, Ljubljana 1971

The development of self-government has brought about the process of de-etatisation in the field of education also. Democratization of the relations in schools has been too slow owing to some known reasons: the objective position of schools in after-war development, the system of administrative financing and uncritical transference of Soviet Stalinist state pedagogy in the system of education to a society with self-government. The forms of self-government agreement and decisions are still not sufficiently pronounced, and daily practice shows that both etatist and self-government conceptions concerning and in our schools coexist. The present diagnosis of processes in schools thus encourages more decisive endeavours to transform educational work from the point of view of its contents, to democratize the relations in schools and to realize the aim that school reflect most accurately the quality of social development at the same time daily confirming its function of one of the important factors in this development. In our discussion about democratization of the relations in schools we must be more and more interested in the self-government position of pupils. It is a question of how to attain a more active role of pupils in the entire work and life in schools, how to encourage a better cooperation of pupils and teachers on the basis of more equal rights at all the levels of education.

SCHMIDT, dr. Vlado: Znanstveno tehnična revolucija, šola in vzgoja

Teorija in praksa 1971, letnik 8, št. 5, str. 712—729

Ta revolucija zahteva od vsakogar več znanja in zato se šolanje podaljšuje, izobraževanje pa se nadaljuje še ob delu. Ker pa z dodajanjem učne snovi ni mogoče dohajati napredka znanosti, je enciklopedična šola zastarela in težišče svoje zahtevnosti mora prenašati od pomnjenja učne snovi na razvijanje mišljenja in tehnike učenja, da bi učenci mogli pozneje bolj samostojno spremljati znanstveni napredek. Pouk naj bi učenca zlasti usposabljal za teoretično mišljenje s poudarjanjem temeljnih problemov v posameznih učnih predmetih in s povezovanjem teh predmetov, kakor ga narekujejo interdisciplinarni procesi v sodobni znanosti. Z naglim naraščanjem števila študentov in hitrim kopičenjem znanstvenih izsledkov nalaga znanstveno tehnična revolucija nove naloge tudi visokemu šolstvu, zahteva več pedagoške izobrazbe od učiteljev na vseh šolskih stopnjah, v vzgojnem procesu pa naj bi gojence postal subjekt.

UDK 371(497.12):331.152.1

VOLFAND, Jože: Demokratizacija odnosov v samoupravni šoli

Teorija in praksa 1971, letnik 8, št. 5, str. 730—745

Z razvojem samoupravljanja smo sprožili proces deetatizacije tudi na področju vzgoje in izobraževanja. Zaradi nekaterih znanih razlogov — objektivni položaj naše šole v povojnem družbenem razvoju, sistem administrativnega financiranja in nekritično prenašanje sovjetske stalinistične, državne pedagogike v sistem vzgoje in izobraževanja v samoupravni družbi — pa demokratizacije odnosov v šolstvu poteka prepočasi. Oblike samoupravnega dogovarjanja in odločanja v šoli in zunaj nje so še neizrazite, vsakodnevna praksa pa nam kaže, da etatistična in samoupravna koncepcija o in v naši šoli še živi. Sedanja diagnoza celovitih procesov v šoli torej spodbuja, da si odločneje prizadevamo, da vsebinsko preobrazimo vzgojno-izobraževalno delo, demokratiziramo odnose v šoli in dosežemo tisti cilj, ki zahteva, da šola najverneje izraža kvaliteto družbenega razvoja in hkrati z vsakim dnem potrjuje funkcijo enega izmed pomembnih dejavnikov v tem razvoju. V kontekstu razpravljanja o demokratizaciji odnosov v šoli pa nas mora vse bolj zanimati samoupravni položaj učencev. Gre za to, kako doseči aktivnejšo vlogo učencev v celotnem delu in življenju v šoli, kako spodbuditi kvalitetnejše in enakopravnejše sodelovanje učencev in učiteljev na vseh ravneh šolanja.

UDC 631(497.1):347.6

KOCJAN, Slavko: Inheritance of Private Farms
Teorija in praksa, Vol. 8, No. 5, p. 746—759, Ljubljana 1971

In order to be able to introduce modern technology in private agricultural production and so to accelerate the transition of private agricultural production from a natural-market to a highly productive goods production and thus to abolish the negative consequences of low productivity of private agricultural production, we must stop the process of breaking into small pieces the privately owned farms and prevent the passing of agricultural land into the hands of non-farmers. The present inheritance regulations, setting the principle of physical division of inheritance on the basis of the law and necessary part and thus being also the reason for breaking into small pieces of private farms, should be changed so that as a rule only one heir could inherit a private farm. He should be a farmer. Other heirs should get their inheritance in the form of indemnity money which should be such as not to burden the heir of the farm too much. The testator should be limited to naming only one heir of his farm in his last will. He should also not have at free disposal bequests of agricultural and wood areas and also should not burden too much the heir of the farm.

UDC 321.74(438)

WIATR, Jerzy J.: Poland 1971: The Problems of the Socialist Development of a Political System
Teorija in praksa, Vol. 8, No. 5, p. 832—840, Ljubljana 1971

The author discusses the changes in socio-economic and political life in Poland at the beginning of the year 1971 from the point of view of general theory of the functioning of a socialist political system. The difficulties which Poland had to face were in a large measure the consequence of interdependence of limitation of socialist democracy and of mistaken economic decisions. The resolutions of the 7th and 8th plenum of the Central Committee of the United Polish Labour Party broke this vicious circle: they corrected the most obvious economic mistakes and set free social and political mechanisms which make possible the normal functioning and development of socialist democracy and thus abolished the fundamental non-economic and economic difficulties. The author pays special attention to the role of the working class, to the question of representation and articulation of the interests in a socialist political system, and to the problem of the functioning of a state and the role of science in taking political decisions.

UDK 631(497.1):347.6

KOCJAN, Slavko: Dedovanje zasebnih kmetijskih gospodarstev

Teorija in praksa 1971, letnik 8, št. 5, str. 746—759

Da bi lahko uvajali sodobno tehnologijo v zasebni kmetijski proizvodnji in s tem tudi pospešili prehod zasebne kmetijske proizvodnje iz naravno-tržne v visoko produktivno blagovno proizvodnjo in tako odpravljali negativne posledice nizke produktivnosti zasebne kmetijske proizvodnje, moramo zaustaviti proces drobitve zasebnih kmetijskih gospodarstev in prehajanje kmetijskih zemljišč v last nekmetov. Sedanja ureditev dedovanja, ki postavlja načelo fizične delitve zapuščine pri dedovanju na podlagi zakona in nujnega deleža in ki je tako tudi vzrok za drobitve zasebnih kmetijskih gospodarstev, bi morali spremeniti tako, da bi praviloma lahko zasebno kmetijsko gospodarstvo podedoval samo en dedič, ki bi bil praviloma po poklicu kmet. Drugi dediči naj bi dedovali v obliki denarne odpravnine, ki pa bi morala biti tolikšna, da prevzemnika posestva ne bi preveč obremenjevala. Oporočitelj naj bi bil omejen v tem, da bi v oporoki lahko določil samo enega dediča zasebnega kmetijskega gospodarstva. Oporočitelj prav tako ne bi smel z volili razpolagati s kmetijskimi in gozdnimi zemljišči in tudi ne prevzemnika preveč obremenjevati.

UDK 321.74(438)

WIATR, Jerzy J.: Poljska 1971: Problemi socialističnega razvoja političnega sistema

Teorija in praksa 1971, letnik 8, št. 5, str. 832—840

Pisec obravnava spremembe v družbenoekonomskem in političnem življenju Poljske na začetku leta 1971 z vidika splošne teorije funkcioniranja socialističnega političnega sistema. Težave, v katerih se je znašla Poljska, so bile v veliki meri posledica medsebojne odvisnosti omejevanja socialistične demokracije in zgrešenih ekonomskih odločitev. Sklepi VII. in VIII. plenuma CK PZDP so prekinili ta začarani krog; popravili so najočitnejše ekonomske napake in sprostili družbene in politične mehanizme, ki omogočajo normalno funkcioniranje in razvoj socialistične demokracije, s tem pa odstranili temeljne neekonomske in gospodarske težave. Pisec se posebej ustavi ob vlogi delavskega razreda, ob vprašanju predstavljanja in artikuliranja interesov v socialističnem političnem sistemu, ob problemu funkcioniranja države in vlogi znanosti v sprejemanju političnih odločitev.

Iz domačih revij

»ANTHROPOS«, Ljubljana, št. III—IV, 1970

Politološke razprave: Politologija in njena odprtost času (dr. Adolf Bibič); Dr. ADOLF BIBIČ: Interesne skupine kot predmet politične znanosti; Dr. VLAĐO BENKO: Mednarodne skupine pritisaka; MATJAŽ MAČEK: Pluralizem v politični teoriji Harolda Laskija; WOLF-DIETER NARR: Logika politične znanosti — propedevtična skica; Dr. NAJ-DAN PAŠIČ: Interesne skupine v Jugoslaviji; *Filozofske in družboslovne razprave:* Dr. VOJAN RUS: Morala v spletu človek—svet; Dr. BORIS MAJER: Človek, struktura, zgodovina (nadaljevanje); LUDVIK ČARNI: O Marxovem pojmovanju formacije; *Psihološke razprave:* Dr. VID PEČJAK: Čustveni simbolizem prostorskih oblik; MARKO POLIČ: Prostorsko ločevanje besed z različnim vrednostnim pomenom; JANEK MUSEK: Evaluativna simbolika besedno in topografsko prezentiranih prostorskih dimenzij; STANISLAV BRAS: Kontrast-transfer v psihoterapevtskem procesu; *Dolgoročni razvoj Slovenije:* JANEZ DOKLER: Dve študiji o perspektivah Slovencev kot naroda; MARKO KOSIN: Neizkoriščeni potenciali za družbeni razvoj; *Delegatski sistem, delegatsko razmerje:* objava posvetovanja o načelih delegatskega razmerja; Med demokracijo in elitarnim gospodstvom (B. D.); *Ocene in poročila:* Slovenska monografija o Engelsu (dr. Boris Majer); Socializem in revolucionarni subjekt (dr. Anton Zun);

Knjiga o ciganih (Ludvik Čarni); Oris sodobne psihologije A. Trstenjaka (Marko Polič); Elementi psihologije Krecha in Cruthfielda (Tatjana Lamovec); Uvod u psihologiju (Janez Musek); Psihologija v prometu (Nevenka Sadar).

»GLEDISTA«, Beograd, št. 2/1971

Film o družbenih konfrontacijah (objava gradiva s simpozija); *Dogodki:* RATKO MARKOVIČ: O ustavi, človeškem značaju in običajih; BUDIMIR KOŠUTIČ: Kalne vode civilnega zakonika; MUSTAFA IMAMOVIČ: Nesporazumi okrog Muslimanov; ZDENKO ROTER: Resnica o priznanjih; RADE KUZMANOVIČ: O drugi stopnji primerjav; dr. ARTUR POLAČEK: Jasnovidnost (2); *Raziskovanja:* dr. VESELIN ĐURETIČ: Nekateri elementi konstituiranja revolucije pri nas; ŽARKO PAPIĆ in ŽIVANA OLBINA: O prisilnih upravah; dr. FRANCE ČERNE: Keynes in problemi socializma, LEO ŠTRAUS: Kaj je politična filozofija; *Pogledi, recenzije, prikazi:* Dr. GAVRO MARJANOVIČ: Friedrich Engels in »teorija koristnosti«; dr. DRAGOMIR DRAŠKOVIČ: dr. Miroslav Pečujlić: Horizonti revolucije; DAVID DAŠIČ: Problemi in vidiki razvoja samoupravnega gospodarskega sistema; ĐORĐE POPOVIČ: Leonard M. Hutchins, The Learning Society.

OD ZALOŽB SMO PREJELI

Založba »OBZORJA«, Maribor:
— Danilo Vezjak: »Mednarodne poslovne finance«

Popravka

V 3. letošnji številki revije je prišlo pomotoma do zamenjave imena avtorja. Pravi avtor prispevka »Vsebinska glasila delovnih organizacij« ni Dušan Rebolj, marveč Bogdan Kavčič. — V isti številki v prispevku Jožeta Goričarja »Samoupravnost in (ali) državnost« se na strani 404 v 12. vrstici zgoraj del stavka pravilno glasi: »... v razvijajočih in **utrjujočih** se samoupravnih strukturah ...« in ne »v razvijajočih in **utrujajočih** se ...«, kakor nam je ponagajal tiskarski škrat. Vsem avtorjem se za napake vljudno opravičujemo.

TEORIJA in PRAKSA

iz vsebine naslednjih števil

- OKROGLI MIZI: 1) Regionalna politika kot podlaga za družbenoekonomske odločitve, 2) Država in samoupravljanje
 - ERNEST PETRIČ: Slovensko narodnostno vprašanje danes
 - ALEKSANDER KUTOŠ: Anatomija ekstenzivnega študija
 - AVDO HUMO: Socializem in intelektualno gibanje
 - BORIS MAJER: Sodobni sovjetski strukturalizem
 - LAZAR DJUROVSKI: Občine v sistemu vse-ljudske obrambe
 - MARJAN SEDMAK: Kongres za sedemdeseta leta?
 - KONRAD DARLINK: Materialno-socialno stanje družin v občini Kranj
 - MIHA POTOČNIK: Dvoje odprtih vprašanj samoupravne odgovornosti
 - MARKO KERŠEVAN: Šola in religija
 - DANICA PURG: O rabi in zlorabi sociologije
 - DIMITAR MIRČEV: Dogodki na severnem Irskem
 - RAFAEL CIJAN: Objavljanje zakonov v jezikih narodov in narodnosti Jugoslavije
 - BRANKO ĐUKIĆ: Lenin in samoupravljanje
 - ĐURO ŠUŠNJIĆ: Resnica in razred
 - ANTON BEBLER: Afrika v strategiji velikih sil
 - FRANC ŽAGAR: Informacijski sistemi upravljanja
-